

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL TÜRK TARİHİ
ANABİLİM DALI

**KAZAN OĞUZNAME'SİNİN TARİHSEL VE KÜLTÜREL
AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Selim Serkan ÜKTEN

Ankara-2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL TÜRK TARİHİ
ANABİLİM DALI

**KAZAN OĞUZNAMESİ'NİN TARİHSEL VE KÜLTÜREL
AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Selim Serkan ÜKTEN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ

Ankara-2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL TÜRK TARİHİ
ANABİLİM DALI

**KAZAN OĞUZNAME'Sİ'NİN TARİHSEL VE KÜLTÜREL
AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı :

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	II
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OĞUZ DESTANLARI VE TÜRK KÜLTÜRÜNDE OĞUZNAMECİLİK GELENEĞİ

A- OĞUZ KAĞAN'IN KİMLİĞİ VE OĞUZ DESTANLARI.....	4
B- ŞECERE KAVRAMI VE OĞUZNAMECİLİK GELENEĞİNİN OLUŞUMU.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

KAZAN OĞUZNAMESİ'NİN TRANSKRİBİ	36
SONUÇ	153
ÖZET	168
ABSTRACT	170
KAYNAKÇA	172
EKLER	175

ÖNSÖZ

Türk dili ve edebiyatının önemli bâkiyelerinden olan destanlar sadece edebi mahiyette ürünler olarak değerlendirilmemelidir. Destanlar gerek tarih gerekse de fikir ve sanat bakımından büyük değer taşırlar. Türk toplumunun tarih sahnesinde görülmesinden itibaren eski çağlarını bize mitolojik menkıbeler halinde anlatan destanlar, bu özellikleriyle Türk Tarihi açısından da bir kaynak özelliği taşırlar.

Türk destan dünyası içersinde hiç şüphesiz en kıymetli hazinelerden biri Oğuz Kağan Destanı veya diğer bir deyişle Oğuznamelerdir. Türk toplumunun en kalabalık unsuru Oğuz Türklerinin, Türk edebiyatı ve tarihine armağan ettiği bu şifahi ve yazınsal kültür öğeleri, sadece Oğuz Türkleri için değil, bütün Türk dünyası için vermiş olduğu dikkate değer tarihsel ve kültürel bilgilerle diğer destan ürünleri içersinde bir adım öne çıkmaktadır. Oğuz Destanları, Türklerin gelenek ve görenekleri, düşünce tarzları, milli kültürlerinin oluşum süreçleri, fütühat olguları gibi kavramlarda bizlere kaynaklık etmektedir. Bu açıdan Oğuznameler üzerine yapılan araştırmalar, Türk tarihinde henüz cevabı alınamamış bazı düşüncelerin çözümlenmesi açısından oldukça önemlidir.

Günümüzde sayıları yirmiyi bulan Oğuzname örneği vardır. Ancak bu eserlerin bazıları hakkında henüz yeterli çalışmalar yapılmamıştır. Bu doğrultuda daha gün ışığına çıkmamış birçok önemli bilginin de varlığını kabul etmemiz gerekmektedir. Biz de bu çalışmamızda, henüz üzerinde ciddi bir çalışma yapılmamış, Oğuznamenin Kazan nüshası üzerinde derinlemesine bir analiz yaparak, tarihsel ve kültürel yeni bilgilerin gün ışığına çıkarılmasını amaçlamaktayız.

Bu çalışmam sırasında, kaynak bulmam konusunda benden yardımlarını esirgemeyen ve danışmanlığımı kabul ederek, böyle bir tez hazırlamama vesile olan sayın hocam Prof. Dr. Saadettin Gömeç'e, teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca eseri transkribe etmemde bana yardımcı olan ve gerekli kaynakları bana öneren saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu ve Prof. Dr. ler Bulduk'a da teşekkür ederim. Bu çalışmam sırasında eseri yorumlamamda yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşım Abdolvahid Soofizadeh'e de teşekkürü bir borç bilirim.

Selim Serkan kten

GİRİŞ

Oğuzname varyantları arasında önemli bir yere sahip olan Kazan nüshası üzerine yaptığımız bu çalışmada, bu destanın bizlere sunacağı terihsel ve kültürel değerleri derinlemesine analiz etmeyi hedefledik.

Bu doğrultuda çalışmamızı temel olarak iki bölüm üzerinde ele aldık. “Oğuz Destanları ve Türk Kültüründe Oğuznamecilik Geleneği” başlıklı bölümde Oğuz destanları hakkında genel bir bilgi vermenin uygun olduğunu düşündük. Bu amaçla öncelikle bu destana ismini vermiş menkıbevi kahraman Oğuz’un kimliği hakkında ilim dünyasının genel görüşüne yer verdik. Ayrıca Oğuz’un adını taşıyan ve Oğuz destanlarını Türk dünyasına armağan eden Oğuz Türklerinin tarihine de kısaca değindik. Sayıları yirmiye aşan Oğuznamelerin bugün ilim dünyasına kazandırılmış başlıca nüshaları hakkında bilgiler vererek, bu nüshalar arasındaki benzer ve farklı yönleri işaret etmeye çalıştık. Özellikle tezimizin konusu olan, son dönem Oğuzname ürünlerinden Kazan Oğuznamesi’nin, bu varyantlar arasındaki yerini belirledik. Bu bölümde son olarak Türk dünyasında Oğuzname yazmanın nasıl bir gelenek haline dönüştüğü ve Türk hanedanlarının kendi şecerelerini Oğuz’a dayandırma çabalarının asıl nedenleri hakkında genel bir değerlendirme yaptık. Burada bir nevi Oğuznamelerin varyasyonlara dönüşmesindeki temel nedeni göstermeye çalıştık.

“Kazan Oğuznamesi’nin Transkribi” başlığı altındaki bölümde eserin muhtevası üzerinde durduk. Eseri Arap alfabesinden Latin alfabesine aktarırken, Kazan nüshasının 1998’de “Oğuzname Destanı” adıyla yayımlanan tıpkıbasımını kaynak olarak ele aldık. Burada transkripsiyon işlemini gerçekleştirirken de bir takım güçlüklerle karşılaştık. Eserdeki bazı varakların yıpranmış olması nedeniyle yaşadığımız okuma güçlüğüne, Oğuznamenin diğer nüshalarındaki benzer kısımları

karşılaştırmak suretiyle giderebildik. Bu noktada Ebu'l-gazi Bahadır Han'ın, Şecere-i Terâkime adlı Oğuznamesi sorunu çözümlenmemizde başlıca unsur olmuştur. Ancak bu Oğuznameye özgü kısımlardaki okuyamadığımız sözcükleri ise iki yıldız “**” ile belirttik. Transkripsyon işlemini gerçekleştirirken Eski Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerin tamamını da Kaynakça'da künyesi verilen sözlüklerden faydalanmak suretiyle yazmaya çalıştık. Bu bölümde eserin mahiyetini belirlemek için Oğuznamelerin ana varyantları olarak kabul edilen anonim Uygurca Oğuzname, İlhanlı Hükümdarlığı'nın resmi devlet tarihçisi Reşideddin Fazlullah'ın kaleme aldığı Farsça Oğuz Kağan Destanı ve Hive Han'ı Ebu'l-gazi Bahadır Han'ın yazıya döktüğü Şecere-i Terâkime adlı Oğuznameyi, eserle mukayese etmeye çalıştık. Adı geçen bu üç Oğuzname'yi eserle karşılaştırırken bu nüshaların ilim dünyasına sunulmuş en başarılı neşirlerini kaynak olarak ele almayı uygun gördük. Uygurca Oğuzname için W. Bang ve Reşit Rahmeti Arat'ın 1932'de Almanca yayımlanmış ve 1936'da Türkçeye çevrilmiş Oğuz Kağan Destanı adlı çalışmalarına, Farsça Oğuzname için Zeki Velidi Togan'ın 1971'de basılmış Oğuz Destanı adlı kitabına ve Ebu'l-gazi Bahadır Han'ın naklettiği rivayetler için ise 1996'da Zuhul Kargı Ölmez tarafından hazırlanmış Şecere-i Terakime adlı esere müracaat ettik. Ayrıca eserle benzer yönlerini tespit ettiğimiz, bir başka Oğuzname olan Özbek Türkü İmami'nin kaleme aldığı Hanname adlı eseri de, gerekli yerlerde eserle mukayese etmeye çalıştık. Bunların yanı sıra, günümüzde Türk destanları üzerine yapılmış araştırma eserlerden beklide en ünlüsü olan Bahaeddin Ögel'in Türk Mitolojisi adlı eserindeki Oğuzname parçaları da, müracaat ettiğimiz metinler arasında olmuştur. Bu noktada eserler arasında elde ettiğimiz benzerlik ve farklılıkları konu bütünlüğünün

dağılmaması açısından metin üzerinde notlarla aktarmaya çalıştık. Ayrıca burada eserde göze çarpan dikkate değer bazı ayrıntıları yine notlarda belirttik.

Eserde tespit ettiğimiz, diğer Oğuzname varyantlarında olmayan yeni bilgileri ise sonuç kısmında ele almanın uygun olduğunu düşündük. Genel olarak eseri ana hatlarıyla analiz ederken, eserin diğer varyantlardan üstünlüğünü veyahut eksikliğini vurgulamaya çalıştık.

İkinci bölümde mukayese ettiğimiz Oğuznamelerin, tümünde mevcut bulunan Oğuz boylarının adlarının anlamı, tamgaları ve ongunları arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri, metin üzerinde karşılaştırmanın güç olmasından dolayı ekler kısmındaki tablolarda ele almayı uygun gördük.

BİRİNCİ BÖLÜM

OĞUZ DESTANLARI VE TÜRK KÜLTÜRÜNDE OĞUZNAMECİLİK GELENEĞİ

1-) OĞUZ KAĞAN'IN KİMLİĞİ VE OĞUZ DESTANLARI

Destanlar milletlerin, din, erdem ve milli kahramanlık maceralarının anlatıldığı manzum hikâyelerdir. Gerek tarih, gerekse fikir ve sanat bakımından büyük değer taşırlar, tarihi aydınlatır, fikir ve sanat hayatı için kaynak olurlar. Tarih bakımından değerleri şuradadır ki bazı milletlerin millet haline gelmeleri tarihin çok eski devirlerine dayanır. Bu milletlerin tarihinin başlangıçlarını bulmak çoğunlukla mümkün değildir. Destanlar tarihleri bu ölçüde eskilere dayanan milletlerin eski çağlarını bizlere mitolojik menkıbeler halinde anlatırlar. Bunlar gerçek olmasalar, hatta gerçeğe uymasalar bile, bir milletin mazisi hakkında neler bilip, neler düşündüklerini haber vermek bakımından oldukça kıymetlidirler¹. Tarihin en eski milletlerinden biri olan Türkler de sahip oldukları destan zenginliği ile bu açıdan baktıkıldığında oldukça şanslıdır.

Türk Destanlarının şüphesiz en kıymetlilerinden biri Oğuz Destanı veya diğer bir ifadeyle Oğuznamedir. Oğuz Destanı, Türklerin milli oluşumları sürecinde sözlü kültür geleneği üzerinde şekillenen, ozanların hafızasında uzun bir süreçte nesilden nesile aktarılarak ve ancak Ortaçağda yazıya aktarılmak suretiyle yazılı

¹ N.S. Banarlı, **Resimli Türk Edebiyat Tarihi**, İstanbul 1971, s.1-2.

abidelere dönüşen, hükümdarların şecerelerini cihan devleti kurma ülküsünü yansıtan eserler bütünüdür².

Bilindiği üzere Oğuz Destanının esasını menkıbevi kahraman Oğuz'un muhtelif kavimler üzerine yaptığı fütuhât oluşturur. Bizde öncelikli olarak destana ismini vermiş bu menkıbevi kahramanın kimliği üzerinde durmanın faydalı olduğunu düşünüyoruz.

Oğuz Kağan'ın kimliği üzerine yapılan tartışmalarda öncelikli soru, onun gerçekte yaşamış bir şahsiyet mi, yoksa sadece bir destan kahramanı mı olduğu üzerinedir. Destanı incelediğimizde Oğuz Kağan'ın yapmış olduğu fütuhâtlar, koymuş olduğu kanunlar bizlere şanlı tarihimizin kudretli ve meşhur hükümdarlarını çağrıştırmaktadır. Bu noktada Oğuz Kağan'ın tarihte yaşamış bir şahsiyet olabileceği üzerinde pek şüphe yoktur. Şimdi sorulması gereken asıl soru ise onun tarihte hangi şahsiyet olabileceği üzerinedir. Birçok âlimin ortak görüşü Oğuz Kağan'ın Büyük Hun Devleti hükümdarı Mo-tun Yabgu olduğu yönündedir. Bir kısım âlim ise Oğuz efsanesinin Mo-tun'dan önce de Orta Asya'da var olduğu görüşündedir. Ayrıca Oğuz'un bir peygamber olarak Türk milletine gönderildiği düşüncesi de ilim dünyasının tartışma konularından biridir.

Tarihte şimdilik bilinen en eski devletimiz Hunlar tarafından kurulmuştur. Türk tarihinin en kudretli ve meşhur hükümdarlarından birisi, bu Hun devletini zirveye çıkaran ve kendisinden sonra gelecek olan Türk sülalelerinin kurduğu devletlerin temelini atan Mo-tun Yabgu'dur (M.Ö. 209–174)³.

² F. Bayat, **Oğuz Destan Dünyası**, İstanbul 2006, s.13.

³ S. Gömeç, **Türk Destanlarına Giriş**, Ankara 2009, s.17–18.

Mo-tun'un babası Tu-man, kendisinden sonra varisi olarak onu seçmemiştir. Üvey annesinin teşvikiyle veliahtlık hakkının kendisinden alınması üzerine Mo-tun, emrindeki demir disiplin altında yetiştirdiği on bin atlı ile katıldığı bir süre avı sırasında babası Tu-man'ı öldürerek devletin başına geçmiştir. Devlet teşkilatını yeniden düzenleyen Mo-tun, öncelikle doğudaki Moğol-Tunguzların ısrarla toprak taleplerine üzerine onlara savaş ilan etti ve ortadan kaldırdı. Daha sonra bir dönem esir bulunduğu Yüe-çiler üzerine yönelerek onları mağlup etti. Çin kaynaklarında rastladığımız bu hikâyeler, Türklere ait ilk destanî materyallerdir.

Orta Asya'daki siyasi bütünlüğü sağlayan Mo-tun, daha sonra Çin topraklarına doğu akınlara başlamış, Çin Seddi'ni aşarak Çin İmparatoru Kao-ti'yu sıkıştırmıştır. İmparator vergi vermek şartı ile O'nun elinden kurtulabilmiştir. Mo-tun M.Ö. 174'te öldüğü zaman, Orta Asya'daki siyasi bütünlüğü sağlamış durumdaydı. O, Tengri-kut idi ve gücünün kaynağı Tanrı'dan geliyordu; ama O Tanrının oğlu değildi. Öldüğü sırada devletinin sınırları doğuda Kore'ye, Batı da Aral Gölü'ne, kuzeyde Yenisey'in yukarı mecralarına, güneyde de Hindistan'ın kuzeyine kadar ulaşmış bulunuyordu⁴.

Görüldüğü gibi bu büyük Türk hükümdarının tarihteki önemi inkâr edilemez. Sadece Türk milletinin değil, diğer Orta Asya hakları için de Mo-tun Yabgu mühimdir. O, pek çok devletin tarihten silinmesine vesile olmakla birlikte, Asya'nın şekillenmesini sağlamıştır. Böylesine değerli şahsın unutulması mümkün değildir. Türk milletinin hafızasında yer edinmiş bu zat ve onun hizmetleri kulaktan kulağa sözlü olarak geldiği gibi, yazılı olarak da yaşamıştır. Bu yüzden Sayın

⁴ B. Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, Ankara 1981, C. I, s.206–221; R. Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. R. Uzman, İstanbul 1980, s.45; L.N. Gumilev, **Hunlar**, Çev. Ahsen Batur, İstanbul 2006, 79-84; S. Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, Ankara 2005, s.4-7.

Gömeç, Oğuz ile Mo-tun'un aynı kişi olabileceği görüşünün göz ardı edilmemesi gerektiğini savunmaktadır⁵.

Oğuz Kağan'ın, Mo-tun olabileceği görüşünü savunanlardan Zeki Velidi Togan'a göre, Oğuz Kağan ile Mo-tun'un hayat hikâyelerinin çok benzediği şüphe götürmez⁶.

Aslında Oğuznamenin Uygurca varyantı haricindeki İslami varyantlarına baktığımızda Oğuz'un babası Kara Han ile olan mücadelesini görmekteyiz. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Mo-tun hükümdarlığa giden yolda babası Tu-man'ı öldürerek tahtı ele geçirmişti. Oğuz destanında da Oğuz'un babası Kara Han'a düşman olması ve de onu öldürerek hükümdar olması bizi Oğuz'un, Mo-tun olabileceği yönünde bir düşünceye sevkeder.

Bahaeddin Ögel ise Oğuz Han efsanesinin, Mo-tun'dan çok daha önce Orta Asya'da yaşadığını iddia etmektedir. Ona göre Oğuz'un Mo-tun'la özdeşleştirilmesindeki yanılmanın nedeni, varlığı çok eskilere dayanan Oğuz efsanesinin Çin kaynaklarında efsane şeklinde anlatılan Mo-tun'un gençliğine yakıştırılmış olmasıdır⁷.

Nihat Sami Banarlı ise Oğuz'un belli bir şahıs olmadığı yönünde bir görüşe sahiptir. O'na göre destanda Oğuz Kağan diye tanınan kahramanın, hakikatte tek bir hükümdar değil, tarih boyunca bütün Oğuz Türklerinin ve Oğuz hanlarının macerasını kendi adında ve kendi himayesinde toplayan bir sembol olması ve onun, herhangi belirli bir hakan olmasından daha kuvvetli bir ihtimaldir. Nasıl destanda

⁵ S. Gömeç, "Oğuz Kağan'ın Kimliği, Oğuzlar ve Oğuz Kağan Destanları Üzerine Bir-iki Söz", **D.T.C.F. Tarih Araştırma Dergisi**, C. 22, Sayı 35, Ankara 2004, s.114–115).

⁶ Z.V. Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1981, C. I, s.40.

⁷ B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, Ankara 2003, C. I, s.11.

Ulug Türk, Kıpçak, Kanglı, v.b. isimler belli bir şahsın adı değil de birer kabile, kavim adı ise, - yani bu isimlerdeki Türk kavim ve kabileleri, bu destan kahramanlarının adlarında ve şahsiyetlerinde adeta tek bir adam gibi gösterilip öyle şahıslandırılmışsa - tıpkı bunun gibi Oğuz Kağan'ın da böyle timsali kahraman olması çok mümkün ve muhtemeldir.⁸

Oğuz Kağan'ın kimliği üzerine yapılan tartışmalarda ortaya atılan diğer bir görüş ise, O'nun Tanrı tarafından Türklere gönderilmiş bir peygamber olabileceği yönündedir. Bu görüşü savunan Saadettin Gömeç'e göre Oğuznamelerin İslami unsurlar taşıyan varyantlarında Oğuz'un Hak dine mensubiyeti (ki burada Müslümanlık ön plandadır) Onun da bir elçi olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Tarihte Oğuz adıyla gelen bir peygamber ve onun dinini yaymak için üyesi olduğu milletle beraber yapmış olduğu mücadele, belki de zamanla bir kahramanlık destanına da dönüşmüş olabilir. Nasıl ki Hz. Muhammed İslam'ı yayarken yapmış olduğu savaşlar ve başından geçen hadiseler kahramanlık hikâyeleri şeklinde süslenerek anlatıyor ise, bizler de Oğuz için aynı şeyleri neden düşünmeyelim⁹.

Oğuznamelerde Oğuz bir şahıs olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir de onun adını taşıyan bir topluluk vardır ki, onlarda Türk milletinin önemli bir parçası olan Oğuzlar ya da Türkmenlerdir¹⁰. Yeri gelmişken biraz da burada Oğuzlar ve Oğuz adının manası üzerinde durmakta fayda görüyoruz.

Bilim dünyasının kabul ettiği görüşe göre Oğuz adı ok kelimesinden getirilmektedir. Ok, Türkçe'de aynı zamanda kabile manasındadır. Nitekim bu

⁸ Banarlı, **a.g.e.**, İstanbul 1971, s.27.

⁹ Gömeç, **Türk Destanlarına...**, s.20-21.

¹⁰ Gömeç, **a.g.e.**, s.22.

kelime daha o çağlarda Çinceye “kabile” diye tercüme edilmiştir. Buna göre “ok” sözüne eski Türkçe’de çoğul eki olan “z” ilâvesi ile türetilen Oğuz adı aslında etnik bir isim olmayıp, doğrudan doğruya Türk kabileleri manasını ifade eden bir kelimedir¹¹. Bilim dünyasının kabul ettiği temel görüş bu yöndedir.

Bazı âlimlerin, Kök Türk kağanlarının da Oğuzlardan neşet ettiği gibi görüşleri varsa da, eldeki kaynaklar, henüz bu görüşü doğrulayacak yeterlilik de değildir. Ancak kitabelerdeki ifadelere baktığımızda en azından Oğuzların Kök Türklere tabi olabileceği sonucunu çıkarabiliriz. Ayrıca, Oğuzların 630’dan sonra, bu adla ortaya çıkmış Tölös boylarından olduğu söylenmiştir. Gerçekten Oğuzlar da Kök Türkçe yazılı kaynaklarda gördüğümüz Altı Bağ Bodun¹² gibi, Türk devletlerinin kargaşaya sürüklendiği bir sırada (Bu Hunlar zamanında da olabilir) başlarını kurtarmak için bir araya gelmiş kabileler birliği olabilir.

Şimdiye kadar kitabelerden çıkardığımız netice, Oğuz adının tek başına kullanıldığı gibi, çeşitli rakamlarla ifade edilen birlikler altında da yaşadığını göstermektedir. Buna bakarak şu soru akıllara gelmektedir; Aynı çağlarda bu federasyonların hepsi var mıydı? Yazıtlara bakacak olursak Oğuzlar, Uygurlar iktidara gelmeden önce Tokuz Oğuz’dular. Ancak Uygurlar dönemindeki Şine Usu Yazılarını incelediğimizde, Uygurlar devrinde Sekiz Oğuz diye bir boy birliği vardır ve burada Üç Oğuz diye bir boy birliği karşımıza çıkar. Yine Bilge Kağan Kitabesi’nde Üç Oğuz savaşı bahsedilmektedir. Öyle ise bütün federasyonlar 7–9 yüzyıllar arasında mevcuttur. Bununla beraber 10. yy.’dan kalma bazı metinlerde bir Oğuz Öge ile onun 24 komutanından haberdar olmaktayız. Demek

¹¹ İ. Kafesoğlu, “Oğuzlar”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara 1992, C. I, s.156.

¹² Altı bağ bodun için bakınız Saadettin Gömeç, “Altı Bağ Bodun”, **Türk Kültürü**, 31/358, Ankara 1993.

oluyor ki Oğuzlar, 10. asrın başında 24 boy halinde bir ittifak meydana getirmişlerdir. Ancak burada bir şeyi hatırlatmak gerekiyor ki, kitabelerde geçen Oğuz federasyonlarının sayısı 26'dır. Fakat bugün için bilinen bir gerçek, Oğuzların 24 boya mensup olduğu ve Boz Oklar ve Üç Oklar olmak üzere iki kısma ayrıldığıdır. Görüldüğü üzere yazıtlarda tespit edilen 26 sayısından, 10.yüzyıldaki 24 Oğuz boyu iki üye olarak eksiktir. Demek ki zamanla Oğuz federasyonuna çeşitli boylar girip çıkmıştır. Bütün bu açıklamaların sonunda belki, Oğuzların Tölös boylarından ve Türk soylarından olduklarını söylemekte sakınca yoktur.

Kök Türk çağlarında olduğu gibi Uygurlar zamanında da Oğuzların isyanı vardır. Oğuzlar bu bakımdan ilginç bir Türk topluluğudur. Zaman zaman kendi kurucu unsuru oldukları devletlere de isyan etmekten çekinmemişlerdir. 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kitabelerde Oğuz adına bir bilgiye rastlamıyoruz. Bu da bize onların batıya doğru yöneldiklerini gösteriyor. Genel olarak Sir Derya boylarına gelen Oğuzlar, buradaki Peçenekleri batıya sürerek yeni yurtlarına yerleşmişlerdir. 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de, Oğuzların başında bir yabgu bulunduğunu ve merkezlerinin Yangıkent olduğunu İslami kaynaklardan öğreniyoruz. 11. asırla birlikte kalabalık kitleler halinde Anadolu ve Suriye'ye yönelen Oğuzlar, dünya tarihinde önemli gelişmelere sebep oldular. İslamiyet'i kabul ederek bir mefkûre altında toplanan bu Türk topluluğu, Selçuklular ve Osmanlılar gibi büyük devletler kurarak, Türk-İslam âleminin liderliğini yapmaktan başka, dünyanın en güçlü ülkelerinden biri olma unvanını kazandılar¹³.

¹³ Gömeç, **Türk Destanlarına...**, s.23-26; S. Gömeç, **Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü**, 2. baskı, Ankara 2000, s.65.

Oğuz Kağan'ın kimliği ve Oğuzlar hakkında verdiğimiz bu kısa bilgilerden sonra artık asıl konumuz olan Oğuznamelerin, Türk tarih ve kültürü üzerindeki önemi ve tarihi varyantlarının kısa icmali üzerinde durabiliriz.

Bugün Oğuznamelerin tarihte büyük devletler kurmuş ve büyük devletlerin kurulmasına iştirak etmiş Oğuz Türklerine ait olduğu süphesizdir¹⁴. Oğuz Destanlarının bütün varyantları, bazı Orta Çağ tarihi ve coğrafi eserlerinde korunan bilgiler, halkın hafızasında saklanmış efsane, rivayet, masal türünden anlatılar, Oğuzların hâkim bir millet gibi Alp Er Tunga zamanından Hazar Denizi'nin her iki sahilinde, ayrıca Uzak Sibirya'da M.Ö. 4-3. yüzyılda, Ön Asya'da ve Kafkaslar'da M. Ö. 2. yüzyılda yerleştiklerini ve zamanla büyüklü küçüklü devletler kurduğunu onaylar durumdadır. Oğuz Destanı'nda mitolojik Oğuz Devletinin, Bayındır İli'nin, Oğuz Yabgu Devleti'nin (9-11 yy.) Selçukluların, Osmanlıların, Ak Koyunluların, Kara Koyunluların, Karamanoğlu Beyliği'nin Ahlat Beyliği'nin, Safevi Devletinin vb. Oğuz Devletlerinin tarihi izlerini bulmak mümkündür.

Ayrıca Oğuz Destanı, genel çerçevede fütühat ideolojisinin yayılmasında, tebliğinde ve vasıflarının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Türk cihan devleti ülküsü ve dünyayı yönetmek düşüncesi hakkında sayıları otuz kadar olan Oğuznameler, tarihi eserlerin, yazılı kaynakların verdiği bilgilerden daha ayrıntılı, derin ve dolgun bilgiler içermektedir.

Oğuz Destanı Oğuzların manevi dünyasının haber kaynağıdır. Bu bilgiden, Oğuzların mitolojik tarih ve destan şuuru anlaşılacaktır. Oğuz Destanı, aslında

¹⁴ Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatındaki İlk Mutasavvıflar**, Ankara 1976, s.247-248; Hüseyin Namık Orkun, "Oğuz Destanına Dair", **Ülkü Halk Evleri Dergisi**, Ankara, 1935, C. 5, Sayı 30, s.412; Bayat, **a.g.e.**, s.15; K. Eraslan "Yazıcı-zade'nin Oğuz-namesi", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı**, TDAV, Belleten 1992, Ankara 1995, s.31

Türk milli kültüründe özel bir hadise olup, içinde arkaik şuurla beraber tarihi şuur unsurlarını da yaşatır. Başka bir ifadeyle Oğuz destanı metni, mitolojik olguların, destansı kurallar çerçevesinde biçimlenmesine örnek olarak ele alınabilir. Doğal olarak böyle bir metnin araştırılması, yazılı tarihleri çok geç dönemlerde ortaya çıkan milletlerin siyasi, toplumsal ve edebi tarihlerini öğrenmeye yöneliktir¹⁵.

Oğuz Destanları bize biri Batı Türkistan ve Ön Asya'daki Oğuzname, diğeri Orta Asya ve Uzakdoğu'daki Oğuzname şeklinde iki rivayet olarak gelmiştir. Oğuznamenin Doğu rivayetini 13. yüzyılda yazılmış olacağını tahmin ettiğimiz Uygurca Oğuzname teşkil eder¹⁶. Oğuznamenin Batı rivayetini ise İlhanlı veziri Reşideddin'in Camiüt-Tevarih adlı kitabının ikinci cildindeki "Tarih-i Oğuzan ve Turkan" bölümü ve bu eserden esinlenilerek yazılmış Oğuzname varyasyonları oluşturur. Doğu kolunu tek başına teşkil eden Uygurca Oğuzname, İslamiyet öncesi Türk mitolojisinden izler taşıırken, batı rivayetini teşkil eden Reşideddin Oğuznamesi ve onun varyasyonları tamamıyla İslâmi unsurlar içerir.

Bugün elimizde mevcut olan Oğuznameler, rahmetli Zeki Velidi Togan'dan da yararlanılarak şu şekilde sıralanabilir:

1- Oğuz Tarihinin daha Reşideddin hayatta iken istinsah edilen ve minyatürlerle süslenen, daha sonra Hafız Abru'nun, Mücmal at-Tevârih adlı kitabının içine alınan yazması ki, Topkapı Sarayı, Hazine 1653 numarada kayıtlıdır.

2- Aynı eserin yine Reşideddin hayattayken kopyalanan ve Topkapı Sarayı, Hazine 1654 numarada kayıtlı varyantı da minyatürle süslenmiş, ama bazı sayfaları eksiktir.

¹⁵ Bayat, **a.g.e.**, s.17.

¹⁶ Z.V. Togan, **Oğuz Destanı**, İstanbul 1972, s.148.

3- Yine aynı eserin Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesi, 2935 numaradaki nüshası Ulug Beg'in kütüphanesi için çoğaltılmıştır.

4- Aynı kitabın Topkapı Sarayı Bağdat Köşkü, numara 282'deki varyantı.

5- Yukarıda bahsedilen nüshaların Süleymaniye Damad İbrahim Paşa Kitaplığı, 991 numaradaki varyantı.

6- Ebu'l-gazi Bahadır Han'ın "Şecere-i Terâkime" adlı eserindeki Oğuzname.

7- Uygur harfleriyle yazılmış ve Paris'te bulunan nüsha.

8- Dede Korkut Hikâyeleri ki bunlar da bir nevi Oğuzname'dir.

9- Oğuz Destanı'nın Uzunköprü Rivayeti Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmıştır.

10- Yazıcıoğlu Ali'nin "Tevarih-i Al-i Selçuk" adlı eserinin başındaki Oğuz Destanı.

11- 14. asır Memlüklü Tarihçisi Devadâri'nin "Dürerü't Tican" adlı kitabında Oğuz Kağan Destanı mevcuttur.

12- 16. asırda Salar Baba tarafından kaleme alınan bir Oğuz Kağan Destanı söz konusudur.

13- Yine 16. asırda yazılmış olan Neşri Tarihi'nin girişinde kısa bir Oğuzname yer alır.

14- 17. asır şairlerinden Andalıp'a ait bir Oğuzname neşri bulunmaktadır.

15- 17. asırda yazılmış olan İmâmi'nin eseri Hanname'de de Oğuzname yer almaktadır.

16- Kazan'da bir Oğuz-name bulunmuştur ki 1998 senesinde, Türkiye'de tıpkıbasımı yapıldı.

17- Seyyid Lokman'ın Oğuz Destanı ki bu eser 16. asra aittir.

18- Enveri'nin Düsturnâme'sinde de kayıtlı bozulmuş bir Oğuzname vardır¹⁷.

Bu varyantlar içerisinde muhtemelen eksik, Uygur harfleriyle kaleme alınmış Oğuzname, İslam öncesi motifleri bünyesinde barındırmaktadır. Oğuzname'nin bu nüshası diğerlerine göre daha yalındır. Bütün olaylar Oğuz'un etrafında gelişmektedir. Hâlbuki öbürleri bir efsanesiyle beraber zaman zaman Çingizli tarihi, bazen Selçuklu tarihi, zaman zaman da Osmanlı Tarihi özelliklerini yansıtır¹⁸.

Elbette ki bugün varlığından haberdar olduğumuz Oğuzname varyantlarından her birinin, Türk kültür ve tarihinde ayrı bir yeri ve önemi vardır. Ancak ilim dünyasının ana varyantlar olarak kabul ettiği birkaç Oğuzname vardır ki, bu eserler, diğer bütün Oğuznamelerin de esin kaynağı olmuştur. Şimdi bu Oğuznameler ağırlıkta olmak üzere, Oğuzname varyantlarına genel çerçevede göz atmak istiyoruz.

Oğuz Kağan Destanları'nın başlıca kaynaklarından biri olan Uygurca Oğuz Kağan Destanı bugün Paris Milli Kütüphanesinde kayıtlıdır. Baştan ve sondan eksik olan bu destanın ne zaman ve ne sebeple yazıldığı henüz bilinmemektedir. Bu nüsha Rıza Nur tarafından keşfedilmiş, ilmi olarak W. Bang ve R.R. Arat tarafından önce Almanca olarak basılmış (1932), daha sonra bu eser Türkçe olarak Oğuz Kağan

¹⁷ Gömeç, **Türk Destanlarına ...**, s.28-30.

¹⁸ Gömeç, **a.g.e.**, s. 30-31.

Destanı adı ile yayımlanmıştır¹⁹. Her ne kadar bu destanın yazılış tarihi hakkında kesin bir bilgimiz yoksa da, destanın Çingiz Han çağından sonra yazıldığına dair elimizde bazı ipuçları vardır. Çoğunun asılları Türkçe sözlerden gelmesine rağmen, bilhassa Çingiz Handan sonra kurulan Türk Devletlerinde kullanılan birçok devlet deyiminin bu destanlarda kullanılmış olması, bizi bu sonuca götürmektedir. Mesela tüşimel, nöker, aga, soyurgamak gibi deyimleri, daha ziyade Çingiz Han çağından sonra kurulmuş olan Türk devletlerinde daha yaygın olarak görüyoruz²⁰. Eser XIII. yüzyıldan sonra kaleme alınmış olmakla birlikte, konusu çok daha eskilere dayanır. Bazı vesikalar onlardan önce ve onların dışında kaybolmuş veya henüz ele geçirilmemiş yazılı metinler olduğunu kesinlikle gösteriyor. Belki de Uygurca Oğuz Kağan destanı uzun yıllar sözlü olarak yaşamış, çeşitli bölgelerde yazı kısımları değişik olarak yazıya geçirilmiştir²¹.

Destanda İslâmiyet'in hemen hemen hiç etkisi yoktur. Dili yalın bir Türkçe olmakla beraber Arapça, Farsça ve Mogolca kelimelere de az da olsa rastlamaktayız. Eseri Reşideddin'in Farsça Oğuz Kağan Destanı ile mukayese ettiğimizde her ikisinin de plan ve ana hatlarının aynı olduğunu görürüz. Yani her ikisinde de konu Oğuz Kağan'ın kahramanlığı olup, bu cihan fütuhatının coğrafyası ve bölgeleri esas itibariyle aynıdır. Her ikisinde de aynı şuurda ve aynı mekân ve zamanda meydana geldiğini bizlere ispat eder. Uygurca destanda Oğuz Kağan'a Bozkurt kılavuzluk ederken, Farsa Oğuzname de Yuşı Koca, bilgi ve tecrübesiyle kağanın fetihlerinde çıkan birçok güçlüğün üstesinden gelmiştir. Tüm bu benzerliklerden yola çıkarak Faruk Sümer, bu eserin Reşideddin'in Farsça Oğuznamesi gibi Gazan Han ve

¹⁹ M. Kaplan, "Oğuz Kağan-Oğuz Han Destanı", **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara 2002, C. III, s.511.

²⁰ Ögel, **a.g.e.**, s.128.

²¹ Kaplan **a.g.m.**, s.511.

halefleri zamanında kaleme alındığı hükmüne varmaktadır. Yine O'na göre bu destan, Uygur bahşı veya bitikçileri tarafından, esası Türkmen ravilerinden dinlenerek yazılmış olacaktır. Sonra bu destan daha geniş bir şekilde ve İslâmi bir göz ile yeniden yazılmış ve böylece ileri de inleyeceğimiz Farsça Oğuzname meydana gelmiştir.²². Her iki eserin de İran'daki İlhanlı sarayında kaleme alınması, İlhanlı Moğolları arasında kuvvetli bir Türkçülük şuuru olduğunun da göstergesidir²³.

Oğuz Kağan Destanı'nın bir diğer önemli kaynağı, İlhanlı sarayında yaşamış olan, Reşideddin'in tarihinde aktardığı Oğuz Han ve oğullarına ait rivayetlerdir. Bu kitabın 1317 yılında, yazarın hayatta iken vücuda getirilmiş minyatürlü bir nüshası İstanbul Topkapı Müzesi'ndedir. Bu destan kendisinden sonra yazılmıştır hemen hemen bütün Oğuznamelerin de kaynağı durumundadır. XV. yy.'da yaşayan Yazıcıoğlu ile XVII. yy.'da yaşayan Ebu'l-gazi Bahadır Han, Reşideddin rivayetini Batı ve Doğu Türkçesine aktarmışlardır²⁴. Reşideddin'in Farsça metnini Zeki Velidi Togan Türkçeye çevirmiş ve tarihi bakımdan incelemiştir²⁵. Ayrıca Saadettin Gömeç, Togan'ın bu çalışmasını kaynak olarak ele almak suretiyle, Reşideddin Oğuznamesi, Ebu'l-gazi rivayetleri ve diğer bazı Oğuznameleri tek bir metin dâhilinde vermeye gayret etmiştir²⁶.

²² F. Sümer, "Oğuzlara Dair Destanî Mahiyette Eserler", **Ankara Üniversitesi, D.T.C.F. Dergisi**, Ankara 1959, C. XVII, Sayı 3-4, s.388-389.

²³ F. Sümer, **Oğuzlar**, Ankara 1967, s.364.

²⁴ Elbette ki Yazıcıoğlu ve Ebu'l-gazi'nin Oğuznameleri, Farsça Oğuznamenin doğrudan tercümesi değil, varyasyonlara dönüşmüş halidir. Gerek Ebu'l-gazi, gerekse de Yazıcıoğlu kendi oğuznamelerini oluştururken Farsça Oğuzname'yi kaynak olarak ele almışlar, fakat destandaki olayları kendi bakış açlarına göre yeniden yorumlamışlardır.

²⁵ Mehmet Kaplan, **a.g.m**, s.511.

²⁶ Bakınız, Gömeç, **a.g.e.**, s. 58-154.

Zeki Velidi Togan, Reşideddin'in Oğuznamesini oluştururken sözlü değil yazılı kaynaklardan faydalandığını söylemiştir. O'na göre Uygurca Oğuzname ile Farsça Oğuzname arasında önemli farklar vardır. Bu yüzden Reşideddin'in Uygurca Oğuznameden yararlanması söz konusu değildir. Reşideddin'in istifade ettiği kaynaklar esas olarak Oğuzlara ait nüshalardır²⁷.

Reşideddin, Oğuzname eserinde kendinden önceki ve sonraki tarihçilerden farklı olarak Türkleri Yafes oğlu olarak değil, Olcay Han'ın soyu olarak takdim eder. O'nun Oğuznamesinde Türkler, Nuh'un oğlu Olcay Han'ın (Reşideddin'e göre Türkler Yafes'e Olcay derler) oğlu Dib Yavgu Han'ın dört oğlunun soyundan gelirler. Oysa Oğuzname yazarı olan tarihçiler Türk'ü doğrudan doğruya Yafes'in oğlu olarak takdim ederler. Ayrıca Reşideddin'in kısa olan şeceresinde Türklerle Moğolların mitolojik ataları olan Moğol ve Tatar kadar ki soy şeceresi de kısaltılarak anlatılmıştır. Bütün bunlara bakmaksızın Reşideddin'in tarihi sonraki Oğuznamelerin ana kaynağı olmuştur²⁸.

Hive hanı Ebu'l-gazi Bahadır Han'ın 1660–61 yılında yazdığı Şecere-i Terâkime de Oğuz Kağan Destanının önemli nüshalarından biridir. Ebu'l-gazi, Türkmen Boyu aksallarının ricası ile kaleme aldığı bu eserinde yazılı kaynaklarla beraber sözlü kültürde var olan menşe mitlerine de büyük yer vermiştir²⁹. Ebu'l-gazi, bu eseri için Farsça Oğuzname'yi temel kaynak olarak kullanmıştır³⁰. Yalnız eserin başındaki Yafes ve oğullarına dair haberleri Şerafettin Ali Yezdi'nin mukeddimesinden almıştır. Secere-i Terâkime'nin ikinci önemli kaynağı ise

²⁷ Togan, **a.g.e.**, s.117

²⁸ Bayat, **a.g.e.**, s.22-23

²⁹ Bayat, **a.g.e.**, s.26

³⁰ Sümer, **a.g.m.**, s.390; A. İnan, "Türk Destanlarına Genel Bir Bakış", **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara 1968, s.224.

Türkmenlerin elindeki Oğuznamelerdir. Bunlardan aldığı rivayetler ile kendi zamanındaki Türkmenlere dair verdiği bilgiler, eserin orijinal kısmını teşkil eder. Ancak bu esere kaynak olan Türkmenlerin elindeki Oğuznamelerin mahiyeti üzerinde tam bir bilgimiz yoktur. Bundan ötürü de Ebu'l-gazi'nin bu Oğuznamelerdeki haberlerden ne derece faydalandığı üzerinde kesin bir şey söylenemiyor³¹.

Yazıcıoğlu ve Salar Baba Oğuznamelerinden sonra Türkçe yazılmış bu eser, Çağatay edebi dilinin son numunelerinden biri olması bakımından da oldukça önemlidir. Ebu'l-gazi'nin ömrünün sonlarına yakın bir zamanda yazdığı geniş hacimli Secere-i Türk adlı eserinin girişi de Oğuzname ile başlar. O, bu eserini yazarken on yedi yazılı kaynaktan yararlandığını söylese de onların adını söylemez. Ebu'l-gazi'nin Türkmen bakışlarının Oğuznameler okuduğu hakkındaki bilgisi, 17. yy'da bile Oğuz Destanı'nın sözlü kültürde yaşadığını gösterir³².

Yukarıda kısa icmelerini verdiğimiz üç Oğuznamenin içerikleriyle ilgili, daha ayrıntılı bilgileri tezimizin ikinci bölümde birileriyle mukayeseli bir şekilde ayrıca ele alacağız.

Osmanlı tarihçilerinden Yazıcıoğlu Ali'nin 1436'da Sultan II. Murat'ın emriyle kaleme aldığı Tevarih-i Ali Selçuk adlı eserinin başında bulunan Oğuzname, Oğuz Kağan Destanlarının bir diğer önemli kaynağıdır. Yazıcıoğlu Selçuknamesi veya Oğuznamesi gibi isimler de verilen bu eser, XV. Asrın karakteristik sade Türkçesiyle yazılmıştır.

³¹ Sümer, **a.g.m.**, s.390.

³² Bayat, **a.g.e.**, s.26.

Tevarih-i Al-i Selçuk, hakikatte, destanî hususiyetler de taşıyan bir Türk Oğuz, Selçuk, Moğol, Beylikler ve Osmanlı tarihidir. Yazıcıoğlu, esirinin birinci bölümünde Türk-Moğol ve Oğuz boyları hakkında bilgi vermekte ve Oğuz Destanı'nın İslami şeklini hikâye etmektedir. Oğuz'un doğuşu, Müslüman oluşu; annesinin sütünü emmeyişi, annesiyle rüyada görüşerek onu İslam'a davet edişi ve o Müslüman olduktan sonra sütünü emişi, İslami destan motifleri arasındadır. Buna göre Oğuz, bir yaşına gelince kendi adını koymuş, evlenme çağına gelince de kendisine verilen Kür Han ve Kün Han'ın kızları ile Müslümanlığı kabul etmedikleri gerekçesiyle sevişmemiş, ancak Kür Han'ın Müslümanlığı kabul eden kızıyla anlaşmış onun erkeği olmuştur. Böyle başlayan yarı tarih ve yarı menkıbe halindeki hikâyesine aynı üslupla devam eden eserin yine bu bölümünde Uygur, Kanglı, Ağaçeri gibi Türk boylarının Oğuz Han tarafından adlandırılışı, İslamdan önceki Oğuz Destanı'ndan biraz değişik şekillerle anlatılır³³.

Yazıcıoğlu, Oğuz şubesinin şehrinin Uygurca Oğuzname ile Camiüt-Tevarih'te, Moğolların zikri ve hikâyelerinin ise Gazan Han tarihinde geldiğini bildirir. Yazıcıoğlu'nun Oğuznamesi bu kaynaklarda verilen bilgilerin tam bir tercümesi olmadığı gibi düzenli bir telif de değildir. Metinde tekrarlara yer verilmesi, Mogol şubelerine ait bilgilerin oldukça karışık olması bu kanaati doğrulamaktadır. Yazıcıoğlu'nun metnin yazılı ve sözlü rivayetlerin bir özeti olarak nitelendirilmesi mümkündür³⁴. Yazıcıoğlu eserinin diğer bölümünde Selçuklular tarihini, Ravendi'den faydalanmak ve İbn-i Bibi'nin Farsça Selçuknamesi'ni Türkçeye çevirmek suretiyle yazmıştır³⁵.

³³ Banarlı, **a.g.e.**, s.499-500.

³⁴ Eraslan, **a.g.m.**, s.32.

³⁵ Banarlı, **a.g.e.**, s.500.

Asıl adı “Kitab-ı Dede Korkut Ala Lisan-ı Taife-i Oğuzan” olan Dede Korkut Hikâyeleri de bir nevi Oğuznamedir. Ancak bu eser konusu itibari ile klasik Oğuz destanlarından oldukça farklıdır. Bu eser Oğuzların, Asya’daki eski yurtlarında doğmuş, sonra batıya yerleşmelerine kadar geliştirilmiştir, nihayet 15. asrın sonu ile 16. asrın başlarında muchul bir şahıs tarafından kâğıda geçirilmiştir³⁶. Eser Oğuzların Azerbaycan ve Kuzeydoğu Anadolu yörelerindeki yaşantılarını dile getirir ve İslam öncesi Türk hayatından da önemli izler taşır³⁷. Oğuz Türklerinin Gürcüler, Abazalar, Trabzon Rumları ile yaptıkları dış savaşlar anlatılır; yeni yurda yerleşen Türk boylarının kendi iç çatışmaları hikâye edilir. Fakat aynı hikâyeler, Oğuzların eski destanlarından kalma hatıralarla zenginleştirilir³⁸.

Dede Korkut Hikâyeleri’nin 1950 yılına kadar tek nüshası biliniyordu. Dresten Kütüphanesi’ndeki bu yazmadan ilk olarak bir Alman (Fleischer) söz etmiştir. Türkçe ilk baskısı Kilisli Rifat tarafından 1916’da yapılmıştır. 1938’de Orhan Şaik Gökyay, bu nüshayı esas tutarak, Türkiye’deki en mükemmel neşirlerden birini yaptı. 1950’de Vatikan Kütüphanesi’nde E. Rossi ikinci bir yazmayı buldu ve bu nüsha 1952 bazı eklerle yayınlandı³⁹. Muharrem Ergin de her iki nüshaya dayanarak eserin ilmi neşirini yapmış, bu metin ikinci ve son defa 1964 yılında yayımlanmıştır⁴⁰.

Dede Korkut Hikâyelerinin her biri başlı başına bağımsız gibi görünüyorsa da, hepsi birden bütünlük meydana getirmektedir. Meşhur Dede Korkut Hikâyeleri şunlardır:

³⁶ M. Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, İstanbul 2008, s.9.

³⁷ S. Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Ankara 2006, s.238.

³⁸ Banarlı, **a.g.e.**, s.339.

³⁹ Gömeç, **a.g.e.**, s.238.

⁴⁰ Ergin, **a.g.e.**, s.9-10

1. Dirse Han-oğlu Boğaç Han Destanı
2. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Hikayesi
3. Kan Börü-oğlu Bamsı Begrek Destanı
4. Kazan Beg-oğlu Uruz Beg'in Esir Düşmesi
5. Deli Tumrul Hikâyesi
6. Kanlı Koca-oğlu Kan Turalı Destanı
7. Kazılık Koca-oğlu Yigenek Destanı
8. Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi Hikâyesi
9. Beg İl-oğlu Emren'in Destanı
10. Uşun Koca-oğlu Segrek Destanı
11. Salur Kazan-oğlu Urus'un Tutsaklıktan Kurtulması Hikâyesi
12. İç-Oğuz'a Dış-Oğuz'un Düşman Olması Hikâyesi⁴¹

Oğuznamenin Uzunköprü nüshası ise ilk kez 1935 yılında Hüseyin Namık Orkun tarafından neşredilmiştir⁴². Sonradan bu eserin orjinalini Türkiye Türkçesi ile Kemal Eraslan yayımlamıştır⁴³. Bu nüsha da diğer Oğuznameler gibi Reşideddin Oğuznamesinin bir özeti durumundadır. 104 beyitten ibaret olan bu varyant baştan ve sondan eksik olması sebebiyle, sadece Oğuz'a ait rivayetlere yer vermektedir⁴⁴.

16.yy'da yazılan Oğuznameler içinde Salır Baba Gulalioğlu'nun Oğuznamesi özel bir yer tutar. Salır Baba, Türkçe kaleme aldığı bu eserde, yazılı kaynaklarla

⁴¹ Gömeç, **a.g.e.**, s.238.

⁴² H.N.Orkun, "Bir Oğuz Efsanesi", **Ülkü**, 6/34, Ankara 1935, s.267.

⁴³ K. Eraslan, "Manzum Oğuzname", **Türkiyat Mecmuası**, C. 18, İstanbul 1976, s.169–236.

⁴⁴ Eraslan, **a.g.m.**, s.170.

beraber Türkmen ozanlarının canlı icrasında mevcut olan Oğuz Destanı'ndan, Oğuz efsanesinden ve Oğuz şiirlerinden ustalıkla faydalanmıştır. Bu açıdan O'nun Oğuznamesi destan türüne yakınlığı ile farklılaşır⁴⁵.

17.yy Özbek tarihçisi İmami'nin Hanname adlı eserinde de bir Oğuzname mevcuttur. Bu eserde alışılmıştın dışında Oğuz, Ozgan Han adı ile karşımıza çıkar. Ayrıca eserde Oğuz Han Moğolların atası olarak gösterilir. İslami tesirin yoğun bir şekilde hissedildiği eserde İran mitolojisinin katkılarını da görebiliyoruz. Ancak bütün bunlara rağmen eserde yine Reşideddin tesiri ön plandadır⁴⁶.

18.yy.'da Oğuzname yazma geleneği Türkmen şairi Nur Muhammed Andalıp'ın yazdığı Oğuzname ile devam etmiştir. İslami varyantlardan istifade edilen bu eser; Oğuz'un doğması, savaşları, İt Barak ve Kara Kıtaylarla savaşması, saltanatını yay ve ok bulan oğulları arasında bölüşürmesi ve onları nasihatlerini kapsar⁴⁷.

Oğuz seceresi hakkında çok kısa bir bilgi vermekle yetinen bir eserde Seyyid Lokman'ın Selçuklu Tarihi ile ilgili eseridir. Aslen Azerbaycan Türklerinden olan Seyyid Lokman'ın Hünername, Selimname, Şehinşahname gibi tarihi eserler yazmıştır. Selçukluları Oğuz soyuna bağlarken Oğuz'un da soyunu Âdem Peygambere kadar dayandırır. Bu da yazarın diğer Oğuzname yazarları gibi Oğuz tarihinin İslami varyantlarından yararlandığını gösterir⁴⁸.

Osmanlı tarihçilerinden Enverî'nin 1465'te tamamladığı Dusturnâme adlı eser de içerisinde bir Oğuzname barındırır. Enverî, Oğuz olayını kendi çağına

⁴⁵ Bayat, **a.g.e.**, s.25.

⁴⁶ O. Ş. Gökyay, "Hanname", **Necati Lugal Armağanı**, Ankara, 1968, s.275–329.

⁴⁷ Bayat, **a.g.e.**, s.28.

⁴⁸ Bayat, **a.g.e.**, s.26.

uyarlamaya ve Araplara bağlamaya çalıştığından kendi döneminde bilinen Oğuz şecere geleneğinden uzaklaşmış ve yeni bir şecere uydurmuştur. Düsturname’de Oğuz boylarının atası olan Oğuz Tümen, Hz. Muhammed Peygamberin çağdaşdır. O halde Oğuz’un torunları da Emevilerin zamanında yaşamış olurlar. Enverî’nin eserinde Oğuz Süleyman adlı birisi de, Oğuz Devletini kuran ünlü hükümdar olarak övülür. Enverî onun baba tarafından Arap, ana tarafından da Türk olduğunu yazar⁴⁹.

13. ve 14. yy. Mısır ve Memlûk tarihçisi Ebubekir bin Abdullah bin Aybek ed. Devâdârî’nin 14. yy. başlarında (1330) Arapça yazdığı Dürerü’t-Ticân adlı kısa tarih eserinde daha önceleri yazılmış Oğuzname hakkında kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilere göre yazılı Oğuzname 6. yy.’da Türkçeden Farsça’ya Sasani Hükümdarı Anuşirevan’ın veziri Buzurg Mehr tarafından tercüme edilmiş, 8. yy’da Arap halifesi Harunü’r-Reşid bu eseri Farsçadan Arapçaya çevirtmiştir.

Ebubekir ed-Devâdârî, Memlûk tarihi yazarken Arapça nüshalardan yararlanmıştı. Bu bilgilerden anladığımız üzere Reşideddin, Oğuzname’nin ne Fars ne de Arap tercümelerini görmüştür. Bunu ed-Devâdârî’nin verdiği bilgilerle, Reşideddin ‘in Oğuznamesi’nin mukayesesi de gösterir. Ayrıca ed-Devâdârî’nin yararlandığı yazma nüshası Dede Korkut Kitabı’nı da içine almıştır. Bu ise muhteşem Oğuz Destanı’na merakın erken orta asırlarda başladığını onaylar⁵⁰.

Son olarak tezimizin de konusu olan Oğuzname’nin Kazan varyantı hakkında bir ön bilgi vermek istiyoruz. Bu yazma, Kazan Üniversitesi Yazmalar Kütüphanesi’nde Sait Vahidi (1887–1938) tarafından 1930–1937 yılları arasında derlenen yazmalar arasındadır. Talik bir yazıyla kaleme alınmış bu Oğuzname’nin

⁴⁹ Bayat, **a.g.e.**, s.24.

⁵⁰ Bayat, **a.g.e.**, s.22.

tamamı 109 varaktır. Sayfalarının ebatı 29x17, 5 cm. olup, her bir sayfa ortasında 9,5x17 cm.'lik bir çerçeve içinde 12 satır halindedir. Çerçeve önce kırmızı bir çizgi ve bunu çevreleyen gri bir hatla çevrilmiştir. Son sayfada oval biçimde bir mühür bulunmaktadır. Mührün üst çevresinde Arap harfleriyle Vahidi Kütüphanesi, Orta ve alt kısmında da Kiril alfabesiyle “Biblioteka S.G. Vahidova” yazıları bulunmaktadır⁵¹.

Eserin yazarı ve yazıldığı tarih belli değildir. Ancak yapmış olduğumuz tetkiklerde, bu varyantın bazı yerlerinin Şecere-i Terâkime ile birebir aynı olduğu sonucuna vardık ki, bu bize eserin 17. yüzyıldan sonra yazıldığının bir göstergesidir.

Kazan varyantının yazılmış olabileceği sahaya dair de elimizde bazı ipuçları bulunmaktadır.

Fikret Türkmen, fonetik açıdan yaptığı bir değerlendirmeye göre eserin Azeri ve Kafkas sahasında yazılmış olabileceğine dair bir iddiada bulunmuştur. O'na göre eserde akuzatif ve genitif eklerin karışık kullanılması, mesela;

Şeys Aleyhisselamın beyânı bu turur (18b)

Hamnı faslı bu turur (33a)

Andın song barıb Kara Hitayning aldı (41a)

eski Türkçe'de ve Azeri sahasında rastlanan özelliklerdendir. Ancak bu özelliğin, eserin yazılması sırasında müstensihin eski Türkçe döneminde yazılmış bir başka

⁵¹ F. Tümken, “Kazan'da Bulunan Yeni Bir Oğuzname Nüshası Üzerine”, **E.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı 7, İzmir 1993, s.10.

yazma Oğuznameden istinsah etmiş olabileceği ihtimalini de göz ardı etmeyerek, eserin Kafkas bölgesinde yazılmış olabileceğini düşündürmektedir ⁵².

Biz yaptığımız tetkikler sonucunda eserde, diğer Oğuznamelerden farklı olarak, birbirine yakın coğrafyalarda hüküm sürmüş Nadir Şah, Safeviler ve Buhara hanlarına dair bilgilerin yer aldığını görmekteyiz. Bize göre bu bilgiler, en azından, eserin kaleme alındığı sahanın bu şahsiyet ve hanlıkların etki alanı altında olduğunun bir göstergesi olabilir. Yine eserin genel plan ve dilsel açıdan Şecere-i Terâkime ile olan büyük benzerliği bu görüşümüzü destekler niteliktedir. Kısacası biz eserin yazıldığı coğrafyanın bugünkü İran ve Türkmenistan arasında bir saha (Harezm-Horasan) olabileceği görüşüdeyiz.

⁵² Türkmen, **a.g.m.**, s.10.

2-) ŞECERE KAVRAMI VE OĞUZNAMECELİK GELENEĞİNİN OLUŞUMU

Arapça bir kelime olan şecere, “Bir kişinin veya bir ailenin en uzak atasından başlayarak bütün kollarını belirten çizelge, soy ağacı, soy kütüğü, hayat ağacı ya da bir şahsın mensup olduğu aileyi veya hükümdar ailesinin ta en uzak ceddinden başlayarak bütün kolları ve evlatlarını gösteren cetvel veya ağaç şeklinde şematik resim hakkında kullanılan bir tabirdir. Buna “silsilename”, “enşab kütüğü”de denir.

Türk şecerelerini başlıca iki kısma ayırmak mümkündür. Birincisi Türkleri Nuh Peygamberin oğlu Yafes’e dayandıran Oğuzname, Çingizname, Şibâniname vb. menkıbevi eserlerdir. Diğeri ise belki de geleneğin bir devamı olarak özellikle XIII. yy.’ın sonlarında Türklerin yoğun olarak içinde bulunduğu tarikatlarda görülen şecerelerdir. Anadolu’da XIV. yy.’ın başlarından itibaren ikinci türden şecereler çok çeşitlilik arz eder. Müritlerde manevi tatmin oluşturmak için kendi soylarını peygamberlere, sahabelere veya Hazret-i Ali soyuna dayandıranlar böylelikle hem sanatlarının kutsallığını hem de o sanatı icra edenlerin muhterem olduklarını çevrelerine bildirmeye çalışmışlar; bu yolla toplumda icra ettikleri sanata rağbeti artırmayı da amaçlamışlardır⁵³.

Bizim konumuz olan destanî mahiyetteki eserlerde gördüğümüz şecereler de temel olarak iki menkıbevi kahraman üzerinde kurulmuş şecerelerdir. Bu menkıbevi kahramanlardan biri Oğuz diğeri ise Afrasyap olarak karşımıza çıkar. Kuşkusuz bu ayırımın yapılmasındaki temel sebep Türk mitolojisine giren dış tesirlerdir. Türk mitolojisine Tur, Turan, Afrasyap vb. gibi unsurlar hep İran mitolojisinden girmiştir.

⁵³ Y. Karasoy-M. Toker, **Türklerde Secere Geleneği ve Anonim Şibaninâmeler**, Konya 2005, s.18.

İslamiyet yolu ile gelen tesirlerde ise Türk şecereleri Nuh Peygamber ve onun oğlu Yafes üzerine kurulmuştur⁵⁴ ki, bu tesirin menkıbevi kahramanı Oğuz'dur.

Türk şecere geleneğinin temel yapı taşı olan Oğuznamecilik geleneği de temel olarak Fars tesirinin ağırlıkta olduğu şecerelere karşı tepkisel bir süreçte gelişimini tamamlamıştır.

Türk destan geleneğinde Oğuzname motifleri zaman ve mekân bakımından uzun bir süreçten geçerek Oğuz Yabgu Devleti'nde (9–12. yy.) milli destan gibi şekillenmiş, bünyesinde hem boyların ortaya çıkması hem de evrenin yaratılması hakkındaki mitleri destan tarzı talebine uygun şekilde korumuş, onların ilkel düzeyini çeşitli yollarla sağlamıştır. Hem mitolojik hem tarihi hikâye hem de destan gibi uzun müddet Türk milli kültüründe yaşayan Oğuzname motifleri, kendi bünyesinde birçok tarihi devrin hatıralarını, unsurlarını yaşatarak İlhanlı devrinde Oğuzculuk harekâtının ideolojik temelinde ortaya çıkmıştır. Oğuzculuk, Orta Çağ Azerbaycan, İran ve Anadolu'nun Türklük bilincinin yeni bir şeklidir. Nitekim adları zikredilen bölgelerde yerleşen ve büyük devletler kuran Oğuzlar, Türklük bilincini Oğuzculuk adı altında canlandırmakla Farslaşan Selçuk-oğullarına⁵⁵ karşı bir hareket başlatmış oldular.

İslamiyet'ten sonra ümmetçilik fikirlerinin yayıldığı bir zamanda resmi devlet politikası ile Türkçülük, arka plana itilse de zamanla Türklüğe dönüş Türkçülük ve milliyetçilik şuurunun yok olmadığını kanıtlar durumdadır. 14–16. yy. Oğuzculuk şeklinde beliren Türkçülük, bazı göçebe tipli devletlerin kurulmasına

⁵⁴ Ögel, **a.g.e.**, s.374.

⁵⁵ Fars kültürünün tesirinde kalmış Selçuklular, kendi soylarını Afrasyap'tan getirmeye özen göstermişlerdir. Bu durum Türklük şuuruna sahip Türk unsurları tarafından tepkiyle karşılanmış, hatta Ebu'l-gazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime adlı eserinde Selçuklu hükümdarlarının kendilerini Efrasyab'ın soyundan getirmelerini adeta yadırgamış ve hatta işi, bu meşhur Türk sülalesine hakaret etmeye kadar götürmüştür (Ögel, **a.g.e.**, s.374).

sebepe oldu. Bunlara İlhanlılar, Çobanlılar, Kara Koyunlular, Ak Koyunlular, Safeviler vb. örnek olarak gösterilebilir. Oğuz şerece geleneğinin yukarıda adları zikredilen devletlerin sınırları içerisinde yazılması ve hükümdarların soy kütüklerini Oğuz Kağan'a bağlaması bir anane halini aldı⁵⁶.

Yüzyıllardır varlığı bilinen, Türklerin sözlü kültür geleneği üzerinde şekillenen Oğuznamelerin, ilk kez İlhanlı Moğolları tarafından yazıya aktarılarak ideolojik bir mahiyete büründüğünü biliyoruz. Mantıksal bir çerçeveden bakıldığında bu hareket şüphesiz güçlü Selçuklu hanedanından beklenebilirdi. Peki, Oğuznamelerin göçebe Moğollar tarafından kaleme alınması ve onların devlet ideolojisinin yazılı abidesi olmasındaki temel sebep ne olabilirdi?

Bilindiği gibi Moğollar, Türk İslam ülkelerine geldikten sonra, Müslümanların kendilerini Türk saymaları üzerine bu adı benimsediler. Esasen her yerde Türk çoğunluğu içinde kalmışlar, süratle Türkleşmeye başlamışlardı. Bunun neticesinde onlar Türklük şuurunun temsilcileri oldular ki bunu İranlı tarihçi Reşideddin'in yazdığı Câmîüt-tevarih vermektedir. Bu eserde Moğolların yanında Türk ellerine de önemli yer verilmiş ve Türkmenler'in soyu Camiü't-tevarih'in I. Cildinin başında Moğolların soyundan da önce yazılmıştır⁵⁷. Gerek Camiü't-tevârihte gerekse Uygurca Oğuznamede, Türk-Moğol soyu bahsinde Türkmenlere en şerefli mevkinin verilmesi bu çalışmalara en çok onların katılmış olduğu şeklinde izah edilemez. Esasen Türkmenlere mensup şahısların Uygur bahşıları gibi, bu çalışmalara katıldıklarını da kesin olarak bilmiyoruz. Diğer taraftan Türkmenlerin Moğollar katında Uygurlar gibi, itibarlı bir mevkiye sahip olmadıkları da bir

⁵⁶ Bayat, **a.g.e.**, s.126-127.

⁵⁷ Sümer, **a.g.m.**, s.386.

gerçektir. Ancak o zamanlarda açıkça görülen vaka şu idi ki; Türkmenler Mangışlak'tan Adalar denizine kadar uzanan geniş sahada kavmi varlıklarını kuvvetle muhafaza ederek yaşıyorlardı. Türkmenlerin güçlü bir devlet geleneğinden gelmeleri ve varlıklarını kuvvetle muhafaza etmelerinin neticesi olarak bu eserlerde kendilerine verilen en şerefli mevkiye layık görülmüşlerdi⁵⁸.

Yukarıda da belirtildiği üzere Moğolların Türk-İslam unsuruna saygısı yadsınamaz bir gerçektir. Fakat Moğolların Oğuzculuk harekâtını resmi devlet ideolojileri olarak kabul etmelerinde asıl etken, Onların Türkler gibi güçlü bir devlet geleneğinden gelmemesinden kaynaklanmaktadır. Yüzyıllarca Türk halklarıyla yana yana yaşamış ve Hunlarla birlikte Türk boyunduruğu altına girmiş Moğol ulusu, ancak XIII. yy.'da Çingizlilerle birlikte ciddi bir siyasi bütünlük sağlayarak Türk ulusuna karşı siyasi üstünlüğü ele geçirebilmiştir. Bu çağla beraber gücü ellerinde bulundurmaları siyasi otoriteyi sağlamaları açısından elbette ki önemli olmuştur. Ancak güçlü bir devlet geleneklerinin olmayışı Moğol Han ve prenslerinin doğal olarak saygınlığını gölgelemiştir. Türklere ait menkıbevi destanlarda Türk hakanları kendilerini gururla Oğuz'a ya da Afrasyap'a bağlayabilirken Moğol hanlarının bu girişimde bulunamamaları, onların bir şecere ekolüne yönelme zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Böylece de atlı-göçebe Moğollar da yerleşik kültüre hitap eden Fars tesirli Afrasyap menkıbesi yerine Türkçülük şuurunun hâkim olduğu atlı göçebe tipe hitap eden bozkırın efsanevi kahramanı Oğuz menkıbesini, Oğuzculuk adıyla bir ideolojiye dönüştürmüşlerdir.

Gerek Reşideddin Oğuznamesinde gerekse Moğol menşeiili diğer Oğuznamelerde Dib Bakuy veya Bakuy Dib Han ile başlayan silsilede, Moğollar'ın

⁵⁸ Sümer, **a.g.e.**, s.365.

Türk soyuna yamanma gayreti açıkça hissedilir. Reşideddin, Dib Bakuy'un dört oğlu (Kara Han, Or Han, Kür Han, Kûz Han) içerisinde en büyük oğul olan Kara Han'ın oğlu Oğuz ile mücadelesi yoluyla bilinen Oğuznamelere girerken, Oğuz'un büyük oğlu Kün Han'a uyararak hâkimiyeti verir, Ebu'l-gazi (Şecere-i Türkî adlı eserinde) Dib Bakuy Han'dan sonra doğrudan Kök Han'a geçerek Oğuz ananesinden uzaklaşır. Bununla da kalmayarak Alınca Han'ın iki oğlunu Tatar ve Moğol olarak sunar ve Reşideddin'de geçen Dib Bakuy'un 4 oğlunu Moğol'un oğulları yapar. Ancak bu yaklaşımdan sonra Oğuz Kağan Destanına geçer. Üç Ok-Boz Ok ikili yapısının anlatıldığı bölümden sonra yeniden Oğuz geleneğinden sapan Ebu'l-gazi, Çingiz ve nesebini destana katmak amacıyla Ergenekon Destanını Türk-Moğol çekişmesine bağlayarak ancak Türk adına da sahip çıkarak, işlemeye devam eder⁵⁹.

Fars kültürünün yoğun bir biçimde etkisinin hissedildiği Selçuklular devrinde yayılma imkânı bulamayan ve dahası takip edilemeyen Oğuzculuk hareketi, böylece atlı göçebe İlhanlı Moğolları sayesinde geniş şekilde salnamelerde yer almaya başlamıştır. Tesadüf değildir ki İlhanlı Moğolları çağında başlayıp 20. yy.'a kadar yazımına devam edilen Oğuzname varyantlarının tümünde Moğollar, Oğuz'un soy köküne bağlı olarak takdim edilirler⁶⁰.

İlhanlılarla başlayan Oğuzculuk harekâtı daha sonra 14. yy.'dan başlayarak Anadolu, Azerbaycan ve Ön Asya'da kurulmuş Osmanlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevi Devleti gibi Türk menşeli hanedanların da devlet ideolojilerinin temelini oluşturmuştur. Ancak bu kez Türk soylu bu hanedanların şecerelerini Oğuz'a dayandırma çabaları, Moğollarinkinden biraz daha farklı sebeplerle karşımıza

⁵⁹ Ü. Bulduk, "Osmanlı Kroniklerinde Türk-Oğuz Şecereleri ve Kayıtları", **Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 1999) Bildirileri**, Haz. Turan Gökçe, İzmir 2000, s.6

⁶⁰ Bayat, a.g.e., s.208.

çıkılmaktadır. Bu devletlerarasındaki siyasi rekabetler, dini ideolojik ve sosyo-ekonomik farklılıklar her birinin Oğuzculuk ideolojisini kendi bakış açılarına göre değerlendirmelerini gerektirmiştir.

Oğuzculuk akımının neticesinde Karaman Beyliği, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevi Devleti gibi devletler atlı göçebe prensibe dayanarak kurulmuştu. Malum olduğu gibi artık Türk Devletlerinin çoğu (Karahanlılar, Selçuklular, Osmanlılar vb.) o sırada kendi hâkimiyetlerini mutlaklaştırmak için göçebe Türkleri zorla yerleşik hayata geçmeye zorlayıp, bununla birlikte ekonomik yapıyı değiştiriyordu. Ekonomik yapının değişmesi ise doğal olarak devlet yapısının değişmesi ile sona ermiştir. Türk Devleti, bütün olarak bakıldığında ordu idi. Göçebe Türklerin yerleşik hayata geçmesi, sabit ordu kurmanın zorunluluğunu ortaya çıkardı. Bu ise hayvancı göçebe Türklerin kendi savaşçılık ve dolayısı ile akıncılık hukukundan vazgeçmesi demektir.

Dövüşme (daha doğrusu akın etme), hukukunu kaybetme korkusu, göçebe boyları zorla yerleşik hayat geçiren devletlerde daha güçlü idi. Hatta bu korkunun neticesi olarak Oğuz Kağan'ın veya Çingiz Han'ın adına yazılan sözlere de rastlanır. Mesela, Ravendi'nin eserinin Türkçe tercümesinde denilir ki güya Oğuz Kağan kendi kavmini kati suretle “daima göç edin yerleşik olmayın” diye uyarmıştır. Aynı cümle Çingiz Han'ın yasalarında da vardır. Atlı-göçebe kabile için, yerleşik hayata geçmekten, ikinci olmaktan daha zor, daha aşağılayıcı bir şey yoktu.

Dede Korkut deyimlerinde Korkut Ata dere tepenin tarla olacağı, at eşek kalmayıp öküz olacağı günü görmeden ölmeyi de özellikle arzu eder. Diğer taraftan yerleşik devletlerde göçebe Oğuz beylerinin çoğu devlet kurumlarından uzaklaştırılmışlardı. Beyler, bunu felâket olarak kabul ediyorlar ve böyle bir devlet

yapısını kati surette kabullenmek istemiyorlardı⁶¹. Oğuzculuk ideolojisi, bu özelliğiyle Atlı göçebe prensiple kurulmuş devletlerin (Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevi Devleti) kendi karakterlerine uygun sosyo-ekonomik yapılarını korumasını ve bu yapının ve nesillere aktarmasını sağlamış; onların düşünme tarzlarının bir tercümanı olmuştur.

Osmanlı hanedanı da Oğuz Han'ın soyundan gelmeye ve kendisini Kayı boyundan saymaya çok ehemmiyet vermiştir. Sultanlar Kayı damgasını ailenin resmi alâmeti kabul etmiş, şehzadelere kuruluş ve yükselme dönemlerinde Oğuz Han, Korkut gibi adlar koymuştur. Ancak bu husus yalnız hanedanın ataları olan Oğuz'a karşı duyduğu bağlılık ile değil, halkın bu husustaki hassasiyeti, doğudaki Kara Koyunlu ve bilhassa Ak Koyunlu hanedanı ile meydana gelen siyasi rekabet ile de ilgilidir. Zira bu hanedanların hükümdarları da Oğuz Han'ın torunları olduklarını söylüyorlar ve bunların en büyüğü Fatih'in rakibi Uzun Hasan Beğ, kendisini Anadolu Türklerinin biricik hükümdarı sayıyordu. Oğuzların veya Türklerin hükümdarlığının Kayı boyu beğlerinin eline geçerek bunun kıyamete değin süreceğine dair Oğuzların büyük velisi Korkut Ata'ya kehanet isnat edilmesi, Osman Gazi'nin Oğuz beyleri tarafından hükümdar seçildiği iddiası ve Karakoyunlu Cihan-Şah'a II. Murad'ın nesebinin kendisinininkinden daha şerefli olduğunun söylenmesi, bahsedilen bu husustan ileri geliyor. Yavuz Sultan Selim de Memlûk Sultanı Tuman Bay'a yolladığı bir mektupta 250. göbeğe kadar orta ve dededen hükümdar olduğunu yazmış. Böylece kendisini Oğuz Han'ın soyundan saymakla Osmanlı hanedanı,

⁶¹ Bayat, a.g.e., s.208-209.

tabileri, fakat Çingiz neslinden olan Kırım hanlarına karşı da herhangi bir küçüklük hissi duymuyorlardı⁶².

İşte bu nedenlerle 13. yy.'dan 20. yy.'a kadar kurulmuş hemen hemen bütün Türk İslam devletlerinin resmi devlet ideolojisini temsil eden Oğuzculuk hareketiyle, sayıları yirmiye bulan Oğuzname yazılmıştır. Türk hakanları, bu destanlarda kendi soy kütüklerini Oğuz'un soy kütüğüne bağlamayı şeref ve yücelik sembolü olarak derlendirmişlerdi. Bununla birlikte Oğuzculuk hareketi sadece Türk hanedanlarının soy kütüklerini yüceltmekle, devletlerin ideolojik görüşlerini temsil etmekle kalmamış, aynı zamanda milli birlik, fütuhat olgusu, devleti kurtarma içgüdüğü gibi kavramlarda da hanedanların ve halkların temel yol gösterici unsuru olmuştur.

Milli şuurun güçlü olduğu Türk milletinin her zaman devlet kurmaya can atmasının esas sebebi esaret altında yaşamak istememeleridir. Nitekim hayat şartlarının ağır olduğu konar-göçer halklarda milli ideoloji ve bu ideolojinin ortaya koyduğu devlet var oldukça millet de varlığını sürdürmektedir. Türk devlet destanlarının, ideolojik efsanelerin oluşmasına sebep de bu idi. Başka milletlerin Türk toplumunda yaşaması ne kadar çetin idiyse, yerleşik hayata geçen, devletini kaybeden Türk'ün çabuk asimile olması da bir o kadar doğaldı. Bu durum tarih boyunca Türk devletlerinde tekrar etmiş bir süreçtir. Örneğin Batı'ya doğru gidip Avrupa'da devlet kuran Atilla Hunları'nın akıbeti, devletin çözülmesinden sonra nasıl olduysa, Sabirlerin, Kıpçakların, Peçeneklerin de akıbeti öyle olmuştur.

Bunlar Avrupa, Ukrayna bozkırında, Balkanlarda eriyip yerli halkla karıştılar ve buradaki yerli hakların etnik yapısının oluşmasında büyük rol oynadılar. Bu Türk boylarından bazıları yerli kavimlere de kendi adlarını verdiler (meselâ

⁶² Sümer, **a.g.e.**, s.366.

Bulgarlar ve Avarlar gibi), bazıları da yerli halkların kültürlerinin inkişafında büyük ve eşsiz bu rol oynadılar. (Mesela, Kıpçaklar ve Peçenekler Ukraynalıların ve Rusların kültürlerinin belirleyici unsuru oldular). Buna göre de asimilasyon tehlikesi güçlü olan Türk halklarının folklorunun ideolojik zemin üzerine kurulması tabiidir. Böyle bir ideolojik yön, Oğuz-Türkmen, Kıpçak-Bulgar destan ananesinde daha güçlüdür⁶³. Bu yönüyle Oğuzculuk düşüncesi, Türk halklarının milli birlik ve beraberliklerini korumalarını sağlamanın yanı sıra, onlara şanlı ataları Oğuz'un kurduğu cihan devletini hatırlatarak şanlı tarihlerini tekerrür ettirmeleri için bir olanak da sağlamıştır.

Oğuz Destanları Türk Devletlerinde fütühatçılık ideolojisini yaymaya da hizmet eder. Buna göre de Oğuz Destanında muhtelif devirlerde kurulmuş Türk cihan devletinin ülkülerini görmek mümkündür. Oğuzlar tarihten de malum olduğu gibi Türk tarihinde büyük devletlerin kurulmasına yakından iştirak etmiş, kendi devletlerini kurmuş, böylelikle de cihan devleti kurma ideolojisinin en faal taşıyıcılarından biri olmuşlardır.

Aslında Oğuz Destanı sadece Oğuzların değil bütün Türklerin epikleşmiş tarihi-ideolojik destanıdır. Oğuz Destanı, bu özellikle ile Türkçülük ideolojisini en şuurlu biçimde tebliğ eden Orkun-Yenisey yazıtları ve Kaşgarlı Mahmud'un divanı ile aynı noktada birleşir. Ancak Oğuz Destanının tesiri taş kitabelerin, sözlüklerin tesirinden kat kat fazladır. Bu tesiri güçlendiren esas amil ozanlardır. Ozanlar Oğuz sözlü kültürünün başlıca taşıyıcısıdır. Bu halk şairleri, söyleyicileri, bilicileri Türk töresini iyi bildiklerinden Oğuz kahramanlık namelerini, atlı göçebe töresinin prensipleri üzerine kurmuşlardır. Ozanlara göre Türk tarihin en şerefli çağları

⁶³ Bayat, a.g.e., s.207-208.

Türklerin fûtuhat devridir. Böyle bir devrin destan örneğini Oğuz Destanı oluşturmuştur. O bakımdan Oğuz Destanı fûtuhatçılık ideolojisinin bariz numunesi sayılmalıdır⁶⁴.

⁶⁴ Bayat, **a.g.e.**, s.204.

İKİNCİ BÖLÜM

KAZAN OĞUZNAME Sİ'NİN TRANSKRİBİ

OĞUZNAME DESTANI

(1a) Ez ezanın da'va bendeliğinde rotebu'l-istan nergis didesi beda'-yı fetretinde serâsine ve hayran kalmıştır ve sübhâne men tetrekine kemâlehu en edrâke'l-uğul ve'l-efham ve takaddüs-i sıfatü'l-celâle an vasfi'l-zunûn ve'l-edhâm ve salavât zâkiyatü'l-tehiyyat ve afyâtu nesâru nûr bake ol sâhib-i edrâk ma' erefatnâk-i kâil-i makûl kunte tebya ve kâşif kunte kenza mehgiya reh-nemâ-yı akvâm sîl ve pişvâ-yı ve mâ Muhammedü'l-resul gad halet men kıbletü'l-rusûl hurşîd felek istifâ hazret-i Muhammed Mustafa aleyhü tehiye ve's-selamu ve inneke âl-hemâm ve eshâb-ı kirâm ve hulefâ-yı 'izâm özine olsun kim ser-i halka-yı erbâbdın ve merkez-i daire ehli'l-yagim ve müverrihu'l-ahbâr selefü'l-muarrif esrâr-ı men arefe tururlar. Emmâ ba'd erbâbun belâğât ve eshâbun fesâhât mestûru'l-meyyet kim ekser-i ugât-ı ferhunde sa'ât-ı sultân-ı hilâfet-i nejât ve hâkan-ı ferişte nahâd-i İskender ve Feridun fermehrir

(1b) cihân-bânî hülâsâ-yı dûdemân azîmu'l-şân kââniü'l-hâkân bin hâkân bin hâkânü'l-hâkân-ı âlişân bülende mekân Oğuz Han-ı Türkmen-i sâhib-kıran Ziynullah serber-i-saltana be-vücude ve afâz ale'l-âlemîn envâr-ı adlehü vücûde

İlâhî adl dâdin dâim eyle

Serîr-i saltanatta kâim eyle

Bu çerh çiz-i durudukunca

Şomâ ' seyyâresi seyrettikince

Vücûd cudûnu sâbit kıdem kıl

Saha ve lütfunu errez kerem kıl

Cihanın cayındır cânın cihânı

Ve cümle âlemin sahibkiranı.

Meclis ve mehâfil erim meşâkillerinde nakl-i târih ötün peygamberlerdin ve pâdişâhlar kiyandın ve emirler sahibkırandı ve anlarning evlâd ve ahfadlarındın mezkûr olub ve ol han-ı âlişan sepehr makâma evvel nakl-i târih-i mâzi eyü görünüb rây-ı sevâb nemâları ve hâtırî âlimgirliğe yetişdi kim ibtidâ-yı peydâ şod dünyâdın tâbyân-ı hâlât-ı Âdem sâfi aleyhi's-selâm ki (2a) Hakkı sübhâne ve teâlânın mahlûk eyleyüb irtifâ-ı râyât-ı hilâfet üze hilat ilâ câil fil-arz halifening Âdem-i kametina ki lidüb zîb ve zinet virdi ve Âdem eyyamdın ta bizning eyyam ferh öncemizgeçe kitâblar muteber yuzidin cem' ve te'lif eyleyüb ve biznin asrımızda geçen vakâtları ve biznin oğlanlarımızı evlâd be evlâd ta vaktike Âdem oğlu yer yüzinde var olduğınca tahrîr ve taktîr ve beyân olsun kim her bir ferd ez efrâd-ı Âdemi öz mahiyetini müşehhes eyleyüb ve bul nüsha ta inkırâzı âlem-i rüzgâr-ı ara desturu'l-amel olub bizdin evlâd be evlâd yadigâr kalsın ve bu ceheddin bir niçe söz onun vakıatlardın mezkûr tahrîr olub ve bul kitâb ol han kitabına Oğuzname müsemmi kılub ferzendler ercümend-namdâr ve birâderler kamkâr-ı âlem mikdârığa nasîhat kıldı kim bizding song her biriniz bu reviyeye-yi marziyedin amel (2b) idüb bu târika

birle sülûk ve meslûk kılımlar kim ta biznin evlâdımız ve sizlerin ferzendleriniz inkırâz-ı âlemce çok halk ve cemâ'at ve il ve ulus âlem ara peydâ olurlar. Ta ol cemâ'at her birisi öz abâ-yı kirâm felek ihtişamını ve il ve ulusunu bu kitâb sözidin müşahhas ve bu tarîkdin zâhir idüb öz yerinde ve öz makamında müstakim olub oluş ve urunlarındın tahallûf ve tecâvüz kılmanılar ve her bir mechûl ol nesebdin zebûn özini be-tarîk-i kezib bu silsile-yi eslâf-ı kirâm sipehr-i ihtişâma yetiştürmeniler ve biznin eyyamımızdın song her bir evlâdımız nesil be nesil be nesil bu Oğuzname muteber sözine amel idüb öz asrında ve eyyamında bu silsile-i aliye birle özini güzeştelerine ittisâl virüb ve ferzendlerini bu tür hedâyet kılun kim ta kıyâm-ı kıyâmet-i intizâm bu silsile bâki kalub serreşte-yi te'lif hiç vakitte inkitâ' olmaya ve bul kitâb nice bâba ve nice fasla müstemil oldu kim her bir bâb ez ançe fasl-ı mezkûr olunur ve billâhi tevfiik (3a) bâb-ı evvel beyân-ı ol mahlûkat bul turur kim ma'lûm bolsun kim ol mahlûkat ve ezel-i mevcûdat getürürdü. Bazı nüshâ-i müteberlerde beyân eyleyüb tururlar kim Câbir-i Ensâri radiallahu anhu kim fazl ve danışde Medine ehlinde imtiyâz bar idi ve millet-i İslâm zuhûr kılandın ireli ahbâr-ı Yahudi ve ulemâü'l-zariga musâhabet kılub güzeştelerdin istifsâr iderdi kim mahlûkat muhtelefening beyânı eyleye selefдин eşdirdi. Hatır hiç birine karâr takmazdı. Vaktike âftâb-ı risâlet Muhammed-i salallâhu aleyh-i veselem kim ufuk-ı diyâr-ı Yesribdin tulu' kıldı ve Câbir ol hatem-i enbiyaning meclislerinde ihtisas tafdı ve menkûl turur kim bir kün Câbir ayttı ya resullullah ol şey ki Hûda-yi tebârek ve teâlâ hilât-ı hilkât anga ki gördi kim irdi. An hazret-i sallallâhu aleyhi ve selem inâyet eyleyüb eylediler kim sening peygamberning aning nûru turur ya Câbir. Bu nokta (3b) puşide kalmaya ki bazı erbâb-ı ahmedige bu sûretde hilâf turur ve münşâ-i zâhir bul turur kim be ciheddin ahâdis-i muhtelifi vaki' olunub turur kim gâle salavatullâhi

aleyhi veselem ol ma halak Allâhu Teâlâ nûru ve ol ma halak Allahu kâlem ve ol ma halak Allahu Teâlâ akl ve sâhib-i kitâb-ı nevâdirü'l mâ'ni iki hadis bu ahâdis-i münezzem eyleyib turur kim gâle sallallahu aleyhi ve selem ol ma halak Allahu teâlâ veh ve ol ma halak Allahü's-surûh ve ulemâ bu ahâdisleri bul ma'naya tahvîl eyleyib tururlar kim bul ibâret bir cevheridir kim ol cevher nûr pâk-ı an hazret-i sallallâhu aleyhi ve sellem turur. Arz-ı temhîd mukaddemâ bul kim hazret-i hakk-ı sübhâne ve teâlâ celâl ve cemâlini nûr-i Muhammedi kim anın cevheri beyzâ hum diyib turlar. Tecelli kıldı ve ol cevher iki kısma münkasım boldı. Evvel kısım nûr didiler, ikinci kısım nâr didiler. Evvel kısımın eşhâs-ı (4a) şerîfe aleviye ve kevâkeb ve itbâk-i semâvat ve ervâh-ı enbiyâ ve resûl ve enbiyâ ve esfiyâ ashâb-ı Yemen-i aferîde boldı ve ikinci kısımın ervâh-ı ashâb-ı simâl ve cân ve anın evlâdı ve sâir ecnâs sufliye ve yir mahlûk boldı ve bu takrirdin mevzûb boldı kim ma seviullah be vâsıta-i nûr-ı hazret-i resûlullâh zâviye-i Âdemdin be-fezâ-i şühûd ve vücûda geldi ve çenançe kelime-yi levlâk lemmâ halelkatü'l-eflâk müeyyed bol ma'ni turur. Lâ cerem zât-ı eşref-i akdes an hazret-i sallallâhu aleyhi vesellem eşref ve efzel-i mevcûdat turur ve râkım-ı hurûf bol ma'nada idi kim ol mümkünî ki siciliye vücûd-ı mütecelli eyledi. Nûr-ı pâk-ı hazret-i resûl irdi ve Allâhu âlem ki anlarga bi lisan-ı şer-i cin hem dirler. Kale Allâhu teâlâ elcân halknâh min kabl-i min nares-sumum İbn-i Abbas radiyallahu anhu rivayet kıldı kim Ebu'l-Hasan adı somas turur ve can anıng (4b) lakab irdi ve bazı nüshada anga Tarnûs hem dirdiler ve anın evlâd ve ağgab basit-i âlem ve yeryüzünde çok oldu. Hakk-ı Teâlâ onlara şerî'atı öz anlık eyleyüb öz ta'atına emr kıldı ve Tarnus evlâdı ve etbâ anıng şer' kabul eyleyib rüzgârda güzârlık kalurdılar ve birdür sevâbet yok olundın song temerrüd ve isyan ve tekkebbür eylediler. Hazret-i izzet celle ve ala ol tâifenin ukûbat-ı mülkiye helâk giriftâr eyledi.

İla zuafâyı ol kavm ki cadde-i ubudiyetde müstakim irdi. Hüdâ-yı Teâlâ aman koydu ve hulyansdan bol tâifedin biri vardı. Anlarga vâli eyledi ve şerî'at-ı cedîd buyurdu ve yine bir devr-i ötindin song ol tâife nâ-fermânlıklığa başladı. Lâ cerem hakîm-i lâ ye zâli be adem veffena bul cemâ'ata nâfız oldu ve anın neslidin bâkiye bul tabaka ki be-vâsıta-yı istikâmet-i cadde-i itâ'atta aman kılıb irdi. Balka diğen birini anlarga hâkim eyledi. Vaktike devre-i sâlise münkazi boldı. Hâmus diğen birini ki ol ziver-i fazl ve dâniş (5a) vesselâce-i arasta irdi. Anı vâli buyurdu ve müddeti'l-umerayı emri i mârufa ve nehy-i münkere ve icrâ-yı ahkâm-ı şeria kıyâm eyledi. Ta vaktike ol be civâr-ı rahmet rabbi'l-âlemin vâsıl oldu ve andın song eşrârını el-cân-ı küfrân-ı ni'met-i bünyâd eyleyüb isyân ve rezîde kıldılar. Bâri Teâlâ anlarga resûl yiberib nasîhat ve muvâ'aza birle ol kavm hidâyet eyledi. Mutlaka mütennebih olmadılar ve devre-i rabi' ki kavmin beni el-câna münkazi boldı. Hüküm ü llâhi iktizâ-i teceddüd eyledi. Lâ cerem-i tâife-i melâikedin bul kavme musallat eyleyib asmandın nuzûl eyledi ve melâike kavmi beni el-cân muhârebe eyleyib ekser-i ol taifeni katl eylediler ve bazı kavmi beni el-cân cezâir ve harabelerde müteferrik boldılar ve bazı anlardın ki besenn-i temyiz yetmeyüb irdi. Melâikeler esir eylediler İblis hem ol seferde esir bolub irdi ve feriştelere ilen asmâna uruç eyleyib nişân-ı nemâ tapıp künden küne mühemmi terakki eyleyib (5b) rütbe ta'lîm melâikeye müşerref boldı ve sâhib mütekellimetü'l-tâif idüb turur kim meclis-i vaz İblis arş-ı mecidde nenşûr oldı ve minber-i yâkuta çıkub ilm-i nûrdın anın başığa nasb itdiler ve çundan feriştelere anın va'azına cem' bulur irdi kim onların adedini ilâ melgayubdin anga kişi bilmez irdi ve İblis ibâdetindin köb yıl münkazi oldu ve beni el-cân be hasb-ı tûl-ı zamân cezâir ve harâbelerdin çıkub cem' olub rebi meskûna mutasarıf bolub ve itâ'at-ı hüdâ şinaslıkdın uzak düşdüler ve İblis ol kavme hidâyet itmek için mühimû'r-reşâ iltimas

itdi anın mesûl icâbete makrûn olub cem‘-i ferîşte ilen asmandin yire düşüb bir gürûhu beni elcân anga mübâderet eyledi ve bir nice taifesi tarîk-i tuğyan ve temerrüd eyleyüb İblis davetine gelmediler ve azâzil bir süleyhâ-yı ol kavimdin be tarîk risâlet ol tâifenin hâkimna yiberdi ve kavmi beni elcân gâyet (6a) tuğyan ve bibâklık ilen resûle şehâdet şerbetin içirdiler. Âkîbet-i azâzil fevc-i melâike birlen be-târik-i muhârebe ve mukâtele ol kavme dâhil olub katla yetiştirdi ve bâkiyetü‘l-seyf aktâr-ı âlem üzere müteferrik buldular ve andın song İblis mâhir hükümet ve ri-yâset-i istiklâl olub livâ-yı devlet ve saltanat efraşte eyleyüb da‘vâ-i nâdil gayret-i ağaz eyledi ve umûr-ı hilâfetde özidin önge anga bir kimseni şayeste bilmez irdi ve aceb ve tekkebbür ve hûd-perestlik ilen kâh yeryüzinde bolur idi ve kâh asmâna çıkardı ve ekser-i evkât be-vâsita tesvilât-ı şeytânî ve teheyylat-ı nefsânî meclis-i ihtisazda ve öz fazldın delâil eyleyüb nefis-i serkeşidin melâike celve virirdi ve bir kün cem‘-i ferîştelere müşâhede-i levh-i mahfûza barıb mürâcat kılındın song İblis anlarning nasıyye-i asârını hüzn ü teferrüs kılub müceb-i ol hâli istifsâr eyledi ve melâike cevâb (6b) virdi kim bul gün ol Hüda manzûr boldu kim ankarîb bir mukarreb dergâh semedi. Bi la‘net-i ebedi giriftâr bulgay ve anın için her birimiz akıbetkârmızdın endişe nâ-keder bizde iltıasmız buldur kim lutf eyleyüb ve du‘â kılıng ta mülk-ü hâfız hiçbir kimsemizi bu belâ-yı giriftâr ve bul vâhime mübtelâ kılmaya İblis aydı bu ma‘nadın dagdaga çekme ve hâtır-ı perîşân bolmanık kim bu kazıyyen bizge ve sizlerge nisbeti yok turur ve men nice yıl turur kim bul sûretdin agâh turur men bu kimseye izhâr-ı hâl eylemes men ve İblis tekkebbür ve acebdin melâike sözine iltifât itmedi ve huşu‘ ve huzua mâil oldu. Lâ cerem ü bi hirâman aydı ve harsân-ı sermerdiga mübtelâ boldı. Ayaz-ı abâullah ve der esnâ-yı bul hâl-i nidâ-yı kelime anı cârîl fi‘l-arz halife-i âlem üzere meşhûr oldı ve tantana-ı kös

hilâfet-i Âdem arsa-i âlemde örüldü ve istimâ bu haberdin şek ve kemân-ı ‘âleb şeytân batınında yed eyleyüb özine fahr eylib aydı kim (7a) ol kimdir ki tifrâkdan mahlûk olub bizlere tafazzul ile ve evvel tifrâk seyf zulmâniden mahlûk turur ve biz od-ı nûrânîdin peydâ bolmuşuz ve hemîşe nûr-ı zulmete gâlib turur ve melâike hem âmâl-i insânî if’al beni el-câna kıyâs eyleyüb bu mânedin agâh aymazdılda vârid-i memerdin mağlûb eyleyüb aydılar kim isticâl feyemin yefsud fihâ yesfüke el demau ve suhne tesbuhe bi hamduke ve negaddes leke ve hazret-i gul amel guyûb bi ‘ilm-i kadîm bolurdu ve melâike bu seperdin agâh imezdiler ki Âdem mahâl ve vediât esrâr-ı pâdişâhi ve mazhâr-ı safat-ı kemâlat-ı ilâhi bolur ve bul sebebdin hazret-i hakk-ı sübhâne ve Teâlâ melâike-i cevânibe buyurdu kim inni âlem ma lâ ta’lemûn ve melâike bu cevab işiddirdin song öz cüretine mütenebbi bolub kadem-i itidâr irli koyub betarîk istikfâr meslûk iderdiler ve İblis henüz hem ol hâledde betarîk inkâr ve itirâz-ı müstakim irdi.

İkinci Bâb

Âdem Aleyhisselâm Beyânı Bu Turur

(7b) Hakk-ı sübhâne ve teâlâ irâde itti ki irtifâ-i râyât-ı hilâfet üzere hal’at inni câil fi’l-arz halife-i Âdem kametnâki gezüb zîb ve zînet virsun. Cebrâil-i emîn emr kıldı bir kabza-i tifrâk mülevven be-elvân-ı muhtelife münessif bi-sıfât mütegayyere yeryüzindir kötarıb sâhat-ı kudrete ve bir nice iktidâra tikürsün ve Cebrâil emr-i râb-ı celîl ilen te’cil tabâkât-ı semâvâtın yeryüzine düşüb bir kabza-i tifrâk alayın didi ve bu hadisening heybetdin zelzele-i azîm yer eczâsında peydâ bolub hakîkat-ı ahvâl Cebrâildir istifâr kıldı. Cebrâil aydı kim hazret-i izzet irâde eyleyüb turur kim sendin bir kişi mahlûk eylesün kim anın farkını tâc-ı hilâfet birle mümtaz ve libas-ı kerâmet

birle kametni ser efrâz kılub zîb ve arâyiş virsun. Yir aydı: Ey Cebrâil euzu billahiming. Yani bul sözda penâh tilermen ki bir kabza-i tifrâk mendin kötermeyesin ki beni candan menden hem gurûhı (8a) mahlûk ola ki sîve-i isyân ve nâ-fermânlık manzûr ola ve akdâm ile ol sebebdin mu‘azzıb ve mu‘âkıb ola. Cebrâil yirning biçâreliği ve öZR-hâhlığına terehhüm eyleyib mürâca‘at kılıb sûret-i vak‘anı mâruz ser-evkâd rabbü‘l-izzet eyledi ve hazret-i halıku‘l-berâyâ Mikâili bu mühimme emr kıldı ve Mikâil âsmandı yire düşüb bir kabza-i tifrâk alayın didi ve yir acizlik ve furûtanlığı be-destûr sâbık-ı arz ve beyân eyledi ve Mikâil hem yirnin keyfiyet hâlini hazret-i ‘ullâmu‘l-guyûb ve el şahâdega arz eyledi ve hükmü ale‘l-ıtlâk temşît bul mühimmi Azrâile hükm kıldı ve Azrâil sath-ı eflakdan yiryüzina düşüb takdîm-i emri ilâhi kıyâm eyledi ve yir yine hüdâyı tebarek ve teâlâga penâh ketürdi ve Azrâil aydı tâ‘at perverdigâr sening terehhümünden ola turur ve bir kabza-i tifrâk muhtelifü‘l-elvân tamam-ı yiryüzidin ferâhim eyleyüb anıng eczâsını birbirine mahlût eyleyib Mekke ve Taif arasında (8b) koydu ve bul sebebdin ihtilâf-ı benî Âdemin ve sıfat üzere ihtilâf aslı turur ve Azrâil ol tırağı kotarıb bargâh-ı celâl perverdigâra yetişdi. Hakk-ı sübhâne ve teâlâ andın su‘al kıldı kim bul nevbet hem yirning ism-i akdesimiz penâh ketürdü. Azrail aydı her çend ki birisine penâh ketürdi. Amma men sening fermânığı vâcib görüb anın ahvâline rahm eylemedim hakkı celle ve âlâ emr eyledi kim sen melekü‘l-mevt me‘mûr oldun ve kabz-ı ervâh beni Âdemi sening kabza-i iktidârınga koydum Azrâil bu emre bidmag olub öZR-hâhlık eyleyüb aydı kim evlâd-ı benî Âdem ara enbiyâ ve esfiyâ peydâ bulurlaşık bu cihetdin meni düşman bolurlar. Hakk sübhâne ve teâlâ emr kıldı kim men beni Âdeme çendân kesel ve illet virir men kim şiddet-i kesel ve marîz birle sining adâvetnindin bizâr olsunlar. El-arz ol kabza-i tifrâk Mekke ve Taif ara karar tapıp

köb yıllar sahâb-ı inâyet rahmet yağmurnı anga yağdurub hazret-i vahibü'l-atiyye yed-i kudret birle tahmîr tayyet-i tabiyye (9a) Âdem aleyhisselâm hamîr eyledi. Galıb-ı hazret-i Âdem ve müddet-i kırk yıl Mekke ve Taif arasında turub irdi ve ferîşteler anga kedîz eyleyüb iderdiler. Bul ol kişi der ki emr hazır hilâfet anga tefvîz turur⁶⁵ ve bir kün İblis melâike birle der mertebe-i salsâl anga kedz kıldı ve Âdem aleyhisselâm karnıga kol koydu ve anın kalbiyidin avâz zâhir oldu ve İblis aydı bul şahs ecvef turur ve istihkâm peydâ kılmaz ve belâ-yı eşikime giriftâr olur. İblis özine fahr kılıb aydı ki eğer 'izzet-i teâlâ Âdemi mence tafzîl eylese men anga mutava'at eylemen ve eğer men onga musallat bolsam anın helak itmek üzere cedd-i cehed kılur men ve melâikedin istifsâr kıldı kim eğer Âdem mahlûk olub bizlerga tafazzul eylese anga tâ'at kılur siz ya mence muvâfakat idersizler. Melâike cevap virdiler kim her vaktike Hüdâ-yı tebârek ve teâlâ anıng bir ga tafazzul eylese şerâyet-i mutâba'at ve tarîka muvafakâtı berca kötürür biz. El-arz vaktike sobh-ı vücûd-ı halîka ağzam ufuk te'yîd vâhib (9b) el hayrdın demîden ağaz kıldı ve ş'aş'a-ı âftâb sa'adeti muttali' fazl ve inâyetdin derahşân oldı ve kasr-ı bedeni telia-yı hayatdın ruşerâlık virdü ve miftâh-ı makasid ve metâlib anıng kabza-i tasarrufuna koyuldu ve mukâlîd menâhec ve ma'areb kef-i iktidârına tafvîz boldu ve rûh-ı mukaddes be-fermân-ı hazret-i akdes ruhu'l-emîn refikliği birle kalbûd-ı Âdem yüz götürdi ve rûh kördi kim özi latif nurânî öz galeb-i Âdem-i kesîf zulemânı turur. Nezr-i nuzûl evvel menzildin imtinâ' itdi. Hitâb-ı rabbü'l-erbâbdın yetişdi kim edhol kermânım ehreç-i kerhâ ve ibtidâ-yı duhûl-i rûh galeb-i Âdem-i baş cânibindin vâki' oldu ve rûh-ı tamâmı âzâ-yı şerîf-i hazret-i Âdem seyrân kıldı ve ol hakla Âdem atseh virub telendin şükrü ni'met-i zü'l-

⁶⁵ Hz. Âdem zikrine Şecere-i Terâkime'de oldukça kısa değinilmiştir. Eserde kısaca Azrail'in Tanrı'nın emriyle yeryüzündeki her türlü topraktan alıp Mekke ve Taif arasında toprağı balçık haline getirip Hz. Âdem'in şeklini yaptığından bahsedilir ki, bu kısım Kazan Oğuznamesi'nde ayrıntısıyla anlatılmıştır. (Ebulgazi Bahadır Han, **Şecere-i Terâkime**, Haz. Z. K. Ölmez, Ankara 1996, s.232).

celâl-i câr eyledi. Elhamdü rabbi'l-âlemin ve mûgîf-i inâyetdin cevâb yerhe mek rabbuke işitdi. Rûh-ı hased Âdemge Muharrem ayının onunda Cuma küninde dâhil oldu ve müneccimler aydîb tururlar kim ol vakt ol derece ceddi ufûk-ı şarkiye (10a) mutâbık irdi ve dehl-i evvel ber ced isâbet irdi ve müşteri ve Zuhâl ve Kamer istedbir içinde irdi ve âftâb ve ataru'd-sünbûle ve zühre-i mizanda irdi ve bazı aydîb tur kim vakt tasvîr-i Âdem hemme-yi kevâkebler burc-ı şerefde irdi ve çün Âdem aleyhisselâm cemâl-i zâhiri ve kemâl-i manevige ârayış taftdı ve aning ta'zîm ve tekrîmige melâike-yi 'izâm sucûd-zât kâmilü's-sıfatga mamûr oldu. Mecmu-ı melâike kadem-i inkıyâd-piş nihâd idüb peşân-ı meskeret yerde koydular. Mekk-i İblis ebi ve isterbe ve kâne mine'l-kâfirîn lâ cerem duhûl ü behiştin memnu' olub merdûd ve mel'un idi. Verande dergâh-ı samedi boldı. Sedd-i secde-i mihrâb kaşığa kişi baş koymasa keremlik bolsayagin merdûd olur ve ahbâr-ı sahîh ketürüb tururlar kim Âdem behişt ârâ karar tapdı ve anın könkli bir munîs hemdeme ve bir yâr-ı mahreme mâil oldı. Hüdâ-yı tebârek ve teâlâ sultân menâm şehristan vücûdu Âdeme müstevli kıldı ve çep yanındın Havvanı peydâ (10b) eyledi ve Âdem haberdâr olmadı ta vaktike okudın oynadı. Hayvaning mütâla'al-i tal'atına fâiz ve behre-mend bolub sürdü kiming kişi sen ve bul kişi bul yerde nayışlısın Havva aytdı kim men sening cuzv eczânın turur men ki hüdâyı teâlâ sening muvânesetliğinden otur ve aferide kılub meza cetinga namzed kıldı. Bul sözidin Âdem hoşhâl olub secde-i şükr beca ketirdi ve Hüdâ-yı teâlânıng fermân-ı birle anlarga akd-ı münâkeheti münâkid boldı. El-arz-ı Âdem ve Havva be müceb kerîme yâ Âdem esken ente ve zevceke cennete gazaye cennete karar tapındı ve tamâmiye neim-i behişt anlarga mübâh boldı. İllâ semere-yi sehre-i muayyene çenançe hazret-i bâri celle ve âli buyurdu ki “vükelâ minhâ aza selemma ve lâ teferre behâzi şeceret fetekunâ minezzalimin” ve

ulemâ arasında ihtilâf bolub tur kim semere-i şecere aning akıldın men' vâki bolub turur. Kaysi-i dıraht bulgayı ve meşhûr ve mâruf ve müttetik-i 'aliye budur kim ol şecere beyday irdi ki Hüdâ-yı teâlâ aning (11a) akıldın Âdemi nehi kıldı ve ahbârda gelib tur kim vaktike riyâz ons ve hatayer bir kuds ü Âdem ve Havvga tafvîz oldu ve şeytân la'net ebediga giriftar bolub duhûl-i behiştin memnu' boldu ve melâike arasındın kırak çıkub ol mel'ûn vukû' bu halindin hased baten-i na-pâkında peydâ kılıb hemîşe vakt endişe irdi ki bir tedbîr ilen bahişte girsun ve Âdemi bir nevi' ile gavâ gıl sun kim ol makamdın mahrûm olub anga menzîle ehrâm bağlasun ve bul cihetdin tavus kaşığa kılıb iltimas itdi kim müddet-i bolub tur sana hukûk-u muhabbet ve âşinâlık sâbit turur ve istidâ budur kim mence yol birsing ki behişte kirib ol düşmana kadim bir nev' ile bu makamdın çıkarub intikam-ı hükm ve tavus bul ma'nadin imtinâ eyleyüb bu ihtilâtı yılana havâle itdi ve İblis tavus işâret-i birle yılan kaşığa keldi ve tarîk-i vesvese birle dostluk ve âşinâlık mezkûr eyleyüb beyân-ı vâk'anı (11b) izhâr eyledi ve efsûn-u şeytân ilân-ı esr eyleyüb ağzında cây virüb behişte gir kördi ve hazinler bu hâle haberdar olmadılar ve İblis Âdem ve Havva kaşığa barıb tarîk-i nûha bağlamak ağaz kıldı ve onlar İblisi tanımadılar ve sordılar kim sebebden yığlayorsun aydı kim men sizlernin akıbetinize yığılar men ki sizlerning hüdâ-yı teâlâ bul bostandın ihrâc idüb nâim cenânı ve İblis bu nâ sözlerdin mezkûr kıldı. Âdem ve Havva istimâ bu hikâyetdin be-gâyet hazîn ve anduhnâk boldular ve yine bir kün şeytân Âdem ve Havva kaşığa kelib aytdı kim eğer sizler mening kavlime itimâd itseniz kim sizleri bir dırahta rehberlik kılaysın kim eğer ol dıraht meyvesidin biraz tenâvül kılsanızlar hemîşe câvid bolub mevt ve zevâl sizlerge yol tapmaya gale Allahu teâlâ ve tekaddüs ya âmehâl ezleke ele şeceretü'l-holde ve mülke la beli Âdem aytdı: Ol dırahtı kaysidir. İblis şecereni işâret kıldı ve Âdem ol

nâsîh sözünü kabul itmedi (12a) ve İblis kısm-ı yâd eyleyüb aytdı ki ve gasımıma inni lekama lemen elna cehin ve İblis Âdeme vedâ eyleyüb Havva kaşığa bardı ve çendan vesvese kıldı ki Havva anın vesvesesine sena ferifte boldu ve yılanın sıdk-ı kelâmığa şehâdet berdi ve Havva Âdem yanığa gelüb aytdı: Ey Âdem yılan ez cümle haznân cennet turur ve sıdk-ı kelâm bu müşfik emini güvâhlık virir ve bu sözda hiç arz yok turur ve sevabdır budur kim ol şeceredin tenâvül kılıy her vakit ki mence bir zarârı rûy birse sen taleb amrzeş kılğan ve her gâh bu semere-i şeceredin mence noksan pedîd bolmasa sehem ‘âkil kılğan ta memleket huld u nâim ebed bizge dâimi kalsun. El-arz Havvâ kadri ol şeceredin tenâvül aytdı ve henüz ol semere ma’de Âdemda karar tapmağa nice halhâ-yı behiştî anlarının bedenidir tökülüb uryân boldı ve Âdem ve Havva o sermsarlığındır her yana gaçar irdi. Hitab yetiştî ki ya Âdem efrâr-i amennâ Âdem cevab birdi istihyâr menin (12b) yani az günâhımdın senge sermisâr olub âkıbet berg-ı incir birle satr-ı avret kıldılar ve hitab-ı hazret-i rabbi’l-izzet boldı ki ey Âdem behişt cây-ı pâk turur ve fezâ-yı bul sermezindin tenknây dünyaya çıkararak el-arz o da Havvanın elini dutub sâhitli selametdin girdab melâmete yüz kötürdü ve Gülşen ferehdin Gülşen-i terehe terehe çıkdı ve gülzâr-ı ni’met harestân-ı mihnetine tebdîl oldu ve duzûh muhabbetdin hazîz-i mehnete düştü ve mertebe-i gurbetdin badiye-yi orbete keldi. Gullenâ eh-betûl ba’ze kum li-ba’ze addeve yetiştî. Âdem ve Havva ve yılan ve tavus ve şeytan riyâzı cenâmıdın menzîl-i mezlete düştü ve rivâyet eşher bu turur kim Âdem guhe Serendîb ve Havva Cidde ve İblis Hindustana ve yılan Sıfhana ve tavus Kâbile çıkdı ve nakl-i asha bu turur kim Âdem bir harita bugdayı ve otuz mive nahal behiştin özi birle hemrâh olub çıkdı ve hacerü’l-esved ve bir kabza ve rak-ı eşcâr-ı behiştin götürdü ve Cebrâil-i emîn asımandan nuzûl kılub anga kest-i zira’at (13a) ta’lim virüb un kılmak ve nân

buşurmak örkendi ve İbn-i Abbasdın nakl turur kim Âdem asr-ı vaktđın ta gurûb-ı aftabıça ol cihân konend behiştde boldu ve ba'zı aydıb turur kim bu cihânın beş yüz elli o cihâna revaldın ta gurûb vaktına bolgayı ve Âdem meşakkat-i dünyaya ve firak-ı Havvaya mübtelâ bolandın song kırk kice kündüz tâ'am yemedi ve üç yüz yıl yığlab ve itizâr ve istiğfar kılıb aytdı ve kim lâ ilâhe illâ ente sübhâneke ve bi-hamdike rabbe elemte sevâu ve zûlemete nefsi fağfirli vetteb ali inneke ente't-tevvebü'r-rahîm lâ ilâhe illâ ente sübhâneke ve bi-hamdike âmelte sevau ve zelemt nefsi fağfirli eyyike ente'l-gâfuru'r-rahîm lâ ilâhe illâ ente sübhâneke ve bi-hamdike elemtü sevâu ve zûlmete nefsi ferhamni inneke ente erhamu'r-rahîmib ve Âdem bu kelimât aytdıktan song Cebrâil-i emîn müjde-i af ve gufrân tikürüb ve andın song Âdem subhec olub mihnet (13b) rahata mübedil oldı ve bu vücûd-i beşâret mağfîret şayibe hacâlet ve melâletdin buhata hâli emir irdi. Eğer günâh bahıslansa ser mesâlik var ve ol hâl hitâb-ı ilâhi gurşâne binâ-yı kâbe-yi muazzamaya nâzıl oldu ve Âdem aleyhisselâm kûh serandibden Cebrâil refiliği birle binâ-yı Mekke-i şerîfe ezan kıldı ve her yerde kim Âdem ayak basdı. Ol bir tarâvet bahş olub bilâd-ı begâ mâmur oldu ve Mekke ve Medine bir andın song Cebrâil tâlim birle ve sâir melâike imdâd birle esas hane kâbe koydu. Hacerü'l-esved ki özi birle behiştđin keturub irdi. Ol onun bir terkinde koydı ve imâret temâm olundın song sonuna senk-i hâcer ve tavaf-ı Cebrâildin ve ta'lîm eyleyib ol rûy-i ziyâretni birca keltürdü ve Cebrâil cedd-i cehd kıldı ve Havva ol yerde Âdeme mülâkat itdi ve Âdem be-sebeb-i tağyir beşere Havva ki çok yıl deşt ıragda ve aftâb-ı mihnete koyub irdi. Birbirini (14a) tanımadılar ve Cebrâil vesîle-i mârifet olub Âdem ve Havva şeref-i müsâhabete fâiz oldu ve ol Cebrâil irfâna mevsûm boldı ve andın song hazret-i hallak-ı muhabbibdin icâzet taleb sırandibe irâde kıldılar ve Cebrâil ve sayâ-yı ilâhini anlara tikürüb sırandalıbdın

Âdeme vedâ kıldı ve Âdem ve Havvânı muhabbet-i mufârakatı rahat muvâsalata tebdîl olub rüzgâr-ı ferâgatlık birle beser kılurdılar ve gâh Hind vilâyetinde bolırdılar ve gâh Arab diyârında ikâmet eylediler ve ol vaktde Âdem ve Havvâdın anga diyarı var dünyada yok irdi. Ta vaktike Âdem evlâdı ve evgâb yeryüzinde çok oldu. Tamir-i begâ mevâzi-i âlem ârâ peydâ boldı ve nakl turur kim Âdem kaddi tûlânî irdi ve yerdin başı âsmana yeterdi ve ferîştelere birle hadis ile yurdu ve hüdâyı teâlâ Cebrâil yiberdi. Yirdin anga sürtü ta Âdem kaddi yüz kız kaldı ve nehl-i sahîh bu turur kim müddet-i bul cihanda restahiz vaki dokuz ming (14b) yıl turur ve bazı eylüb tururlar yedi ming turur ve tursalar İncildin nakl kılurlar kim Âdem aleyhisselâm vaktin ta hazret-i peygamber sallallahu alayhi ve-sellem gaca beş ming dokuz yüz yetmiş yıl turur ve Abdullah bin Abbas rivayet kılır kim Âdem aleyhisselâm vaktin ta Nuh aleyhisselâm gaca iki ming iki yüz iking yıl turur ve cuhûdlar Tevritdin nakl kılurlar kim Âdem aleyhisselâm vaktin ta vakt-i hicret-i peygamber sallallahu aleyhi ve-sellem gaca dört ming üç ay turur ve tûfân-ı Nuh aleyhisselâmdın ta zamân-ı İbrahim aleyhisselâm gaca beş yüz altmış beş turur ve Mûsâ aleyhisselâm hangamdın ta Süleyman bin Davud gaca ki beytü'l-mukaddes binâ kılub turur ve beş yüz otuz altı yıl turur ve Süleyman vaktin ta Zülkarneyn gaca yedi yüz on yedi yıl turur ve Zülkarneyndin ta İsa aleyhisselâm gaca beş yüz yıllık bir yıl turur ve hazret-i İsa vaktin ta biznin peygamberimiz vaktinaca hiç peygamber geçmedi ve Allahu a'lem kal allâhu sübhâne ve teâlâ ve 'âkil aleyhüm (15a) binaen benî Âdem bil-hakk-ı kurbana tete gatbel ahede humma vel em yakbil mine'l-emre raviye aytdıb tur kim her vakt ki Havva hâmile bolurdu her karnıdın bir oğlan bir kız mütevellid bolırdı ve ol ferzendi ki Havvâdın mütevellid boldı. Kâbil irdi ve anın tev'em İklîma irdi ve ikinci oğlu Hâbil turur ve anın tev'em Livda irdi.

Vaktike olur hadd-i buluga yetişdi Âdem aleyhisselâm Tengri teâlâ fermân birle ihtiyâr kıldı ki Livdanı Kâbile birsun ve İklima Hâbile nikâh kılson. Kâbil bu hükmdin ebâ kılub aytdı kim mening tev'emim İklima sâhib-i cemâl turur ve men anı özüm olursun ve Âdem aytdı: Bul mani hükmi ilâhi sâdır olub tur ve Cebrâil haber tikürüb turusun. Öz ihtiyarlığında imes men ve nasihat Kâbil karger olmadı. Ahirü'l-emr Âdem buyurdu ki kurbanlık idinkler ve her birinizi kurbanlığı kabul olsa İklima anga bolsun ve keyfiyet kurbanlık bol irdi ki ol vaktde iki hasm ki birbirina nezâ tutsa kurbanlık iderdi (15b) ler ve her kimsening ki kurbanlığı kabul olsa asmandın o biza kelüb ol kurbanlığı felan kişini istişmam irdi ve andın song ol kurbanlığı öz hasebdin eyleyüb eser-i bâki kalmaz irdi. El-arz Âdem kurbanlığı işâret kıldı ve ol iki birâder hem bolmağı kâil oldu ve Hâbil sâhib-i ganaim irdi ve hassa kavilerdin bir kavi kurbanlıkdın ol tura irdi ve Kâbil dehkanlık edirdi ve bir deste buğdayı ketürüb her ikisi kurbanlıklardın dağ üstünde çıkarub koydu ve hazret-i Âdem du'âsı birle asmandın bir od kelüb ol Kâbil kurbanlığı istişmem kıldı ve anga hiç tasarruf itmedi ve andın song Hâbil kurbanlığına barıb eserinden koymadı ve bu cihette madde-i fesâd Kâbile müstevli bolub Hâbil katline tehdîd kıldı ve ol fırsatta Âdem azm-i ziyâret beytü'l-mukaddes kıldı ve Kâbil vakt-ı ganimet bolub Hâbil helâkına kuşış irdi ve Hâbil kavi başığa barıb ukuda irdi ve Kâbil şeytân tâlimi birle bir daş (16a) kotarıb Hâbil kuyu başına urdu ki ta kıyametece okudın önemdi ve bul cerime-yi kebîre bedet-i siyâhındın rüzgâr ve halk ara-hun-ı na-hakk felemek yadigar kaldı ve Kâbil Hâbil katle tiküründin song bolmadı ki anga nailesün ve müddet-i kırk gün aning sergerdanlığında bolub ahirü'l-emr iki garab arasında terh-i muhâsemet-i düşüb kâtil maktulumı tufraya defn eyledi. Kâbil evvel sûretdin müşâhade kılıb aytdı: Yâ vilta acert enne ekune meselel-garebe ve Hâbil cesedini tufràya koydı ve Âdem

aleyhisselâm tarîka-yı hac berca kelturub muavedet kıldı. Âlem-i evvel kararda tapdı ve zulmet-i zulm bu cihanda münteşer olub dırahtlar bergi zehîr bolub ve şîrîn meyvalar turş ve sular talh bolub yerler pesfa bolub irdi ve ol haldan Âdem mef'um aytdı ki bir vakıa-yı azîm âlem-i ârâ vâki bolub turur. Ta vaktike tayy-ı menâzet kılub vatanına yetişdi. Kâbil Âdemin hizmetine keldi ve ondan (16b) istifsâr kıldı ki Hâbil kayda turur Kâbil cevâb virdi ki men kuyunum vekîl ve hâfiz irdim ki anı mendin taleb kılursın ve Hâbil kuyuları mening zâri-yi nâbud eyleyüb tur. Anın için hâl-i nice gün olub tur kim ve hem hükm nâped bolub turur ve Âdem aleyhisselâm bildi ki bu sözdin Hâbil bertaraf bolub tur fevti ol ferzend-i ercümendin o tur ve çok nale ve fugân eyleyüb aytdı: Şa'ara ta'yizü'l-bulat ve min aleyha ve vecchül arz mugirun kabih ve Âdem Hâbil taziyesidin song Kâbile la'net kıldı ve andın song Kâbil Âdem oğullarının arasındın kuhsâra çıkıp daş ilen köyük örüb eckât-ı beşer kılurdu ve ol sebebdin vahşi caneverler Âdemdin teneffür kıldı ve ekser-i tevârihlerde tahrîr bolub tur kim Kâbil Âdem ve Havvaya mufârakat kılub Yemen yerinde ikâmet kılub ateşperestliği ihtiyâr kıldı. Veche-yi ateşperestliği bu turur kim bir gün şeytân Kâbile didi ki hiç bilir sen ki Hâbil kurbanlığı ol sebebdin kabul boldı ki Hâbil (17a) halvetde ateşperestlik iderdi ve şerâite ibâdet birca kılurdu ve Kâbil şeytan sözine mütâbat kılub ateşperestlik ihtiyâr kıldı ve anın nesli ol serzeminde çok peydâ bolub vâz-ı mezâmire ve tenâyere ve şürb-i hamra ve irtikâb-ı zinâyaya ve fevâhişe akdâm eyledi ve tevâif ateşperest Kâbil nesldin bu rüzgârda yâdigar kaldı ve nakl turur kim vaktike Kâbil, Hâbil katl eyledi. Âdem rûziyetidin yüz yiğirmi karîn ve dugâne mütevellid bolub irdi ve her bir karında bir oğul ve bir kız mütevellid bolurdu ve Âdem ruzitini iki kısım kıldı. Bir kısım öngde koydu, bir kısmı solda koydu ve ol cemâ'at ki ongda irdi. Aytdı ki ne olar fi cennete ve cemâ'ati ki solda

irdi ki havâle fi'n-nâre ve hazret-i Âdem ömrün yüz yigirmi yıl geçdindin song mukaddeme katl-ı Hâbil vâki oldu. Andın beş yıl münkazi bolandın song Hüdâ-yı tebârek ve teâlâ Âdeme bir oğul kerâmet kıldı ve ol (17b) batnında ikiz tayy yok irdi ve Cebrâil kelüb aytdı ki ey Âdem senge Hüdâ-yı teâlâ bir oğul kerâmet kıldı ve Âdem aleyhisselâm bu müjdedin hoş vakt bolub anın adını Şeys koydu ve Şeys lugat-i İbrânî turur yani bahşış-i Hüdâ-yı teâlâdın Âdem boldı ve Âdemnin ömrini müddeti ming yıl irdi. Vaktike Âdem öz zürriyetine mülâhaza kılurdu ve hazret-i Davud sûret-i anga muayyene boldı ve Cebrâildin sual kıldı. Cebrâil aytdı: Sening zürriyetdin bir kişi peydâ olur ki anın adı Davud peygamber-i mürsel turur ve anın ömri altmış yıl turur ve Âdem kible-i du'âya yüz götürdü ve aytdı ki ya râb mening ömrün kırk yaşı Davudnun ömrina koy gel ve ol vaktde Âdem du'âsı müstecâb boldı. Davud ömrü yüz yigirmi yıl mukarrer oldu. El-arz Âdem ömri dokuz yüz altmışa yetişdi. Azrâil anga geldi ta öz mühemmine kıyâm eylesün. Âdem aytdı: Menge vâde-yi ömr ming yıl turur ve henüz kırk yıl bâki kalıb tur ve Azrâil aytdı: Ey Âdem sen kırk yıl ömründin (18a) Davuda bahşlasın Âdem bul vâdiye inkâr kıldı ve Azrâil beyânı vaka'nıng arz bir sırrı evkât-ı 'izzete tikürdü ve hükm boldı ki ta inkızâ-yı müttfece Âdeme rahmet virmeğil ulemâi'l-bulmukbe müttefiku'l-aleyh turur kim Âdem ming yıl bu dünyada boldı ve Adem, Davud mu'âmelasına inkâr idendin song fermân vâcib bul-etgen mülkü minen nefaz tapdı ki min ba'd beni Âdem umûrât-ı mevâhib itâya ve muamelât-ı kazâyâ sulûk u sulâhatında makrûn-ı esâmi-yi meşhûr terbiyet kılsun ki hiç aferide öz ikrârdın mecâl-i inkâr kılmasun. Vaktike Âdemnin ömrün ming yıl geçdi ve tavakku iza ca'e ecluhu la-yestehrune saate velâ esyetakdemune muka bolub mektûb-ı kaza-i mahtûm boldı. Âdem aleyhisselâm evlâd-ı reşîd ve ahfâd-ı necibimi cem' kılıb alamı tâ'at-ı rahîm-i

rahmâna vasiyet kıldı ve mutâba‘at şeytandın tahdîr itdi ve Şeys aleyhisselâm ki âkil ferzendi irdi vasi ve veliahd kıldı ve oğlanlarığa vâli eylib (18b) Âdem sâki ecludin şerbet-i kulle zayegatü'l-mevt nuş kıldı ve bazı rivâyet kılub tur kim Âdem kabri Hindistanda sirandalıbdı turur ve bazı aydıb tur kim Mekke yerinde Yukbis tağda turur ve aydıb tururlar kim Âdem ferzendleri kırk minge yetişdın song Cuma gününde bu cihandın rihlet kıldı ve mukaddema-i Zafernamede mezkûrdur ki Âdem aleyhisselâm ferzend-i sulb si yigirmi bir oğul ve yigirmi kız turur ve Havva bir yıl Âdemdin song vefât kıldı.

Fasl-ı Şeys Aleyhisselâmın Beyânı Turur

Lafz-ı Şeys Süryâni turur ve anın ma‘nası Heybetullah turur. Menkul turur kim hazret-i Âdem Hâbil kırakda çok cüz kıldı. Cebrâil-i emîn teselli-yi hâtırı için nazıl bulub irdi kim yoktur Hüdâ-yı teâlâ senge bir ferzend-i reşîd kerâmet eyleye ki ol seyid evlâd Âdem u Ekrem beni Âdem hitab tapsun ve Hâbil katldın beş yıl münkazi bilandın song Şeys aleyhisselâm mütevellid boldu ve anın sûret-i hüsni ve safâ-yı sîreti ve kesreti (19a) fezâil ve umûm-u fevâzil-i hazret-i Âdeme teşbîh irdi ve Âdem eyyam-ı hayatında anga sâ‘at kice kündüzü ta‘lîm itdi ve vâkıa-i tâfân-ı Nuhdın haberdâr kılıb aytdı ki mening evlâdımdın bir kimse peydâ bolur ve anın adını Nuh turur bir hadise anga hadis bolur eğer ol zamânda hayat bolsung mening izâmımı muhâfazat eyleyüb keştige salgın tağrakdın imen kılsun ve ilâ ferzendlerinige nasihat ve vasiyet kılğın ta şerâit hâfiz birce ketursun ve Şeys ki şâşâ-i envâr-ı ilâhidin şükûh-u akl ve daneste-i fâiz oldu ekser-i evlâd Âdemga ve tevâif ens u cin musallat ve ber güzîde bolub şeri‘atı muvaffak-i millet-i Âdem irdi ve Hakk teâlâ ellik sâhife yirdi ve anın sâhifesini bi-hikmeti ve senâyi müşkek ve ekser irdi ve bir kol bu turur

ki yigirmi dokuz sahife anga nâzil oldu ve ol kişiğe ta‘zîm-i mesâil şerî‘ata ve binâyı medreseye kıyâm eyledi. Şeys aleyhisselâm irdi ve anın asırında beni Âdem iki fırka oldu. (19b) Bir gürûhu anga mutâva‘at kıldı. Bir fırkası Kâbil oğlanlarığa ittifak bolub fisk ve fesada meşgul boldı ve Şeys aleyhisselâm olara nasihat kılub bazısı rast yolu hidâyet kıldı ve bazısı cehâlet yolunda gümrah boldı ve dokuz yüz on iki yıl ömrin ötdin song morg-ı rûhu kafes bedenidin küngre arş-ı tayaran aytdı ve Anuş diğen bir oğlunu vâsi kılub zimâm hâl ve akdını Âdemi anın kefi ihtiyâr ve kabza iktidarında koydu ve Anuş müddeti altı yüz yıl ömür körüb reâyet-i râiyyete kıyam eyleyib beni Âdeme vâli ve sâhib-i ihtiyâr oldu ve andın song Anuş oğlu Kınan vâli-i reis beni Âdem oldu ve müddet-i yüz yıl ol mühimme-i hatire kıyam eyledi ve cedâdi müstakim irdi inhirâf itmedi ve bir kol-ı Oğuzname bu turur kim Anuş ömri dokuz yüz on iki yıl turur⁶⁶ ve Kınan müddet-i sekiz yüz dokuz yıl ömr körüdü⁶⁷ ve andın song vefât tapdı. Zikr-i Mihlâyil ve Mihlâbil oğlu turur ve atasını işareti (20a) birle hükümet-i beni Âdem anga karar tapeddi ve Mihlâbil eyyamda halk çok âlim üzere peydâ boldu ve beni Âdem birbirine zahmet virdi. Anın içün onları iktâr-ı âleme müteferrik eyledi ve Mihlabil özü Şeys evlâdı birle iklîm-i Babile barıb şehr-i Sus bina kıldı ve andın erli halk âlem-i mugameralarda bülendilerde ve dağlarda mesken dutup güzarlık kılurdılar ve Mihlâbil müddeti dokuz yüz yigirmi altı yıl zendegalık görüdü⁶⁸ ve andın song Mihlâbil oğlu Berd reis-i halâik boldı ve anın eyyamında çok

⁶⁶ Ebu'l-gazi Bahadır Han, Anuş'un ömrünün babası gibi 912 yıl olduğu söyler. Kazan Oğuznamesinde Anuş'un ömrünün bir Oğuznameye göre 912 yıl olduğu söylenir ki bu Oğuzname, Şecere-i Terâkime olmalıdır (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.233).

⁶⁷ Şecere-i Terâkime'ye göre Kınan'ın Ömrü 840 yıldır (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.233).

⁶⁸ Ebu'l-gazi Bahadır Han' a göre, Mihlabil Sus şehrini kurduktan sonra halka yeryüzüne yayılın emri gelir. Mihlabil'in emriyle bütün insanoğulları gidip nerede uygun yer varsa oraya yerleşirler. Mihlabil 920 yıl adı geçen şehirde kalıp, yerine oğlu Berd'i oturtup, Dem Vurmaz şehrine gider. Berd de 960 yıl bu şehirde oturup oğlu Ehnoh'u bırakır (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.233).

halk put peydâ kılub putperestlik ihtiyâr kıldı⁶⁹ ve bazı aydib tur kim bu resm-i İdris aleyhisselâmdın song halk ara peydâ boldı.

Fasl-ı Anhu⁷⁰ Essellâminı Beyânı Bu Turur

Anhu turur Hutuh hem dey b turlar ve Arablar Hermes okub turlar ve Hermes atarud turur ve ifâde-i n'imet yani bu kelime nübüvvet ve hükümete delâlet kılur ve anıng içün ism-i şerîfi İdris bolub tur. Vaktike (20b) İdris aleyhisselâm reis-i beni Âdem olub mesned-i hükümette müstakim boldu ve ekser-i Kâbil evlâdı be-sebeb-i ızlâ-i ezâzil ilen tarîk-i müstakimdir inhirâf ve vâdi ve küfr ve şirke düştdi resm-i akd ve nikâh anlarning arasındın ref' boldı mahremâne akdâm kılub fısk u fücûra mâil oldılar. Ol vakt hazret-i bari teâlâ İdris aleyhisselâm hil'at-i risâlet ki közü ol kavme meb'us itdi ve mucizeler hazret-i İdris ol tâife kör kezib ba'zısı vâsıta-i delâlet ve istimâlet birle mekmen şekavetdin halâs olub ser menzîl-i salâh ve sa'âdete yetiştı ve yine bir gürûhu yine bir fesâd kılub ve resm-i mu'atâd birle küfr zelâlet-i müstemîr olub İdris nasîhat olurga te'sir itmedi ve hükemâ târihde mezkûr turur. Hazret-i İdris halkı beni Âdemi yetmiş iki gürûh kılıb perverdigâr ibâdetine davet kıldı ve yüz şehr olub binâ kıldı ve her bir iklimden halaiklarga İdris sünnet peydâ kılub resm-i mukarrer kıldı ve cezâirlerde mukîm bulan halk temâmen anga itâ'at eyledi (21a) ve dört kişini rûb'i meskûn eyâlet işâret be işâret virdi ve anlarning esâmisi bu turur İladleys ve anıng oğlu Lavleys ve İslafyus ve Emun ve Elremkent benabent müstakim olub halkı Hakk yoluna hidâyet kılurdılar ve hazret-i İdris ta'lîm

⁶⁹ Şecere-i Terâkime'de Berd zamanında halkın putperestliği benimsediğine dair bir bilgi yoktur (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.233).

⁷⁰ Şecere-i Terâkime'de Hazret-i İdris'in lakabı Ehnok olarak zikredilmiştir (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.233).

ve şerî'at birle her ayda rûze dutmak ve zekat-ı mal virmek özlerine vâcib ve lâzım gördiler ve ol kişîği kâ'lem devâtı İdris aleyhisselâm irdi ve ruze tutmak ve zekat-ı mal virmek ve gusl heyz ve cenâbet kılmak ol ta'lîm eyledi ve kule lehmi hınzır ve yelhum şîr ve hemâr ve kelb gayre muharremat ol nehî buyurdu ve namaz kılmak halâyika emr kıldı ve kurbanlık ol kıldı ve ilm-i nûcum ol ihtirâ' eyledi. Cihad-nigâr-ı kaçar ol nisbet buyurdu ve İdris aleyhisselâm begâyet 'âbid irdi ve her bir künde on iki ming tesbih iderdi ve 'ulviyyat anga aşinâlık tamam kılurdılar ve melâikening deryaft-i sohbet meclisine hemişe metrûd eyledi ve nakl turur kim hazret-i İdris aleyhisselâm (21b) vefât kılında yüz yaşib irdi ve otuz sâhife anga nâzıl oldu ve anıng şerî'atı Âdeme muvaffak irdi ve sâhifesi müşt Emil esrâr-ı semâvat ve teshîr-i ruhânîyât ve ulûm-ı 'abiye ve fûnûn gavîbe ve muğferet-i tebâye-i mevcûdât irdi ve yüz yigirmi yıl halk ârâ davet kılurdu ve ol kişî ki beni Âdemde hayvanat postunu ve bakıs virüb libas kıldı. İdris aleyhisselâm irdi⁷¹ ve peygamber sallallahu aleyhi vesellemdin rivayet kılub turlar kim tört peygamber-i mürsel turur. Âdem ve Şit ve İdris ve Nuh aleyhisselâm ve bazı nakl kılub turur kim hazret-i İdris bi-mu'âvenet ferişte asmâna çıkdı. Hazret-i mucîb Davud meselet kıldı. Duyum bare dünyaya iberdi ve kâbz-ı rûh-ı anıng asmânda boldı ve feriştelere anga namaz kıldı ve cesedi mübâreği beytü'l-ma'mûrda mevzu' oldu ve ahabârda kelüb tur kim hazret-i İdris bir dustibâr irdi ve herkes anıng sohbetindin mufârakat eylemezdi ve mülâzemet ol istandın yiprak (22a) gitmez irdi ve hazret-i İdris ki asmâna oruç kıldı. Ol dost çok cez' kılub ıztırâb-ı 'azîm peydâ kıldı ve İblising sebep-i cez' ve musîbetdin istifsâr kıldı ve ol kişî aytdı: Bul heme-yi huzn ve endûh İdris mufârakatındın menge vakia

⁷¹ Hz. İdris kıssası Kazan Oğuznamesinde Şecere-i Terâkime'ye göre oldukça ayrıntılı anlatılmıştır. Şecere-i Terâkime'de kısaca, Ehnok lakablı Hz. İdris'in 82 yıllık peygamberliği süresince halkı doğru yola çevirmenin mücadelesinden bahsedilir ki, bu bilgiler Kazan Oğuznamesi'nde de mevcuttur. (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.233).

olub tur ve İblis aytdı: Eger hâh-ı nesebnin men senge İdris sûretini tayyar kılub kötürdü. Ta bu vâsita-yı muvâneset ol sûret senge teskîn-i hâsıl olsun ve ol dost bu ma'ni rıza' viridi ve İblis hazret-i İdris mi'yâtına sûret kıldı ve ol musâhebe kadim mulahaza-yı sûret kıldı. Gamm-ı enduhından biri boldı ve ol sûreti o bende-yi mahfûz eyledi ki nazar- ı biganda düşmez irdi ve sabâh ve müşâhade sûret aydıb zengâr gamm-ı ayne-yi zamîrdin zudûde iderdi. İttifakan merîzi evvel kişigi 'ârız olub halk birinci gün anıng mülâkatına müştak bolub anıng mezline gelüb fethu'l-bâb kılub gördiler (22b) kim cân-ı hakka teslim eyleyüb tur ve bir sûret anıng birle hemrâh gördiler ve ol halk bul vâkıa sûretdin ta'accüb kılırlar ve ol esnada İblis sûret elsanda bolub aytdı ki bul kişi dost-ı kadîm İdris irdi ve hiç vakt-i anıng halvet-i sohbetindin mufârakat kılmaz irdi ve bul sûretdin ma'lûm tururken İdris ve bul kişi putperest iken ve yerin hüdâyına ibâdet kılub du'âsı müstecâb ikendur ve İblis bu sözi halka mâeser olub her kimse özi için ol sûret yüzindin put eyleyüb put ibâdetine meşgul oldu ve ol kavim hüdâ-şinaslığı andın song terk eyledi ve putperestlik ol gürûhdin 'âlim ara şâ'i oldu ve yine bir rivâyet budur kim putperestlik Kâbil evlâdın rüzgârda kaldı ve anıng sûret beyân bu turur kim vaktike hazret-i Âdem vefât tapdı. Âdem vasiyet-i birle oğlanları anıng cesedini tabuta mahfûz kılub tavaf kılmaktan ötürü (23a) özleri birle hemrâh olub yürür irdiler ve vasiyet-i Âdem birle Kâbil evlâdını hiç korkmaz irdiler. Bul cihetdin şeytana meclâl-i izlâl peydâ bolub Kâbil evlâdına aytdı kim: eğer maslahat yıl sekizler men bir sûret-i Âdem musallad kılayın ve sizler hem ol sûreti cesed-i Âdem tek tabuta salıb hemişe özleriniz birle meratü'l-leyb yörüb tavaf ideningler ve ol kavim şeytan sözige amel kılub o sûreti kabul itdi ve bu sebeb tûl-i zamân her bir kavim özi için sûret tezâtüb ve putperestlik İblis sözi birle Kâbil evlâdın kaldı ve nakl-i sahîh turur kim bul putlar temâmen vâkıa-yı tûfân-

ı Nuhda mafkûd bolub irdi ve azâb-ı suy-ı teskîn olandın song ol putları şeytan peydâ kılub her kavmi ki İblis sözüne ‘amel kıldı, ona bedri. Ol tâife ateşperest ahbâr-ı sahîh budur kim vaktike zerdüştü Geştasb zamânında da‘vâ-i nübüvvet kıldı ve kitâb tasnif kılub (23b) Zındık müsemâmâ eyledi ve halk-ı âlemi târ ‘ibâdetine tahrîs kıldı ve aytdı kim her kime bu cihanda ‘ibâdet na bercâ getürse Hakk teâlâ aning azâb-ı nâr birle ma‘zub eylemez ve her tâife ki Zerdüş sözüne ‘amel kıldı, ateşperest boldı ve ol vakt bu emr nâ-şâyeste âlem ara şâ‘i oldu. El-arz vaktike hazret-i İdris vâdesi yetişdi ve melekü'l-mevt aning yanığa geldi ve İdris aleyhisselâm sordu ki ne tük kişi sen melekü'l-mevt aytdı: Men sening faiz-i rûhunun turur men ve sening kabz-ı rûhunga gelib men ve bir kol bu turur kim Azrâil aytdı: Ya İdris men sening ziyâretinge gelibmen hazret-i İdris aytdı: Ey Azrâil mening behişt sırrına alıb bar ve İdris behişt sırrına birandın song emr-i ilâhi birle ol makâm-ı câvida kıldı ve yüz ellik yıl halkı da‘vet kıldı. Fasl-ı Anhu oğlu aleyhisselâm Anhu turur ve aning oğlu Müşveşlih⁷² makam-ı hükümetde müstakim boldı ve (24a) bir nice yıl halk-ı âleme hidâyet ve hükümet kıldı ve andın song Müşveşlih oğlu o âlâ Kelmel halâika vâli olub bir nice yıl vâli-i vilâyât ve halk olub vefât tapdı ve andın song Kelmel⁷³ oğlu Müşveşlih reis-i halâik boldı ve andın song Müşveşlih oğlu Mâlik mesned-i hükümetde müstakim olub ve aning asrında halk-ı âlem ferâgatlık birle evkat biser kılub ba‘zı ihtirâ melût ve leşkerkeşlik ve uslûb ve âdâb ve serverlik andın zuhûra yetişdi ve andın song Mâlik oğlu Nuh aleyhisselâm⁷⁴ ziyâ-yı Tal‘at aftabı halk-ı âlem ara şuhûr tapdı.

⁷² Şecere-i Terâkime’de Matuşaleh olarak zikredilmiştir (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.233).

⁷³ Şecere-i Terâkime’de Leymek olarak zikredilmiştir (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.233).

Üçüncü Bab

Nuh aleyhisselâm ve tâife-i Nûh aleyhisselâmü'l-mekân ve Lâ leke ve lâ fethum hem deyub turlar. Âdem vefâtıdın yüz yigirmi altı yıl geçendin song Nuh teâlâ-yı esedde mütevellid boldı ve sebep-i tesmiye Nuh anga bul cihetdin olub der kim tûfân-ı Nuh teskin olandın song bir gün şeytân, Nuh aleyhisselâm kaşığa geldi ve aytdı: Yâ nebiyullah sen bir mühimi (24b) revâ kıldın kim men anga tahsîn kılub emri ol mühimi mualecesinden 'âciz olmayış irdim. Nuh aytdı: Ey adavullah ol mühîm kaysî turur. İblis aytdı: Sening du'ânın birle Hüdâyı teâlâ bir çe kâfirlerini bir dîn helâk eyleyüb düzehe yılberdi ve Nuh aleyhisselâm ol du'âdın pişmân kalıb çok zari ve nuhe kıldı ve aning içün müsemmâ ve Nuh boldı ve bazı aning ismini sâkin hem deyüb tur ve bazı sâkit ve bazı menkıb okuy tur. Lâkin kavlı-i meşhûr vâzih Nuh tur ve iki yüz ellik yıl İdris vaktin münkazî bulandın song hazret-i Nuh meb'us oldu ve hazret-i İdris vaktin song âlem-i ârâ çok fisk ve fesâd ve şive-i temerrüd ve isyân şuyu tapdı. Ez-berâ-yı sulehâ-yı hâl ve intizâmı mehâm ol kavm emr-i risâlet Nuh aleyhisselâm boldı ve tarîh-i Taberide mezkûr turur kim hazret-i Hakk subhâne ve teâlâ Zuhâk vaktında mebus eyledi ve bazı aydıp turur kim İbrahim aleyhisselâm Zuhâk vaktında meb'ûs boldı. (25a) Nuh aleyhisselâm dokuz yüz ellik yıl⁷⁵ halkı davet-i hidâyet kıldı ve kavm-i kalili anga îmân getürdü ve eyyâm-ı risâlette çok elem ve kâhiş ol tâife-i küfre feceredin anga yetirdi ve an hazret sabr belliyet kılub iderdi kim Allahümme ehedni kavmeni fe-ennehum ya'lemûn ve her çend ki

⁷⁴ Şecere-i Terâkime'de Nuh'un babası olarak Leymek (Kelmel) gösterilir. Malik hakkında herhangi bir bilgi yoktur. (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.233).

⁷⁵ Şecere-i Terâkime'de Hz. Nuh'un kavmini 700 yıl imana davet ettiği söylenir. Eserde Hz. Nuh kıssasında fazla ayrıntı yoktur. Tufana kısaca değinildikten sonra, Hz. Nuh'un, sağ kalan üç oğlunun her birini yeryüzünün çeşitli bölgelerine gönderdiğinden bahsedilir (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.233-234).

Nuh aleyhisselâm ol kavme hidâyet nasihat kılurdu hiç kimse anıng va‘azına iltifat kılmaz irdi ve ol gümrâhlar oğlanlarını elindin tutub Nuh kaşığa keltürüb aydırıdılar kim bol kişi sâhir ve divânedur ve hiç biriniz bu mecnûn sözine kulak salmanın ve güzeştelerdin bu nasîhat birliğe yadigâr turur ve sizler hem mümkin olsa Nuh âzâsına sâ’i kılınk ve ol tâife arasında Akza diğen bir kişi bar irdi ve anıng oğlu Cârü irdi ve bir kün hazret-i Nuh kaşığa getürüb aytdı ki zinhâr bu kezzab kişini söziğe ‘amel kılmağasın ve bul divâne kolna ferifte bulmağın ve esnâ-yı ol meznayatda (25b) ol kâfiriha berkef-i tifrâk yirdin kotarıb hazret-i Nuh’un mübarek yüzine ördi ve Nuh aleyhisselâm sudûr bu haldin şikâyet-i dergâh-ı zül celâle tikürdü. Hitâb geldi ki ey Nuh mefâtihi serâce kılub bendeler biznin hazâna kudretimizda peydâ turur ve anduhnak bulmağın kim bu müddet-i tâvilde bol tavâifdin kadr-i kalîl-i şeref tevhiide müşerref boldı ve anga kişi bu eyyamdın song îmân getürmez ve vakti yetişdi ki kalem-i takdîr-i ‘ukûbat bol tire rüzgârlara câri olub nevî ‘azâb eyleyen mu‘azzeb ola ve çenançe kelîme-yi kerîmi ve uçı ela nuh-i enna hulen yevmen men gavmuke’l-amare gadamere ve hazret-i Nuh ve kavmi îmân getürmeyindin me’yûs bolundın song aytdı: Rabbela nezere ale’l-arzi mine’l-kâfirin diyâra ve Nuh du‘âsı müstecâb oldı ve hitâb yetişdi ki ey Nuh sen techîze cehâze meşgul olağın ki bul kavm haksâr-ı su birle helâk eyleyüb müstehâk nâru’l-cahîm kılurmen ve Nuh aleyhisselâm meseleti birle kırk yıl (26a) tûfândın erl-i meht ol kavme vâkıa‘ olub boldı. Du‘â giriftâr boldılar ve nakl turur kim Cebrâil aleyhisselâm saç diken dırahtı yirde dikti ve ol dıraht yigirmi yıl ve kırk yıldın song kemâle yetib anıng ârâ kıldılar. Nuh aleyhisselâm ve üç oğlu ve yine bir kişi birlen kesdi teras liman mukayyed boldı ve kâfirler aytdılar kim Nuh da‘va-yı peygamberliğindin keçüb durudgerlik eyler vaktike Nuh keşti kalmadın fariğ oldu fermân boldı ki Şemşaddan ez beray-ı

muhafazat-ı cesed-i Âdem bir tabut tertîb verirken tâ cesed-i Âdem gark-ı girdab-ı tûfân olmasun. El-arz hükm boldı kim ecnâs-ı vuhûş ve tuyûr ve esnâf hayvanatdın cem‘ kılub her bir cinsi öz çifti birle hazret-i Nuh keştiği salsun. Nuh aleyhisselâm ol emri bir ca geturdu ve manzâr-ı miyâd-ı vâde irdi ve nakl-ı sahîh bu turur kim gazâb suyu ol vaktde ûruç kıldı kim Şeretan borc ayıda irdi ve tennûr müeddin su çıka başladı ve ol Tennûr (26b) Âdem aleyhisselâmdın Nuha yadigâr kalıb irdi ve Nuh aleyhisselâm seksen kişi birle keştiğe girdi. Ta tûfândın halâs tapdı ve hazret-i Nuhung bir menkûhası ve Kenan diğen bir oğlu Nuh nasihatına ‘amel kılmadı ve tûfâna helak boldı. El-arz müddeti kırk gece gündüz su çeşmelerdın çıktı ve asmandın yağmur yağar irdi ve temâm-ı âlemi su aldı ve dağlardın kırk kez su yukarı çıkıb irdi ve Ovuç diğen bir kimse bar irdi. Bâ vucûd ol suylandılığı birle anıng tezine çıkmaz irdi ve Ovuç sebab-i bu turur kim her çend ki ol şirk kelturub irdi ve lâkin keşti tertîb kılında hazret-i Nuh’a mu‘âvenet kılub irdi ve nakl turur kim keşti kufedin hareket kıldı ve Mekke-i şerîfe yetişdi yedi nevbet tavâf eyledi ve andın song aktâr-ı âfâk araser kıldı ve beş aydın song cezîre-i Arabda kûh-i Cudida karar tapdı ve bir ay ol dağ üstinde turdı ve cihân su boğazındın gırnıvga bulub irdi ve İbn-i Abbasdır nakl turur kim hakk- subhâne ve teâlâ iki mehre nûrânı ki (27a) âftâb ve aynın Nuha yiberdi ve Nuh ol mehreleri keşti divârında ta’biyye kılub ve andın imtiyâz kice ve kûndüz eyleyüb namâz kılur irdiler. Vaktike yağmur sâkit boldı ve yir sularını öziğe tartı. Ol vakt Nuh aleyhisselâm nazârı kovs-ı kûse düşüb bildi kim vakt-i hurûç keşti bolub tur. Arab yolladı ki tâ keyfiyet-i hâl ve kemiyet sudın haber getürsün ve ol bedel-i nefes yol mordur daçar bolub te’hir ve hizmet kıldı ve Nuh anga la’net eyledi ve andın song kabutere yiberdi ve kebuter pervaz kılub kemiyet sudın muttali olub kadri vark-ı zeytun mengarına alıb Nuh aleyhisselâmın hidemâtine

keldi ve Nuh bildiki sudın eşcâr zahir olub tur ve kebutere du‘â-yı hayr kıldı ve andın song aşur güninde keştiden çıktı ve kûh-i Cudinin tahtında bir kal‘a binâ kıldılar ve onun adı suku‘l-semânın musûm oldı ve evvel-i halk Buharat su ve gerdeş hava birle illet ve marâz peydâ kılıb daru‘l-begâye bardılar (27b) ve Nuh aleyhisselâm ve anıng üç oğlu ki Sam ve Ham ve Yafes ve anların ervaç ol afattır îmân kaldı ve ol vakt hakk teâlâ Nuha vahiy kıldı kim mendin song halkı tûfâna helak kılmış men ve ol hazret mesrûr oldu ve tamâmı reb-i mestûr üç kısımda münkasım boldı. Sâhit bilad-ı Şam Cezair Fars-i Irak ve Horasan efzel evlâdı Samga virdi ve diyar-ı Mağrib ve Habeş ve Sind ve Hind ve bilâd-ı Sûdân Hamga teslim kıldı ve iklim-i Çin ve Sakalie ve Türkistan Yafes’e tafvîz eyledi ve nisbeti temâm-ı Arab ve Rum ve Fars halkı ki âlem -i me‘mûresinde var turur Sama müntehî bolur ve tamâm-ı Habeşi ve Hindustan ve bilâd-ı Sûdânı Hama mensûb turur ve mecmu‘ Türkler ve Sakaliye ve Hazar ki ehl-i şeca‘at ve siyâset tururlar. Yafese yetişür⁷⁶ ve nakl turur kim bir kün Nuh aleyhisselâm ukuda irdi ve avdeti meksûf bolub irdi Ham oğlu körüb güldi ve setr-i avret kıldılar ve Sam ve Yafes Ham’a ta‘an eyleyüb atasını setr-i avret kıldılar ve Nuh bu haldin agâh bolub Ham nesline du‘â kıldı ki hemişe vakt-ı mezellet ve hâr ve zâr (28a) lıkda bolub rengleri tegayyür tapgay ve anıng evlâdı Sam ve Yafes evlâdı yüz seyidlik kılğay ve bu cihetdin devr-i kim Sam ve Yafes evlâdı yer yüzinde hemişe-yi vakt muazzam ve mükerrer bolub temâm-ı yer yüzinden eşrâf ve âyân ve han olub turlar⁷⁷. Ümmetü‘l-hüdâ hesen-i müctebâ sellim Allahu teâlâdın nakl turur

⁷⁶ Şecere-i Terâkime’de bu kısım oldukça yüzeysel anlatılır. Hz. Nuh’un oğullarından Ham’ı Hindistan’a, Sam’ı İran’a, Yafes’i ise saha ismi belirtmeden kuzey tarafına gönderdiğinden bahsedilir (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.234).

⁷⁷ İslami tesirin yoğun bir şekilde hissedildiği bir Oğuzname olan Hanname’de de buna benzer bir hadise vardır. Destana göre, Nuh bir gün uyurken avret yeri açılır. Ham ile Yafes bunu görünce gülerler. Nuh uyanıp da durumu görünce Ham’a “senin soylarına da gülsünler” der. Bunun için Habeş, Zengibar ve Hindistan halkları Ham’ın soyundandırılar ve bu halkların renklerine herkes güler. Nuh Peygamber, sonra da Yafes’e döner ve “Tanrı senin de soyunu değiştirsin”, der. Sam’a da “Tanrı

kim Nuh keştisi ming iki yüz irdi ve arz-ı altı yüz kez irdi ve tâife idib tur kim Nuh ömrü ming üç yüz yıl turur ve bazı aytıb tur kim ming tört yüz altmış yıl irdi ve meşhûr budur kim Nuh ömri ming yıl turur ve ellik yaşında meb‘us boldı ve altı yüz yaşında tûfân anga vâkıa oldu ve tûfândın song üç yüz ellik yıl ömür gördi ve Allâhu âlem⁷⁸.

Dördüncü Bab

Yafes aleyhisselâm ve Yafes sûr-ı esvel kabâil-i Türk turur ve temâm-ı itrâk anıng neslin peydâ boldı ve bazı nüshada aydıb turlar kim Yafes peygamber-i mürsel irdi. Vaktike Nuh aleyhisselâm Kûh-i Cudining tahtında anga hatt-ı erşâd sürûrluk ve reislik verub taraf-ı şimâl ve maşrıki anga namzed kılub şimâl ve maşrik diyarını hükümetin (28b) anga tefviz kıldı⁷⁹ ve Yafes Nuh fatihâsını alıb irâde-yi evvel serzemîn yüz götirdi ve hazret-i Nuh anga vufûr nesldin otur ve du‘â eyledi ve esnâ-i du‘âda bu sözler anıng yetidin câri boldı ve müstecâ bu’l-da‘vâ olub Yafes’e didi sening nesling ta vakt-i restahizce her yirde bolsa harlık ve zârlık çekmez sun ve muhtaç olmasun ve her mühimde ve maslahatda yerine ittifâk olub ‘âr ve nâmusdın ötürü çok sai ve cidâl kılub yiryuzinde hanlık ve büyüklük ve serverlik kılsın ve ol halda Yafes iltimas kıldığı hazret-i Nuh anga bir du‘â ta‘lîm kılsun ki bir vaktike ol

bütün peygamberleri senin soyundan getirsin’’ diye duada bulunur. Buna göre bütün Han’lar Özbekler, Türkler ve Kuzey kavimleri hep Yafes’in soyundandırlar. Ayrıca bütün güzeller de onun soyundan gelir. Buhara’nın güzelleri Horasanınkilerden, Semerkand’ın güzelleri Buhara’nınkilerden, Taşkent’in güzelleri de Sermerkand’ınkilerden daha güzeldir. Kuzeye çıktıkça bu hep böyle gider (Ögel, **a.g.e.**, s.381).

⁷⁸ Burada kâtip Hz. Nuh’un ömrünün 1000 yıl olduğunu söylemektedir. Ancak eserin devamındaki bilgilere göre Hz. Nuh’un ömrü 950 yıl kadardır. Şecere-i Terâkime’de ise, Hz. Nuh’un 250 yaşına geldiğinde peygamber olduğu ve peygamberliğinin 700. yılında tufanın vuku bulduğu söylenir ki, buna göre tufan sırasında Hz. Nuh’un yaşı 950 olmalıdır (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.233).

⁷⁹ Şecere-i Terâkime’de Yafes’in, İtil ve Yayık Suyu tarafına gönderildiği söylenir (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.234).

du‘âyı okusa yağmur yağar ve hazret-i Nuh bu cihetdin hazret-i ‘izzete münâcat kıldı ve Cebrâil anıng icâbet du‘âsı birle gelüb bir ism-i bözörg Nuha ta‘lîm kıldı ve Nuh ol ismi bir daş nakş kılub Yafes birdi ve ol daşa Yada⁸⁰ diyub turlar ve Arab tilinde Hacerü'l-matar diyub turlar ve Türk halkı Cedde Daş diyub turlar. El-arz Yafes hazret-i Nuh emri birlen sovku'l-semânindin çıkub menâzil ve merâhil tayy kılub (29a) Ur memleketine yetişdi ve tarîk-i sahrâ-i nişinlerden birinci vakt rüzgâr beşer kıldı ve çok şehirler binâ kıldı ve şehir-i Çin ki ol ser zeminda vâkıa turur Yafes binâ kıldı ve nakl-i sahîh budur kim Hüdâ-yı teâlâ Yafese on bir oğul ezranlık kıldı. Türk, Çin, Saklab, Menseç, Kimâri, Halaç, Hazar, Rus, Sedsan, Guz, Tarih ve Mesihdin iki oğul boldı ve birini adı Yacuh ve birini adı Macuh⁸¹ ve Yafes her bir oğluna kesîr-i ‘ibâdet vasiyet kıldı. Husûsen Türk ki erşed evlâd irdi veliahd kıldı ve Türk be-gâyet kârdân hünermend ve merdâne ve ferzâne irdi ve anıng bazı Yafes oğlan hem deyüb turlar ve ol nevâhicle Türk tarîk seyir birle bir yere geldi ki ol yere Türki dalında olurdılar ve ol yerda deryâ-yı muhtasar ve çeşmeler ve yahşî mergzarlar bar irdi ve ol

⁸⁰ Türklerin, "Yada taşı" adını verdikleri bu taşı kullanmak suretiyle, XVIII. yüzyıl sonlarına kadar yağmur, kar ve dolu yağdırıp fırtına ve tufan çıkardıklarına dair kaynaklarda pek çok bilgi vardır. Ancak bu taş, daha çok yağmur yağdırmakta kullanıldığı için "Yağmur taşı" adıyla da bilinir. Bu taşta Arapça yazılmış kaynaklarda, "Hacer-i metar, hakerü'l-metar, hakerü'l-berd", Farsça kaynak ve eserlerde, "Seng-i yede, seng-i metar, büzürk mühre", Moğolca'da, "Bezoar, dzada yağmurlu" isimleri kullanılmıştır. Türkçenin çeşitli lehçe ve şivelerinde de farklı söyleniş tarzlarına rastlanır. Bunlar, "yat, yet, yada, yade, yeda, yede; cada, ced, ceda, cede, cata, cay ve sata" şeklindedir. Yağmur yağdırma ameliyesine "yada yapma", bu işi yapanlara da, "yadacı" bazen de "yağmurcu" denirdi. Yada taşı yalnız yağmur yağdırmak için kullanılmayıp, bulutlan dağıtmak, kar ve soğuk kasırgalar ile fırtınalar koparmak, tufan derecesinde bol miktarda yağmur, kar, dolu yağdırmak ve sis getirmek; gök gürültüsü ve şimşekler çaktırmak; yaz aylarında yapılan yolculuklarda sıcağın defî için de kullanılırdı. Ayrıca savaş halinde düşmana karşı bir silah olarak kullanıldığı sıkça görülmektedir. Bunun son örneğine 1768–1774 Osmanlı-Rus savaşında rastlanmıştır. Bu savaş sırasında Osmanlı ordusunun uğradığı Hotin bozgununun sebebi, Ruslarla işbirliği eden Kalmukların çıkardığı tufandır. (A. Öğreten, "Türk Kültüründe Yada Taşı", **TTK Belleten**, 241, C. LXIV, Sayı: 241, Yıl: 2000 Aralık)

⁸¹ Şecere-i Terâkime'ye göre Yafes'in sekiz oğlu vardır. Bunlar: Türk, Hazar, Saklab, Rus, Ming, Çin, Kimâri ve Tarih'tir. Kazan Oğuznamesi'nde bu isimlerden Ming yoktur. Şecere-i Terâkime'de ise Kazan Oğuznamesi'nde bulunan Mensec, Halac, Sedsan Guz isimleri mevcut değildir (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.234).

yer Türke muvaffak-ı tabi' tuştdi ve oğlanları birlen ol yerde ikâmet ve istikâmet kıldı ve çöbdin evi kıldı ve birinci vaktin song hayrgâh (29b) evi ol binâ kıldı ve itrâk ve sahrâ nişîn halkına ol evi Türkdin yadigâr kaldı ve kavî ve sâir hayvanat ki hâl-i halk ârâ libas kılmak anıng cildin ma'rûf ve meşhûr turur andın don ve tedkiya kılmak ihtirâ' kıldı ve Türk pâdişâhiya irdi kim 'âdil ve fâzıl ve kâmil el-akl ve sâhib-i temhîd ve hemîşe vakt reyyete reâyet iderdi ve halk anıng zull-i himâyetinde asûde-i hâl ve farigu'l-bâl irdi ve bahşında bi-mihnet anga çok ferzendler ita⁸² kıldı ve Fûdek diğen bir oğlu şikâr kılmağı dost dutardı ve sahrada nahcir şikâr kılub anıng güstünü kebâb iderdi. Bir gün bir lokma güstü kalıdın nemeksara düşedi ve Fûdek ol lokmayı yirdin köterib tenâvül kıldı ve leziz gördi ve andın song ta'ama duz salmağı Fûdek ihtirâ' kıldı⁸³ ve bu resm-i mu'atad tabi'at halâyık boldı. İtrâk aslı Yafes oğlu Türk turur. Amma Yafesnin bir oğlu Hazar memleket-i şimâle seyâhat kılub terk eyledi. Bir kırığında gelub şehr-i binâ kıldı ve anıng (30a) oğlanlarıdın resm-i şikâr telkü tutmak halk ara şâi' olub ve Zafernameda mezkûr turur kim pustin kılmaklık Hazar nesldin yadigâr kaldı ve andın song Yafes ve Hazar Rus resulige çok iraz kılub ol revâhida yer görgezdi ve mağara Rus öz zenbûr mağarasıdın asel alıb havla kılmağı Rus evlâdı ihtirâ' kıldı. Vaktike Yafes ferzendleri her birisi bir köşe vilayate ikrâr taptdı. Guz Bulgar yerinde cemâ't-i birle gelüb şehr ve 'imâret kıldı ve Guz be-gâyet-i mekkar ve hilekâr irdi ve anga Yafes oğlu Türk birle muhârebet-i 'azîm vâkıa oldu ve sebeb-i muhârebetleri bol irdi kim Yafes Hazret-i Nuh'a iltimas kılub Yada daş özi birle hemrâh alıb keltürüb irdi ve vaktike Yafes raht

⁸² Burada Türk hakkında verilen bilgiler Şecere-i Terâkime'deki bilgilerle aynıdır. Ancak Şecere-i Terâkime'de Türk'ün dört oğlu olduğundan bahsedilir. Bunlar: Tütek (Kazan Oğuznamesinde Fûdek), Çiğil, Bersaçar ve Emlak'dır. En büyük oğlu Tütek'tir, ki Kazan Oğuznamesinde Türk'ün oğullarından sadece bu şahsın ismi geçer (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.234).

⁸³ Fûdek'in tuzu bulma sırasında yaşadığı hadise Şecere-i Terâkime'deki hadise ile birebir aynıdır (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.234).

zenduganlığın sarây-ı bekâyâ çıktı. Yada daş Guz eline düştü ve her bir akası ve inisi Guzdın ol daş taleb kılurdılar. Aherü'l-emr Guz hilekârlık bilen ol daş (30b) yüzidin bir daş düzetti. Ol ism-i bir bözörgi anga nakş kıldı ve ser encâm ol da'vâ-yı kur'aya taptdı. Vaktike kur'a Türk adına düştü bi'z-zarure Yada daş aslını Türke virmek vâcib oldı ve Guz ol daşı ki özi tertib kılub irdi. Türke teslîm kıldı. Yada daş aslını özi birle sakladı ve Türk sâdik bul murâtebe hoşhâl olub ol daş özi birlen mahfûz eyledi ve bir niçe yıl münkazî bulandın song Türke yağmur ihtiyaç oldı. Ol daş çıkarub her çend ki yağmur taleb kıldı. Müfid bulmadı. Lâ-cerem bildi ki Guz bu memarrda mekîr ve hile bekâr eyleyüb tur. El-arz Türk bu nekâr birle leşker-i 'azîm peydâ kıldı kim ol leşker kûh ve hamûne güncâyeş kılmadı ve Guz muharebesine yüz götürdi ki ta ol Yada daş andın alsun ve Guz hem çok sipâh ve leşker cem' eyleyub Yabgura diğen bir kişi ki esem evlâd irdi. Türk muharebesine yibardı Yabgura terk-i muharebe (31a) sinde katla yetişdi ve Türk Ur vilâyetine mürâca'at kıldı ve aydıturlar kim tafsil-i hazret-i Nuh'dan song ol kişi ki tarîk-i muharebe ve mücâdele tayy kıldı. Türk ve Guz irdi ve ol vakt muharebede Türk galib boldı ve Guz mağlub boldı du'â-yı Hazret-i Nuh ve Yafes budur kim Türk ili anga bir tevâife tâ inkırâz-ı âlemeçe gâlib ola ve Saklab ki Yafesnin bir oğlu turur⁸⁴. 'Azîmet kıldı ki tâ bir yerde ol hem şehir ve 'imâret-i binâ kılun ve Saklab aşireti çok irdi ve esnâ-i ol hâlda Saklaba bir oğul mütevellid boldı ve anası mukârin-i vaz'-ı haml vefât taptdı ve bir kelb şikârı hem ol vaktde vaz'-ı haml kılub irdi ve ol oğlanı it südü birle tertib kıldılar ta bözörg boldı ve anıng adını İt Beçene koydılar ve Oğuznameda sahîh ve

⁸⁴ Saklab bahsi Uygurca Oğuznamede oldukça farklı bir şekilde anlatılmıştır. Saklab kavmine adını bizzat Oğuz Kağan, cihan seferleri sırasında vermiştir. Adı geçen destana göre Oğuz Kağan, Urum Kağan'ı mağlup ettikten sonra O'nun kardeşi Uruz Bey üzerine yönelir. Uruz Kağan, Oğuz'la savaşmak yerine O'nu kağanı kabul eder ve O'na çeşitli hediyeler göndererek vergi vermeyi kabul eder. Oğuz Kağan, Uruz'un bu tutumunu olumlu karşılar ve kendisine altın yolladığı ve şehrini iyi koruduğu için O'na Saklab adını verir (W. Bang –R.R. Arat, **Oğuz Kağan Destanı**, s.21,23).

sarîh bu turur kim tavâif-i Özbek ol İt Beçere evlâdın turur ve Saklab vefât kılındın song (31b) İt Beçen öz evlâdı birle Rus diğen amkesni yanığa geldi ve ilticâ-yı kudred yer kıldı kim özine bir penâh kılsun Rus aytdı: Bu yer be-gâyet tenkdir ve siz evlâd bul yerde küncâiş bolmas siz ve it Beçen evlâd birle Rusdın me'yus bolub yine biz amekileri ki Hazar irdi anga barıb yurt ilticâ kıldılar ve Hazardın hem bu cevab işitdiler ve ol cihetdin İt Beçene evlâdı ki Saklabya durlar. Uzlet ihtiyâr eyleyub dağlar arasında mağara kılub istikâmet idüb tarîk-i nezâ' anga bir Yafes evlâdına vâkıa eyleyub geçerler. Mal ve eşyalarıdır murâkıb eyleyub ağırluk bilen evkat beser kılurdılar ve andın song ile kıyâm esâ'at kesb-i murâkıb âbâ-yı izâmları İt Beçenedin tavâifi Özbeki rüzgârda yâdigar kaldı ve Kazak ve Kalmak ve Kırgız ol İt Beçene evlâdındın turur ve ol evlâdın kine ve adâvet sâbıkı (32a) ları ona bir tavâif hemîşe vakt-ı bâki turur ve Kemâriki Yafesnin bir oğlu irdi. Anıng seyd ve şikârlığa meyli çok irdi ve esnâ-yı şikârda Bulgar yerna gelüb bir serzemîn ki hava-yı mu'tedil ve mergûb irdi ol yerde 'imâret kılub mukîm boldı Hüdâ-yı teâlâ anga iki oğul kerâmet kıldı. Birinin adı Bulgar ve yine birining adı Bertas ve olardın hem nesl peydâ bolub her biri bir yerde 'imârete meşgul bolub samur ve sincab dutub melbûsat eyleyub kevrâlık kıldılar ve tavâif-i Ermeni Bertas nesldin turur ve Urus Bulgar nesldin turur ve Yafes oğlu Çin be-gâyet 'âkil ve sâhib-i temyiz irdi ve Yafes Çin vilâyetini binâ kılub anga mevsûm kıldı ve Çin hâb-ı bülend irdi ve sûret-gerlik ve nakkaşlık ve libas renk kılmaklık andın ihtirâ' boldı. File dutmaklık bufk çekmaklık ve ekser-i sına'at-ı bedii ki Çin ehlinde (32b) ma'ruf ve meşhûr turur. Andın yâdigar kaldı ve o esnâda Hüdâ-yı teâlâ bir oğul Çin'e kerâmet kıldı ki anıng adını Maçin koydı. Vaktike Maçin mertebe-i rüşd ve sinn-i bülüğa yetiştı. Meyl-i izdivaç eyleyüb evlâd ve ahfâd ve akarebe birlen atasıdın icâzet alub Çin nevâhisinde bir şehri binâ kıldı ve

ol şehri öz adına müsemâm kıldı ve koy kırpmaklık Maçindin ihtirâ' boldı ve bir gün şikâra çıkub bir canvar şikâr eyleyüb aning birini zinet-i harb kıldı ve hüküm kıldı ki mundin song bahadırlar ve mübârizler amamesini ustine ol biri nasb kılunlar ve yine bir gün resm-i şikâr kıldı ve aning nafdin nafta alıb zabt buyurdı ve anga bir Yafes oğlanları her yerde mütevattın bulub rüzgâr beser kıldılar ve Yafes (33a) oğlanlarının arasında otuz altı lugat söz peydâ boldı kim hiçbir fırka anga bir firkaning sözini fehm etmedi ve ol cihetdin her bir tâife öz cemiyeti birle etrâf-ı diyâr-ı şimâlde müteferrik bolub şehir ve kal'a binâ kıldılar ve bazı ki evlerdin sahrâ-i nişnliği mu'atad irdi. Ol tarîk ile müstemîr boldı ve ol zamândın bir günce intisâb-ı esnâf-ı itrâk ve Moğol ve Tatar ve Hitay ve Kalmak ve gayrı tâife ki ma'ruf turur. Yafesiye müntehi bolur ve eslâf selâtin-i izâm ve havâkin-i al-i makâm ve havânin-i ehl-i Türkistan ve bilâd-ı Şimâl-i Yafes zürriyetindin turur ve Zülkarneyn Yafes nesldin turur ve Frenk vilâyetidin bolur. Hamnı Faslı turur bir oğlu Ham turur ve bazı tevârihde aning enbiyâ-yı mürsel diyüb turlar ve Muhammed bin Ka'b aydub turur kim sebep-i tebdîl heyet-i Ham oldur kim Hüdâ-yı teâlâ emr kıldı kim Nuh aleyhisselâm ve hiçbir kimse kestida meknûha sebebi birle mücâma'at kılmasun tâ ol vakt ki su teskîn olsun ol halda (33b) Ham şehvet-i tuğyân eyleyüb harem-i birle halvet ve aning için tebdîl-i levn zürriyeti boldı. El-arz Ham hazret-i Nuh icâzet birle menâzil ve merâhil tayy kılub sâhil-i bahr-ı muhît ve nâhiye-i cenûba ikâmet kıldı ve birinci yıl makâm-ı hükümetde müstakim boldı. Hüdâ-yı teâlâ anga tokuz oğul itâ kıldı. Hind Sind Renç-i Tevbe Kenan Küşu Kabt Berber Habeş ve onun zürriyetdin Sudan Mağrib ve Sukan bilâd-ı Habeş ve Zengibâr ve Hindustan münsâib boldı ve Ham oğlanlarının arasında on sekize nev'i lugat peydâ boldı ve her bir fırka bir lugata tekellüm kıldı ve birbirini sözini fehm kılmadılar. Biz-zarûre her bir tâife öz

cemâ'ati birle ol nevâhilerde perâkende olub şehir ve vilâyet binâ kıldı. Sam faslı bu turur ve Nuh aleyhisselâm bir oğlu Sam irdi ve Oğuznamede sahih turur kim Sam ez-cümle evliyâ-yı kibar-ı mürsel irdi ve Nuh aleyhisselâm anga ferzendlerinden Sam sahîb-i kemâl ve hîredmend ve ehl-i dâniş ve necîb gördi ve veliahdı ve hilâfet (34a) anga tefvîz kıldı ve esrâr-ı nübüvvet anga izhâr kılub anga evlâdını Sam mütâba'atında vasiyet kıldı ve ma'mure-i âlem ve vasat-i akâlim ki bihterin ve rûb-ı meskûn irdi. Anga mahsûs itdi ve hazret-i rabbu'l-izzetdin meselet kıldı kim eğer enbiyâ ve evliyâ ve hulemâ ve selâtin ve ümerâ ve tevâif-i sulehâ ve Süedâ Sam nesldin bolsun ve İskender Sam nesldin turur ve anıng ömri dokuz yüz yıl irdi ve kavî-i esah bu turur kim andın dokuz oğul mütevellid boldı ki refcereke ebu'l-enbiyâ turur. Keyumers ki ebu'l-mülûk turur ve asûde ve befen ki ebu'l-mucem turur ve berrec vilâd-ı ve Sam her bir ferzendlerini efkâr ve eknâf vilâyetine yiberdi ve bazı kütüb-i târihde mestur turur kim Sam evlâdı on tokuz lugata tekellüm kılur irdiler ve hiçbir tâife birbirini sözini fehm kılmaz irdi ve ol cihetdin her birini resm-i saltanatda hükümet birle iklîm-i Babil ve Yemen ve Umman ve Irakeyn ve Farsa yeberdi ve bazısı cânib-i gorok (34b) ve bazı tarâf-ı mağribe rihlet kıldı ve Afgan ve Beluc Sam evlâdı turur ve Allahu a'lem Türk Han faslı bu turur ve mezkûr boldı kim Türk Han Yafesnin uluk oğlu turur ve Yafes bu dünyadın rihlet kılındın song Türk Han serîr-i saltanâta müstakim oldı ve anıng eyyamda halâyık-ı âsâyiş ve arzumendlik birle beser kılurdı ve Türk zürriyeti ve illeri çok oldu ve şehirlerde ve cezâirlerde mekân ve mesken dutub Türke mutâba'at kılurdılar ve Türk müddet-i iki yüz kırk yıldın song vefât kıldı ve andın song Türk oğlu Amulcana atasını yerinde mukim olub vâli ve sâhib-i ihtiyâr-ı asr oldu ve çok yıl serîr-i saltanatda bir karar aldı ve andın song Amulcana oğlu Dip Bakuy Han makâm-ı hükümetde müstakim oldu ve

bazı nüshada mestur turur. Delenko o Bakuy nesldin turur ve mana-i Dib Bakuy bözörlük ve ol mülki irdi âli mikdâr ve felek-i iktidâr ve vakt-i ‘azîmet-i âhret Dib Bakuy oğlu Giyuk Han⁸⁵ makâm-ı saltanât ta‘yin kıldı ve Giyuk Han atası kuvvet (35a) kıldın song çok yıl hanlık eyledi ve andın song Giyuk oğlu Alınca Han serîr-i hükümet ve adâlet müstakim oldu ve anıng asrda Etrak ili vafûr-ı ni‘mete mağrûr olub tarîk-i inhirâf ve küfrân-ı ni‘mete ikdâm eyledi ve Alınca Handın iki oğul bir batın mütevellid boldı. Bir oğul Moğol ve bir oğul Tatar⁸⁶. Vaktike ol iki oğul sinn-i temerrud yetiştı Alınca Han temâm-ı memleketini olarga tefvîz kıldı ve atası fevt kıldın song her biri öz vilâyetine barıb raiyyet-perverlik eyleyüb Moğol Han ve Tatar Han çok yıl serverlik ve serdarlık kıldılar ve olarıng nesldin hem çok kişi hanlık ve beglik kılub tur kim inşallah her birisini öz müredinde mezkûr turur. El-arz Tatar Han nesldin sekiz kişi hanlık ve serverlik kılub tur ve olarıng esâmileri turur: Tatar Han, Buka Han, Belence Han, Aslaha Astar Han, Ardu Han, Babud Han, Dutum Han, ve ale'l-husus Baydu Han ve Berrek Han irdi⁸⁷ ve eyyam-ı saltanatda

⁸⁵ Şecere-i Terâkime’de Kök Han olarak zikredilmiştir (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.234).

⁸⁶ Oğuznamede Moğol ve Tatar hakkındaki bilgileri Ebu'l-gazi Han'da da görmekteyiz. Ebu'l-gazi Han, Timur hakkında yazılmış bazı tarihlerin tesiri altında kalarak bazı yeni soy kütükleri meydana getirmiştir. Bu gidiş, daha ziyade Orta Asya'da kurulan yeni devletlerin, kendilerini Çingiz Han soyuna bağlama arzusundan ileri gelmiştir. Bütün bu arzusuna rağmen, Çingiz Han'ı Orta Asya'nın en ünlü atası olan Oğuz Han'a bağlamaktan da geri durmamışlardır. Bu daha doğrusu uydurma şecerelelerin, köklü mitolojiye baş eğmesinden başka bir şey değildir. Bu kısımda Moğol, daha ziyade Türklerin ve Çingiz hanedanının atası; Tatar ise, gerçek Moğolların ceddidir. Daha doğrusu Çingiz Moğolları, kendilerini diğer Moğollardan ayırmış ve Türklere yakınlaştırmıştır. Bundan sonra şöyle bir soy kütüğü sırası takip edilmiştir: Moğol, Kara Han, Oğuz Han, Kün Han, Ay Han, Yıldız Han, Mengli Han, Tengiz Han, İl Han, Kıyan ve Negüsler. Moğol'u sayarsak onuncu, saymazsak dokuzuncu göbekte Çingiz Han'ın ataları olan Kıyan Han ve Negüs boylarına gelinir. Dokuz soy hem Türk hem de Moğollarca önemlidir. Fakat On soyun da Türk mitolojisinde yeri vardır (Ögel, **a.g.e.**, s.148).

⁸⁷ Şecere-i Terâkime'de Tatar Han'ın hanlık yapan bu neslinden bahsedilmez. Tatar Han'ın gerçek Moğolların nesli olduğundan daha önceki notumuzda bahsetmiştik. Bu noktada Kazan Oğuznamesi'nde bu neslin şeceresinden bahsedilmesi ilginç bir ayrıntıdır. Tatar nesli sekiz kişiden oluşur. Doğu Moğollarının kabile teşkilatında sekiz sayısı önemlidir. Mesela Doğu Moğollarının en önemli bölümü olan Kitanların çoğu zaman sekiz boyları vardı. Göktürk harfleri ile yazılmış Uygur yazıtlarındaki “Sekiz Oğuz” tabirini de unutmamalıyız. Sekiz Oğuzlar doğudaki Moğol kabileleri

(35b) çok leşker ve sipâh birle Moğol Han üstine gelüb ol iki han arasında harb-i s‘ab vak‘a olub çok kişiler katle yetiştı ve ol sebebdin henüz hem kavm-i Moğol Tatar birle sâhib-i nizâ‘ tururlar. Amma Moğol Han tıbkısdın tokuz kişi mesned-i hükümetde eyâletde müstakim bolmış turur. Nuhustin ol tıbkı Moğol Han turur ve Alınca Han ki emr-i hükümet ve hanlığı Moğol Hana tefvîz kıldı⁸⁸. Çok yıl Moğol makâm-ı saltanatda müstakim olub halk aning eyyamında ferâgat boldı. Hüdâyı teâlâ anga dört keramet kıldı. Kara Han, Or Han, Kür Han, Öz Han⁸⁹. Vaktike Moğol Han Cihan güzrandın âlem-i cavidana rıhlet kıldı. Uluk oğlu Kara Han temşiyet-i mehâm-ı saltanat ve cihanbanlığı ikdâm eyledi. Vaktike Kara Han memâlik-i Türkistanda veliahd olub makâm-ı saltanatda müstakim boldı. Mevzi-i Karakum ki Öz-tag⁹⁰ ve Kür-tagnın hudûdunda özi için yaylak ve kışlak tutdı⁹¹ ve Moğol Han eyyamda temâmı Moğollar küfr ve dalâlete rücû‘ kıldılar⁹². (36a)

olabilirler. Burada Oğuz değimi, yalnızca Oğuz kavimlerini gösteren etnik bir ad değildir. Oğuz, Oğus, boy anlamında kullanılmış umumi bir değimdir (Ögel, **a.g.e.**, s.148).

⁸⁸ Şecere-i Terâkime’de bu kısım biraz farklı anlatılmıştır. Öncelikle Moğol Han ve Tatar Han arasındaki savaştan bahsedilmez. Yukarıda görüldüğü üzere Kazan Oğuznamesi’de bu savaşın neticeleri doğrultusunda Alınca Han, hanlığı Moğol’a vermiştir. Ancak Şecere-i Terâkime’de Alınca Han yurdunu ikiye bölerek Moğol ve Tatar arasında paylaşmış, bunun sonucu olarak da her iki evlat kendi bölgelerinde hanlık yapmışlardır (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.234).

⁸⁹ Şecere-i Terâkime’de Moğol Han’ın dört oğlunun büyükten küçüğe doğru sıralanışı Kara Han, Kür Han, Kır Han, Or Han şeklindedir. (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.235).

⁹⁰ Diğer Oğuzname varyantlarında Or-tag olarak görmekteyiz.

⁹¹ Fasça Oğuzname’de Oğuz Han’ın soyu Hz. Nuh’la başlar. Hz Nuh, büyük oğlu Yafes’e Doğu illeri ile Türkistan ve civarını verir. Göçebe yaşayan Yafes’in, yaylak ve kışlağı Türkistan’dadır. O yaz aylarını İspanç şehirleri yakınındaki Ortag ve Kürtag’da; kışları da aynı yöredeki Karakum’daki Borsuk adlı yerde geçirirdi. O’nun sonra yerine oğlu Dib Yabgu Han (Şecere-i Terâkime ve Kazan Oğuznamesi’nde Dib Bakuy) geçmiştir. Dib Yabgu Han’ın Kara Han, Or Han, Kür Han ve Kür Han olmak üzere dört oğlu vardır ki, O bunlardan büyük oğlu Kara Han’ı veliahtı olarak tayin etmişti (Togan, **a.g.e.**, s.17). Görüldüğü gibi Farsça destanda Yafes ve Kara Han arasında sadece Dib Yabgu Han vardır ve bu hanların hepsi baba oğuldur.

⁹² Moğol Han zamanında Moğolların yoldan çıkması Şecere-i Terâkime’de söz konusu değildir.

Fasl-ı Oğuz Hanning Dünyaga Kilgenining Zikri⁹³

Kara Haning⁹⁴ uluk hatunıdın bir oğlı boldı. Körgi ay kündin artuk irdi. Üç kice gündüz anasını emmedi. Her kice oğlan anasının tüşige kirib aytur irdi. Ana Müsülman bolgil eğer bolmasang ölse öler men sening imçekingi imem deyib aydı. Anası oğlına kıyapilmedi. takı Tengrining birliğine îmân kettürdi ve andın song ol oğlan imçekin imdi ve anası körgen tuşini ve Müsülman bolganın kişige aytmadı takı yaşurdi⁹⁵. Aning için kim Türk halkı Yafesdin ta Alınca Han zamânığaça Müsülman irdiler. Alınca Han pâdişâh bulgandın song halkının başı ve malı köb boldı. Devletge işirdiler takı Tengrini unuddılar ve parça il kâfir boldılar ve Kara Han

⁹³ Bu kısımdan başlayarak 39a varağına kadar olan kısım Şecere-i Terâkime ile birebir aynıdır.

⁹⁴ Uygurca Oğuzname'de Oğuz Kağan'ın babasının adı Ay Kağan'dır (Bang - Arat, **a.g.e.**, İstanbul 1936, s.11). Destan boyunca Oğuz'a ait unsurların bu isimle adlandırılmasının sebebi elbette ki Uygurlar'ın inanç sistemiyle alakalıdır. Uygurlar, M.S.763'ten itibaren Mani dinini kabul etmiş ve bu dinin etkisi altına girmişlerdi. Nitekim Uygurların menşe efsanesinde de Mani dininin çok derin izleri görülmektedir. Bilindiği üzere, eski Türk dininde Gök ve Güneş birinci derecede öneme sahipti. Türkler Mani dinini kabul edince, Ay birinci sıraya geçti. Çünkü Mani Dininin prensibine göre ay, hepsinden önemliydi. Oğuz Han'ın doğumundan bahseden Uygurca Oğuzname: "Bir gün Ay Kağan'ın gözleri aydın oldu bir erkek oğlu oldu", diye söze başlar. Türklerin bildikleri tek bir Ay Han varsa, o da Oğuz Han'ın ikinci oğlu olan Ay Han'dı. Diğer hiçbir kaynakta böyle bir bilgi yoktur. Bu zamana kadar Türkler, Tanrıya Gök Tanrı derken Manihelizmin gelişinden sonra Ay Tanrı demeye başlamışlardı. Bundan önceki Türk hükümdarlarının unvanı hep Gök Tanrı ile başlarken, bundan sonra Uygur hükümdarlarının "Ay Tanrıda kut bulmuş. vs. gibi başlıklarla adlandırıldığını görüyoruz. Bütün bunlar bize gösteriyor ki Uygurlar, Oğuz destanının esas konusuna dokunmamış ve planını değiştirmemişlerdi. Çünkü bu milli ananeden uzaklaşmak demektir. Buna rağmen, yeni öğrendikleri şeyleri ve prensipleri, araya sokuşturmaktan da geri durmamışlardı (Ögel, **a.g.e.**, s.129-130).

⁹⁵ Kazan Oğuznamesi, Şecere-i Terâkime ve Farsça Oğuzname'de Oğuz'un dünyaya gelişi hakkındaki rivayetler hemen hemen aynıdır. Uygurca Oğuzname'de ise Oğuz'un dünyaya gelişi hakkındaki rivayetler, İslamiyet öncesi Türk mitolojik motifleri ile anlatılır. Ayrıca bu destanın ortaya çıkmış olduğu coğrafya ve zaman itibarıyla Budizm ve Manihelizmin izleri de destanın genelinde sıkça görülür. Adı geçen destana göre, Oğuz'un doğduğunda yüzü gök, ağzı ateş gibi kızıl, gözleri ela, saçları kaşları karadır. O Perilerden bile daha güzeldir. Annesinin sütünü bir kez emdikten sonra çiğ et, kımız ve çorba ister. Dile gelir ve kırk gün sonra yürümeye ve oynamaya başlar (Bang - Arat, **a.g.e.**, s.11). İslami varyantlarda Oğuz'un annesinin sütünü emmeme nedeni annesinin Müslüman olmamasından kaynaklanır. Uygurca destanda Oğuz'un annesini sütünü bir kez emmiş, daha sonra kımız ve et istemsi ise arkaik Türk destan tiplerinde karşılaştığımız bir unsurdur. O'nun ağzın kırmızı olması ve de hızlı büyüme ile ilgili sabit epik simge, destan kahramanlarının hususi bir misyonla dünyaya geldiklerini gösteren koddur. Oğuz, Manas, Çingiz gibi karakterler baş kesip kan döken, cihan devleti kuran milli kahramanlardır. Türk devletçilik ideolojisinin epik gelenekte simgesel görünüşü olan bu tip doğum aktı İslam öncesi Oğuz- Kıpçak destancılığında fazlaca görülür (Bayat, **a.g.e.**, s.139).

zamânında kâfirlikde andâ' muhkem irdiler kim eğer atası Müsülman balganın işidse oğlı öldürür irdi⁹⁶ ve ol çakda Moğolning (36b) resm-i andağ irdi. Oğlan bir yaşığa yetmeğünçe anga at koymaslar irdi. Oğlan bir yaşığa yetdi irse Kara Han ilge savun saldı takı uluk toy kıldı. Toy küni oğlanı ma'reke içiğe keltürüb Kara Han bigleriğe aytdı: Bizning bu oğlanımız bir yaşığa yetdi. İmdi munga at koyar siz dib aytdı. Bigler cevap birmesdin onk oğlan aytdı mening atım Oğuz turur.

Beyt

Ol oğlan didi bir yaşında bu söz, mening adımı koynun sizler Oğuz

Uşal bir yaşar oğlan anda revan, kelib tilge didi bilingler ayan

Atımdır Oğuz Hüsrev-i nâm muj, bilingler yakın barça ehl-i hüner.

Toyga kilgen uluk ve kiçik parça oğlaning bu söziğe tang kıldılar takı aytdılar kim bu oğlaning özi adını ayta turur mundın yahşî ad bolur mu dib adını Oğuz koydılar⁹⁷ takı aytdılar kim bir yaşar oğlaning mundak sözini söz yegânını hiç zamânda hiç kim işitgen ve körgen yok turur dib (37a) anı esrâm bilib aytdılar kim bu uzak ömrli ve uluk devletli uçı uzağan ve yanı yayılğan bolgusı turur tidiler. Oğuzning tili çıkıb yörgenide Allah Allah dib hemişe aytur irdi oğlan turur kilmesdin ni ayturın bilmay turur dirler irdi. Aning içün kim lafzullâh Arab tilini turur. Moğolning hiç atası Arab

⁹⁶ Farsça destan Moğolların kâfir olma sürecinden bahsetmez. Sadece bu kavmin o dönem kâfir olduğu vurgulamakla yetinir (Togan, **a.g.e.**, s.17).

⁹⁷ Kazan Oğuznamesi, Farsça Oğuzname ve Şecere-i Terâkime'de, Oğuz'un adını alması hakkında verilen bilgiler, büyük ölçüde birbirine benzemektedir. Uygurca destanda ise bu hadiseden bahsedilmez.

tilini işitgen irmes irdi. Oğuznı Hüdâ-yı teâlâ mader zad veli yaratıb irdi⁹⁸. Aning könlige ve tiline özining atını sala turur irdi, çün Oğuz yiğit yetişti irse Kara Han inisi Kür Haning kızını alıb bedri. Oğuz kişi yokda kızga aytdı: Âlemni ve seni ve bizni yaratgan bar aning atı Allah turur. Anı bar bilgil ve bir bilgil, aning buyurganıdın özge işini kılmağıl aytdı irse kız anı kabul kılmadı şol zamân kopdı takı kızdın başka yatdı. Kiceler başga yatıb kündüz sözleşmes irdi. Bir nice vaktin song (37b) Kara Hanga aytdılar kim Oğuz gız köçini sevmeydur. Sevmeslikindin algan kümindin beri bir yiride yatmay turur. Kara Han bu sözini işitkendin song takı bir inisi Kır Haning kızını alıb bedri. Anga îmân-ı arz kıldı. Ol kabul kılmadı. Aning birlen hem bir yerde yatmadı. Bu vakıatdın bir nice yıllar ötkendin song Oğuz Han avga çıkub kaytıb kelür irdi. Kördi kim suning yakasında bir niçe zâifeler kir yuva tuturlar. Atasının inisi Or Haning kızı hem munlarning içinde oturub turur. Kızga kişi barıb sözleşmekge sırrım aşğara bolur dib korkdı. Kızını köşege çarlab ant berib aytdı kim atam manga iki kız alıb berdi anlarnı sevmeğenimning sebebi bu kim men Müsülman bolung tidim kabul kılmadılar, eğer sen Müsülman bolsang irdi seni alur irdim tidi irse kız aytdı: Seni yolda bolsang men sol yolda bolayın tidi. Andın song Oğuz Han atasığa aytdı. (38a) Atası Or Han kızını Uluk toy kılıb Oğuzga alıb bedri.

⁹⁸ Farsça destanda Oğuz Kağan'ın şahsiyetine dair verilen bilgiler, biraz daha ayrıntılı anlatılmıştır. Destana göre Oğuz Kağan, çocukluğundan ergin oluncaya kadar daima Tanrı'yı anmış ve O'na şükretmiştir. Her fırsatta ister uykuda, ister uyanık halde yaratıcıyı mutlaka anmıştır. Böylece O'na Tanrı'nın nurlu feyzi yetişir. Her türlü bilim ve hünerde örneğin ok atma, kargı kullanma, kılıç çalma ve bilgi hususunda âleme ün salacak şekilde gelişme göstermiştir (Togan, **a.g.e.**, s.18). Görüldüğü üzere İslami varyantlarda Oğuz'un mutaassıp bir Müslüman ve hünerli bir yiğit oluşu sıkça vurgulanan bir unsurdur. Uygurca Oğuzname'de de Oğuz'un hünerli ve yiğit kişiliği ön plandadır, ancak onun olağan üstü doğumu, görünüşü ve hızlı hayat temposu, bu destandaki Oğuz tipini İslami varyantlardaki tipten ayıran temel özelliklerden biridir. Nitekim Oğuz'un beli kurt beline, ayağı öküz ayağına, küreği samur küreğine göğsü ise ayı göğsüne benzetilir. Bütün bu fizyolojik tasvirlerle yer verilmesinin başlıca sebebi, yalnız ve yalnız fiziksel gücün övülmesi içindir. Sonraki destancılık geleneğinde fizyolojik tasvirin yerini belli bir ölçüde giyim kuşam tasviri alır. Fiziksel tasvirin arkaik destanlarda yer almasının temel sebebi, kahramanlığın ve fiziki gücün hem devlet kurmakta hem de sosyal adaleti korumakta başlıca olgu olmasıdır (Bayat, **a.g.e.**, s.139-140).

Ol kız Müsülman boldı⁹⁹. Oğuz anın köb siver irdi. Mundın köb yıllar ötti. Bir kün Oğuz yırak yerge avga kitdi. Kara Han barça koçların ve kilinlerin çıkarıb aş virdi takı sözleşib oturgan da hatundın sordı kim munıng sebebinı turur ve burungı algan iki hatuning katığa hiç basmas. Hatun aytdı: Men bilmey men, kelinler yahşirek bilürler tidi. Han kelinglerdin sordı irse uluk kelin aytdı: Oğlunnız Müsülman bolub turur. Biz ikimizge Müsülman bol tidi kabul kılmadık, kiçik kelininiz Müsülman bolub turur. Aning içün oğlunuz anı köb sive turur tidi. Kara Han bu sözning işitkendin song biyelerin çakırıb kengeşti takı sözni munga koydılar kim Oğuznı avga yörgende tutub öltürgeyler. Kara Han ilge kişi yiberdi. Tiz kılsınlar avga (38b) çıkar men tip bu sözni Oğuz Hanıng kiçik hatunu işitib Kara Hanıng kılğan kingeşlerinin barçasını aytib Oğuz Hang kişi yiberdi. Oğuz Han takı bu sözni işitkendin song ilge kişi yiberdi. Atam çerik tartıb menin öltürgeli kila turur men tigen mence kılınğ atamnı tigen atamga barıb tib ilning köb Kara Hanga bardı. Arzakı Oğuz Han katığa bardılar. Kara Hanıng inilerinin köb oğlanları bar irdi. Anlarını Kara Han ayrılır tib hiç kim köngline kelmes irdi. Anlarınğ Uygur at koydılar¹⁰⁰. Türk tili turur manası

⁹⁹ Oğuz'un amcalarının kızlarıyla evlenmesi hakkında verilen bilgiler Şecere-i Terâkime ve Farsça destanda verilen bilgilerle hemen hemen aynıdır. Uygurca destanda ise Oğuz, "göğün kızı" ve "yerin kızı" ile olmak üzere iki evlilik yapar. Yine bu rivayet de İslami varyantlara göre oldukça farklı, mitolojik bir dille anlatılır. Destana göre Oğuz, günlerden bir gün Tanrı'ya yalvarırken karanlık bastırır. O anda gökten, güneşten ve aydan daha parlak bir ışık iner. Oğuz bu ışığın içersinde bir kız olduğunu fark eder. O kız öyle güzeldir ki gülse gök güler, ağlarsa gök ağlardı. Oğuz onu severek alır ve onunla yatarak dileğine sahip olur. Bu Oğuz'un ilk evliliğidir. Yine günlerden bir gün Oğuz avlanırken gölün ortasında bir ağaç görür. Ağacın kovuğunda gözleri gökten mavi, saçları ırmak gibi dalgalı, dişi inci gibi bir kız vardır. Oğuz onu görünce yüreğine ateş düşer. Onu sever ve alır. Bu da Oğuz'un ikinci evliliğidir. (Bang - Arat, **a.g.e.**, s.13,15). Oğuz bu evlilikleri halkına zarar veren hayvanı öldürdükten sonra gerçekleştirir. Öyle görünüyör ki evlenme ile kuvvetli olma arasında bir bağlantı olmalıdır. Destanda Oğuz'un kızlarla karşılaşmalarına önem verilmekle birlikte bir düğün merasiminden bahsedilmez. Oğuz karşılaştığı kızlarla yatar her birinden üç çocuğu olur. Atlı göçebe toplumunda aşk, daha sonra İslami devirlerde olduğu gibi, hayat boyu süren duygu, rüya dolu bir serüven olarak yansıtılmamıştır. Burada insan hayatının esasını aşk değil, savaş teşkil etmektedir (Kaplan, **a.g.m.**, s.512).

¹⁰⁰ Oğuz Türk tarihinde büyük rol oynamış soyların adını vermekle onları tarih sahnesine çıkarmıştır. Aslında Oğuz Kağan Destanı'nda bu durum edebi bir anlatıma tabi tutulmuştur. Soylara ad verme belli olaylara bağlanmıştır. Ancak ad verme soyu oluşturmakla eşit ağırlıklıdır. Hem destan hem de

barçaga ma‘lûm turur, yapışgur manasına turur. Ayturlar sût uydı. Sût irganında biri birindin ayrulur irdi. Katık bulgardın song biri birige yapışa turur ve takı ayturlar kim imamga uydum imam otursa men tursa turur men yapısgan yerden (39a) ayrılmas men. Anlar kelib Oğuz Haning itekine iki kolları birlen muhkem yapışdılar irse Han anlarga Uygur tidi yapışgur timek bolur¹⁰¹. Kara Han birlen Oğuz Han iki şat tartıbu uruşılar. Hüdâ-yı teâlâ Oğuz Hanı galib kıldı. Kara Han kaçdı. Uruşda Kara Haning başıga ok tiğdi kim atganın bilmediler. Kara Han ol yaradın öldi. Oğuz Han atası tahtında oturdu¹⁰². Vaktike Kara Han oğlu Oğuz Han mesned-i hilafetde mukîm ve müstakîm oldı. Temâm-ı hekimler ve müverrihleri cem’ kılıb öz adına kura aşturdu ve kurası nikü çıkdı ve müneccimler ilm tecennim ile hükm kıldılar kim zât-ı ali çok yıl mesned-i hilafetde müstakim olurlar ve intifzâ-yı eyyam hükümet-i zât-ı ‘âlinin song hem mesned-i hilâfet oğlanlarına ta‘lik takıb tâ inkırâz-ı âlemçe sizning neslingizege be-tarîk irs hanlık ve serverlik yadigar kılğay ve Oğuz Han olmanığa agâh olub uluk kiçik (39b) birçe halkı yığıb toy virdi ve ol marekeyi ali müjde Mısır mâruhlarında hükm kıldı kim ol kün ki Hüdâ-yı teâlâ yed-i kudret-i birle bul cihânı peydâ kıldı ve halk-ı Âdemdin onun kim mahlûk boldı ve andın song Âdem mahlûk olub eşik Kaysi

salname varyantlarında Oğuz, kahraman görevini yerine getirerek Uygurlara, Kalaçlara Kıpçaklara, Karluklara, Kanglılara ad vermekle isimleri zikredilen boyların esasını koymuş olur. Mitolojik inançta Oğuz Kağan, yalnız Türk soylarının adlarını değil, aynı zamanda Slavların da ismini vermiş olur. Destanda Saklab adı buna işaret etmektedir (F. Bayat, “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yeni Düşünceler”, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara 2002, C. III, s.522).

¹⁰¹ Farsça destanda, Uygur adının verilmiş yeri ve zamanı Şecere-i Terâkime ve Kazan Oğuznamesi’ne göre daha farklıdır. Destana göre, Oğuz yetmiş beş yıl amca uruğları ile süren savaş sonunda ülkesine gelerek bir toy tertipler. İşte bu zaman kendisine iltihak etmiş olan bir kavme (bu kavmin kimliği üzerine bir bilgi yoktur) Uygur adını verir. (Togan, **a.g.e.**, s.20).

¹⁰² Oğuz Kağan’ın babası Kara Han’la olan savaşı Farsça destanda benzer biçimde anlatılmıştır. Bu hadiseden sonra saltanatı ele geçiren Oğuz Kağan artık cihan seferlerine başlayacaktır. Ancak Oğuz’un sefer dizisi Oğuzname varyantları arasında bazı farklılıklar gösterir. İslami varyantlardaki savaş dizisi birbirine benzemekle birlikte, Uygurca destanda İslami varyantlardan daha farklı unsurlar göze çarpar. Destanda genel olarak Oğuz’un İdil, Kıpçak ve Hind diyarına akınları söz konusudur. Ayrıca bu seferler sırasında muhtelif Türk boylarının türeyişi ve Oğuz’un bu boylara isim vermesi sırasında yaşanan hadiseler de İslami varyantlara göre daha farklıdır (Bang - Arat, **a.g.e.**, s.17-29).

oğlanları Nebi bolub ve kaysi oğlanları mesned-i hilâfetde tâ Nuh vaktinece müstakim oldı ve mukaddema-yı tûfân hazret-i tayy kılub tâ bizning asrımızgaça ve bizning evlâdımız asrınaça uluk kitâblar yüzidin tahrîr idenkler ve ol vakt temâm-ı Mısr hukemâsı ve mâruhları cem' olub hobgı muhabbet ve meşakkat birle ittisalü'l-emrullâhi teâlâ bir uluk kitâb tasnif kılub ol kitâb adını Oğuzname müsemmâ kıldılar ve ol vaktde ol Oğuzname kitâbını kişi yirdin ref' ata bilmez irdi ve çok emirler ol kitâb şerhini arzu kılıb betarîk muhtasar tahrîr buyurdılar. Tâ ol kitâb bu arsada bu tahrire ihtimâm boldı. El-arz vaktike Cenâb Kamyab Oğuz Han mesned-i hilafetde müstakim oldı temâmı (40a) besit-i âlemi nûr-ı îmâna münevver kıldı ve halâyık berçesi şeref-i îmâna müşerref boldı ve rây-ı şerîf Oğuz Haning ekser-i evkat Türk kabayilinde karâr tarîka eyledarlık ve mülkdarlık birce keltürür irdi ve temâmı ra'yete re'âyet irdi ve her vakt tarîka mülkdarlıkda bir tevâif iken anga nezâ' vaka' olurdu. Hüdâ-yı teâlâ zafer ve nusreti anga ihtisâs eyledi ve vakûru'l-enam ve ihsânıdın temâm-ı hâlâyık memnûn ve mesrûr irdi ve temâmı Moğolistan ve Türkistan vilâyetini Semerkand ve Buharagaça meftûh ve musahhir kıldı ve Oğuznamede bu söz serîh dur kim Oğuz Han Derya-yı Amuyadın ubur kılub İran vilâyetine rayet-i istilâ efrâste kıldı ve ekser-i resmki Moğol ümmette ki Türk halkı bolgayı ma'rûf ve meşhûr turur. Oğuz Han ihtirâ' kıldı ve nöker tutmaklık ve mevâcib vermeklik ve ming bigi ve yüz bigi ve on bigi kılmaklık Oğuz Handan yadigar kaldı ve müddet-i yetmiş üç yıl mesned-i hilâfetde münfeim ve müstakim eyledi¹⁰³. (40b) İlning barçasını Müsülmanlığa davet kıldı. Müsülman bulganlarını siledi ve bulmağanlarını çaptı. Özlerini öltürdü oğlanlarını esir kıldı. Ol vaktde Kara Hanga ta'alluk irdi başka iller köb irdi. Her uluk ilning bir başka pâdişâh bar irdi.

¹⁰³ 39a varağından başlanarak bu kısma kadar verilen bilgiler, diğer Oğuzname varyantlarında mevcut değildir. Bu özgün bilgilere sonuç kısmında değineceğiz.

Kiçik iller anlarga koşulurlar irdi. Kara Hanıng Müsülman bolgan illeri Oğuz Hanga koşuldı ve bolmağanlarını özge hanlarga barıb koşuldı. Oğuz Han her yılda Moğol yurtında oturgan iller birlen uruşur irdi takı galib kilur irdi. Âhir barçasını aldı ve kaçıb kurtulganları Tatar Hanıga barıb sıgındılar. Tatar halkı ol vaktde Cürçetge yakın oturlar irdi. Cürçet digen timur kazuk tarafında bolur. Hindi ve Tacik anıng Çin ve Maçın dirler. Oğuz Han barıb Tatarını çaptı. (41a) Tatar Hanı köb çerik birlen kelib uruşdı¹⁰⁴. Oğuz Hanıng leşkerining kolına alçaklı uluk mal tüşdi kim yüklemekle mal azlık kıldı. Bir yahşî cebr kişi bar irdi. Ol fikr kılıb arabanı yasadı. Andın körgenler barça araba yasab alcalarını yükleb kaytdılar. Arabaga kank at koydılar. Andın ilgeri atı da yok irdi. Özi da yok irdi. Anıng üçün kank tidiler kim yörgende kank kank kılıb avaz kılır. Anı yasağın kişini kanklı tidiler¹⁰⁵. Barça Kanklı

¹⁰⁴ Fasça destanda bu kısım biraz farklı anlatılmıştır. Destana göre Oğuz öncelikle kendi hısım ve akrabalarını ezerek onların tüm vilayetlerini alır. Ancak bu savaşta Oğuz kendi hısmına karşı oldukça acımasızdır. Hısım ve akrabaları bunun nedenini sorduklarında Oğuz onlara, kendilerinin Müslüman olmamasının bu derece sert davranmasında etken olduğunu ve ancak Müslümanlığı kabul etmeleri halinde kendilerini affedeceğini söyler. Hısım ve akrabaları da bunu reddedince Oğuz onları Karakurum'a kadar sürer. (Şecere-i Terâkime ve Kazan Oğuznamesi'nde Oğuz, genellikle Müslüman olmayanları doğrudan öldürür. O'nun İslama davetinden söz edilmez). Daha sonra onlara Muval der. Bu halklar fakirlik ve yoksulluk içinde yaşar. Bu yüzden inanişe göre Moğollar Kür Han, Küz Han ve Or Han'ın neslinden türemiş ve doğu taraflarında yaşamıştır. (Togan, **a.g.e.**, s.20).

¹⁰⁵ Farsça destanda Oğuz, savaş ganimetinin büyük kısmını babası ve amcalarının oğullarına karşı gerçekleştirdiği savaşlar sırasında elde etmişti. Şecere-i Terâkime ve Kazan Oğuznamesi'nde ise bu ganimetlerin Moğol ve Tatar akınları sırasında ele geçirildiği görülür ki daha öncesinde Oğuz'un amca uruğları Tatar Hanına sığınmışlardır. Kanglılara bu adın verilmesi sırasında yaşanan hadise hakkındaki bilgiler Farsça destanda verilen bilgilerle hemen hemen aynıdır. Fakat Kanglı adının anlamı Farsça destana göre daha farklıdır. Yukarıda belirtildiği üzere Kanglı adı yansımadan türemiş bir isimdir. Hâlbuki Farsça destanda Oğuz, arabayı icat ettikleri için bu kavme Kanglı, yani arabalı adını vermiştir (Togan, **a.g.e.**, s.20). Uygurca destanda ise Kanglılar hakkında verilen bilgiler Şecere-i Terâkime ve Kazan Oğuznamesi'nde verilen bilgilere daha yakındır. Destana göre Oğuz, bir sefer sırasında Çürçet diyarına gelir. Burası büyük bir yurttur. Atları çok, sığırları çok, buzağuları altın ve gümüşleri çok, cevahirleri de pek çok bir ülkedir. Cürçet kağanı ve halkı toplanarak, bu bozkırda Oğuz Kağan'a karşı gelirler. Vuruşma ve çarpışma başlar ve Oğuz Kağan Cürçet kağanını yener. Oğuz, Cürçet kağanını öldürerek Halkını kendisine tâbi kılar. Savaştan pek çok ganimet elde edilir ki at, katır ve öküzler bunları götürmeğe az gelir. Oğuz Kağan'ın askerleri arasında Barmaklığ- Çosun-Bilig isimli çok becerikli bir er, bir araba yaparak cansız ganimetleri bu arabaya yükler. Arabanın ön tarafına da canlı ganimetleri koyar. Bu durum Oğuz Kağan'ın çok hoşuna gider. Bunlar araba ile giderlerken "Kangâ Kangâ" diye bağırıyorlar. Oğuz Kağan bu durumu görünce gülerekten "Kangâ Kangâ ile cansız şeyleri canlılar yürütsün! Sizin adınız da Kangaluğ (Kanglı) ve sembolünüz de araba olsun" der. Bu noktada Ebu'l-gazi'nin Kanglılar hakkında verdiği bilgiler ve bu hadisenin Cürçet

ili ol kişining oğlanları turur. Oğuz Han yetmiş iki yılğaça Moğol ve Tatar öz başığa irdi. Anlar birlen uruşdı. Yetmiş üç yıl bolganda barçasını öz ağızığa bakturub Müsülman kıldı¹⁰⁶ ve Cürcetni aldı ve takı Tankutni aldı. Tankutni Tacikler Tibet diler. Andın song barıb Kara Hitayni aldı. (41b) Ol hem uluk yurt bolur kişising çırayı Hindu teg kara bolur. Hindustan birlen Hitayning arasında muhit tengizining yakasında bolur. Tankutning kış bolganda kün toğuş ve yaz bolganda kuslugında bolur. Hitayning yazı yuzinde tengiz yakasında bözörg tağlarının içinde kob il bar irdi. Aning pâdişâhining atını İt Barak Han dirler idi. Aning iki havuzu bar irdi. Birine kara yeylem, birine ak yeylem iritib koyar irdi. Her vakt anga düşman kişi yeylemge ağniyab çağılga ağniyar irdi. Anga ok ve kılıç atmas irdi. Oğuz Haning üstine atlanıb bardı, uruşdılar. İt Barak Han galib keldi. Oğuz Han kaçtı¹⁰⁷. Uruskan yerining beri yuzinde akıb bara turgan iki uluk su bar irdi. Ol iki suning arasında bir nice kün turub kaçgan leşkerining aldın artın yağdı. Uluk pâdişâhlarıning adetleri turur. Uzak seferge (42a) barganda köçlerin alıb bardılar. Nöker halkınıning bazıları alıb barular. Oğuz Han bir iki köçin alıb barıb irdi. Bir nöker özi uruşda öldi. Hatunı kurtulub iki suning arasında han kıyınıdın yetdi. Boy yüklü irdi. Tolgağı tutdı kün savuk irdi. Kinmekke ivi yok bir çürük yağaçning arasında oğlan toğurdı. Muni hanga ma‘lûm kıldılar irse han aytdı: Muning atası bizning adlımızda öldi. Gam-harı

seferi sırasında olması, Uygurca destandaki bilgilere büyük ölçüde uymaktadır. Öyle anlaşılıyor ki Ebu'l-gazi eserini oluştururken, Uygurca destandan da yararlanmış olmalıydı (Ögel, **a.g.e.**, s.169–170).

¹⁰⁶ Farsça destanda Oğuz'un amcalarının uruglarıyla çarpışması 75 yıl kadar sürmüştür (Togan, **a.g.e.**, s.20).

¹⁰⁷ İt Barak'ın fiziksel özellikleri ile ilgili bilgiler Şecere-i Terâkime'de yoktur. Kazan Oğuznamesi bu noktada Farsça destan ile bir benzerlik gösterir. Ayrıca Farsça destanda Oğuz'un İt Barak ülkesine yaptığı sefer çok daha ayrıntılı anlatmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bak. Zeki Velidi Togan, **a.g.e.**, s.24–26). Ancak genel olarak her üç Oğuznamede de bu bahisteki olay dizisi aynıdır. Uygurca destanda ise Oğuz'un İt Barak ülkesine yaptığı seferden bahsedilmez.

yok tip oğul okundu atını Kıpçak koydı. Kadim Türk tilinde içi kavuş yağaını Kıpçak dirler irgen turlar. Aning için ol oğlan ağaç içinde toğdı tib atın Kıpçak koydılar. Bu vaktde her içi kavuşını ağaçı çıbcak diy tururlar. Kara Hanning tili kelmesligindin kafını cim okuy turur. Şol Kıpçak turur çıbcak diy tururlar¹⁰⁸. Ol oğlanı han öz kolında sakladı. Yiğit boldığın song Urus ve Ulak ve Macar ve Başkırd illeri (42b) yağı oldılar. Kıpçakga köb il ve nöker berib ol yaka Tin ve Etil suyuning yakasına yiberdi. Üç yüz yıl Kıpçak ol yerde pâdişâhlık kılıb oturdu. Barça Kıpçak ili aning neslindin tururlar. Oğuz Haning zamânıdın tâ Çingiz Han zamânıgaça Tin ve Etil ve Yayık, bu üç suning yakasında Kıpçakdın özge il çok irdi. Tört ming yılgaça ol yerlerde oturdılar da oturdılar. Aning için ol yirlerni Deşt-i Kıpçak dirler. Çingiz Han, İnan ve Turan üstine kelgende bu yurtlarıning pâdişâhı Sultân Muhammed Şah Harezmsah Türkmen irdi. Aning pây-ı tahtı Ürgenç irdi. Çingiz Han birlen uruşa bilmey kaçıb Mazenderan kitdi. Çingiz Han Buhara ve Semerkand ve Taşkendi alıb Irak ve Gilan ve Mazenderan ve Azerbaycan ve Gürcistan ve Karaca Noyan¹⁰⁹ ve Subiday Bahadır tigen iki bilgini baş kılıb otuz ming kişi birlen yiberdi. Kiçik oğlu Tuli Hanı ellik ming kişi birlen Horasanga yiberdi. Sultân Muhammed (43a) Harzemsahning pây-i tahtı ve nöker ve hazinesinin turgen yeri turur tip uluk oğlu Cuci Han ve ikinci oğlu Çağatay Han ve üçüncü oğlu Ögeday Han bu üçüsünü seksen ming kişi birlen Ürgençe yiberdi. Ürgençde pâdişâh yok irdi. Sultânlar dünya ve din için sekiz ay şehрге kabalıb uruşdılar. Tokuzlançı ayda Çingiz Haning oğlanları

¹⁰⁸ Kıpçaklar hakkında verilen bilgiler Farsça destanda verilen bilgilerle birebir aynıdır (Bakınız Togan, **a.g.e.**, s.26). Uygurca destanda ise Kıpçaklar hakkındaki rivayet çok daha farklıdır. Destanda Oğuz, Uruz Bey ile dostane ilişkiler kurduktan sonra yoluna devam ederek İtil Irmağına gelir. İtil büyük bir ırmaktır ve Oğuz bu Irmağı görünce etrafındakilere bu ırmağı nasıl geçebileceklerini sorar. Askerler arasında Uluğ-Ordu Beğ adlı akıllı bir bey yerde pek çok dal ve ağaçların bulunduğunu görerek onları keser ve üzerine yatarak nehri geçer. Bunu gören Oğuz çok sevinir ve gülererek “ sen burada Beg olarak kal ve adında Kıpçak olsun” der (Ögel, **a.g.e.**, s. 171).

¹⁰⁹ Şecere-i Terâkime’de Cebe Noyan’dır (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s. 239).

şehrni aldılar takı halkını katl-i ‘âmm kılıb Çağatay birlen Ögeday kaytıb Termizde atası hizmetige bedri. Cuci özine ta‘alluk nökeri birlen Ürgençdin Deşt-i Kıpçaga bardı. Kıpçak halkı yığılıb uruşdular. Cuci Han basdı takı Kıpçakning kolga tuşkanın öltürdi. Özgesi her gayışı her sarı kitdi gorkga kirken öltürdi. Kutulganı istekge bardılar. İstek köpreki bu vaktde sol Kıpçak nesldin turur. Etil birlen Tin suyu arasında oturgan Kıpçaklar dört tarafta kaçıp kittilar. Köpreki Çerkesi ve Tuman yurtıga (43b) bardılar. Cuci Han Kıpçakning oğlan uşağın olca kılıb Kıpçak yurtında oturdı. Moğoldın algan ivini ve atası bir bergen illerning barçasın keltürdi. Özbekning her uruğından Kıpçak yurdiğa köçüb keldiler. Andın song Cuci Han öldi ve yurt oğlu Sayın Hanga kaldı. Cuci Han oğlanlarındın yigirmi dört kişi ol yurtta pâdişâhlik kıldılar. Anıng zamânında ol yurtı Sayın Han yurtı dirler irdi. Andın song ol yurt Mangıtga tüşdi. Anlarning evvelki ga ak Mangıtlı Kutlı Kayalının oğlu İdükü Bey tigen irdi. Andın song Mangıt yurtı tidiler târih ming takı kırkdu arka tarafındın Kalmak ilindin pâdişâhınının atı Örlük on ming ivlik kilib Mangıt yurtında oturdı. Bir Kün tarihining yetmiş birde Sıçgan yılı turur. Şimdi ol yurtı Kalmak yurtı diy tururlar. Beli bu dünya bir rigatga ahşar Âdem ferzendleri kervanga ahşarlar. Biri (44a) köçer biri konar¹¹⁰. Oğuz Han İt Barak Hanga basturgandın on yeti yıldın song takı atlanıb barıb İt Barak Han birlen uruşub basıb İt Barak Hannı öltürüb, yurtını alıb, Müsülman bulganlarıga tekmeı koyub, Tengriге îmân keltürmegenlerini öltürüb, oğlanlarını esir kılıb kıtıb kaytıb ivige tüşdi.

¹¹⁰ Kazan Oğuznamesi ve Şecere-i Terâkime’de bulunan Kıpçaklar hakkındaki bu ayrıntılı bilgiler Farsça destanda mevcut değildir. Bahaeddin Ögel’e göre, Ebu’l-gazi Han, aldığı terbiye ve anane gereğince, Çingiz Han çağındaki olaylardan birçok tesirler almıştır. Oğuz Han’ın tıpkı Çingiz Han çağında yaşamış veyahut da Çingiz Han’ın tam kendisi olarak görmüş ve o çağın coğrafyası ve kavimlerine göre bir dünya kurmuştur. Yazar önceki eserlerinde böyle değilken burada onu bu yola sürükleyen sebeplerden biri de Türkmenlere karşı olan kin ve düşmanlığı olmalıdır (Ögel, **a.g.e.**, s.187).

Oğuz Han Leşkeri Yığıb Buhara ve Semerkandga Kilgeni Beyânı Bu Turur¹¹¹

Oğuz Han tamam-ı Moğol be Tatar ilning leşkerinin cem' kılıb Talas ve Sayramga kildi. Taşkend ve Semerkand ve Buhara pâdişâhları saf tartıb uruşa bilmediler. Uluk şehrlerge ve muhkem kal'alarga berkildiler. Oğuz Han Sayram ve Taşkendni özi kabâb aldı. Türkistan ve Endicanga oğlanlarını yiberdi. Anlara altı ayda Türkistana birlen Endicanı alıb atası hizmendige keldiler. Oğuz Han bu aytılgan vilâyetlerning barçacığa daruğa koyub Semerkand sarı yurdı takı Semerkandı (44b) alıb doruğa koyub Buharaga bardılar. Buharanı hem alıb Belhe bardı. Belhi hem alıb Gure vilâyetining üstiğe yördi. Kış irdi künler yaman savuk irdi. Leşker halkı yürümege kınaldılar. Han hükm kıldı kim hiç kim mendin kalmasun tib Gurnı aldı¹¹². Bir nice kişi kim keldi anlarnı sordı hiç kim bilmediler. Bir niçe kündin song ol kişiler Han hizmetige bardılar. Han anlarning ahvalin sordı irse aytdılar kim bir nice kişi leşkerning songdın kele turur irdük ki tağ içinde bir kice uluk kar yağdı. Andın song yüriy bilmey usal yerde yatuk. Atlarımız ve tivellerimiz barçası öldi. Bahar bolgandın song piyâde kele turur miz tidiler. Han hükm kıldı ol cemâ'atga Karlık disünler tib barça Karlık ili anlarning nesldin turur¹¹³. Andın ötüb Kâbil ve Gaznın aldı andın Keşmir üstiğe yördi. Ol çakda Keşmirning pâdişâhının atı Yağma irdi. Keşmirning

¹¹¹ Şecere-i Terâkime'de Oğuz Han'ın Turan ve Hindistan seferi olarak zikredilen bu kısım Farsça destanda Oğuz'un sefer dizisi arasında mevcut değildir.

¹¹² Kazan Oğuznamesi ve Şecere-i Terâkime'de Oğuz'un Turan seferleri sırasında vuku bulan Gur seferi, Farça destanda Oğuz'un yurduna dönerken yaptığı son seferleri arasında gösterilmiştir. Ayrıca Farsça destanda bu seferle ilgili bilgiler oldukça yüzeyseldir (Bakınız Togan, **a.g.e.**, s. 47).

¹¹³ Şecere-i Terâkime ve Farsça destanda da Karluklar hakkında verilen bilgiler buradakilerle hemen hemen aynıdır. Uygurca destanda ise Karluklar hakkındaki bilgiler diğer varyantlara göre çok daha farklıdır. Destana göre, Oğuz Kağan'ın her zaman kullandığı bir alaca at vardır. Bir sefer sırasında bu at gözden kaybolup Muz (Buz) Dag adlı büyük bir dağa kaçar. Bu durum Oğuz Kağan'ı çok üzer. Oğuz'un askerleri arasında çok cesur bir bey vardır ki O ne Tanrıdan ne de şeytandan korkan biridir. Dağa giderek dokuz gün sonra atı Oğuz Kağan'a getirir. Muz Tag çok soğuk olduğundan o bey karlara bulanmış, bembeyaz olmuştur. Oğuz Kağan sevinçle gülererek "sen buradaki beylere baş ol ve senin adın ebediyen Karluk olsun" der ve ona çok değerli mücevherler bağışlayarak yoluna devam eder (Bang - Arat, **a.g.e.**, s.23,25).

(45a) muhkem tağları uluk suları bolur. Yağma anga arka berib Oğuz Hanga bakınmadı. Bir yıl uruşdılar iki tarafdın kob kişiler öldi. ‘Âkıbet Keşmirni aldı takı Yağmanı öltürdi¹¹⁴. Leşkerin katl-i ‘âmm kıldı. Bir nice vakt anda turub kaytıb Badahşan üsti birlen Semerkand keldi. Andın Moğolistanga barıb ivige tüşdi.

Oğuz Han İran Üstine Yörgeyi Beyânı Bu Turur¹¹⁵

Bir yıl yurtında turub ikinci yıl ilge câr kılıb aytdı kim İran sarı yörüy turur men nice illik gamların yesunlar tib ikinci yıl atlandı takı Talas şehriğe keldi. Hanning leşkeri kiyininde koygan kişileri bar irdi. Arıgan ve Acgan ve azaşkan ve tigenni alıb kelsun tib irdi. Ol kişiler leşker sağında kolgan bir ivlik kişini Han aldığa alıb keldiler. Han ol kişidin sordı kim ni için kiyin kalıb irding tib ol aytdı: Kulkiming azlıkındın leşkerning sangındın(45b) kele turur irdüm. Hatunum hamile irdi, toğurdı açlık sebebendın anasının süti oğlanga yetişmedi. Kele turur irdim sunning yakasında kördüm ki bir şağal bir kırgavulnı taşlab kaçdı. Anı alıb kebâb kılıb hatunınga berib irdim song da koygan kişileriniz yolukub alıb keldiler. Han ol fakirge at ve azuk ve mal berib bu çerikke barmağıl tib kal aç tidi¹¹⁶. Barca Kalaç ili şol kişining nesldin

¹¹⁴ Farsça destanda Yağmalar hakkında verilen bilgiler Kazan Oğuzmane’si ve Şecere-i Terâkime’ye göre biraz da olsa farklıdır. Destana göre, Hindistan’ın doğu tarafında büyük bir ülke vardır. Padişahı Sınmi (Tinesi) Oğul Yağma Han Oğuz’un Hind ülkesine saldırıp, orayı istila edeceği haberini alınca il olmak ve itaat etmek niyeti göstererek vergi vermeyi kabul eder. Fakat daha sonra Oğuz ülkesine dönünce düşmanlık göstererek, karşı koyup isyan eder. Bunun üzerine Oğuz geri dönerek onu yakalayıp öldürür ve memleketini doğrudan alır. (Togan, **a.g.e.**, s.21).

¹¹⁵ Şecere-i Terâkime’de bu kısmın başlığı “Oğuz’un İran, Şam ve Mısır Seferi” olarak zikredilmiştir (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.240) Farsça destanda ise Oğuz’un İran seferi, oğullarını Fars ve Kirman diyarına göndermesi ile başlar. Burada sırası ile Kirman, İsfahan ve Şiraz alındıktan sonra Oğuz, Irak-ı Acem diyarını zapt etmeye karar verir. İran seferi boyunca Oğuz öncelikle Demavend’e yönelir. Burada Kalaç kavminin tarih sahnesine çıkış hikâyesi konu edilir. Daha sonra Oğuz sırasıyla Mazendegan, Gürhan, Dihistan Horasan ve Kuhistan vilayetlerini bazen savaşarak bazense barış yoluyla ele geçirir (Togan, **a.g.e.**, s.44–46).

¹¹⁶ Farsça destanda Kalaçlar hakkında verilen bilgiler Kazan Oğuznamesi ve Şecere-i Terâkime’deki bilgilerle hemen hemen aynıdır. Ancak Farsça destanda bu hadise Oğuz’un Demavend seferi sırasında

tururlar. Bu vaktde Halaç diy tururlar. Argun ve Arlat hem andın ayrıldı¹¹⁷. Maveraünnehirde köb turur ve Aymak iline koşula tururlar. Horasan ve Irakda hem köb bulur anlar. Çağatay iline koşula tururlar. Belhge ta'alluk Gur-ı tigen şehirde oturgan Kalaçlardın atı Muhammed lakabı Bahtiyar pîr pehlivan yiğit bar irdi. Hindustanın bir Dehli tigen şehirde Kutbeddin atlı bir Müsülman pâdişâh bar irdi. Muhammed barıb anga nöker boldı. Bir niçe yıldın song Uluk big boldı. Hindustan (46a) tigen bölük köb yurt bolur. Bihar atlı bir yurt bolur. Keşmir yakınında bolur. Kutbeddin Muhammed bahtiyarını ılgar başı kılıb anga yiberdi. Muhammed Bahtiyar Bihar yurtını aldı. Biharning afitab çıkarında takı bir yurt bar irdi. Uluk şehrinin atı lekmir aning toksan yaşar pâdişâhı bar irdi. Ata atadın ol yurtning pâdişâhı irdi. Ol yurtını aldı niçe yıllardın beri yığışturgan hazinesi koluna tüştdi. Lekmirning temür kazık tarafında bir uluk şehir bar irdi. Lektuni atlık barıb anı takı aldı ve hutbeni öz atığa okutub ve sikkeni öz atığa kakturub Lektuni şehrini pây-ı taht kılıb oturdu. Kalaç ilindin on ming kişi aning katığa yığıldılar. Köb yıllar anda turdi. Lektuni birlen Tibetning arası atlık kişi bir yatıb bara turgan yer bolur amma bir bülend tağı bolur. Bir yolu bolur bir atlık yörür iki atlık yanaşib yöriy bilmez. Muhammed Bahtiyar on ming atlık ve otuz ming kişi piyâde birle (46b) uşal yoldan barıb Tibetni çapıp keldi takı bir nice kündin song vefat boldı. Barça Kalaç halkı yığılıb Şiran tiganni pâdişâh kıldılar. Merdan yıldam ve atkucı kişi irdi. Bu gayetde kim bir kün körnüşde oturganda biglering bakıb aytdı: İsfahan fülanı senge berdim ve Kazmimni

vuku bulmuştur. Uygurca destanda ise Kalaçlar hakkında verilen bilgiler çok daha farklı bir şekilde anlatılmıştır. Destana göre Oğuz, atını bulup getiren beyine Karluk adını verdikten sonra yoluna devam eder ve yolda büyük bir ev görür. Bu evin duvarları altından, pencereleri gümüşten ve çatısı demirdendir. Evin kapısı kapalı ve kapının anahtarı yoktur. Oğuz, askerleri arasında Tömürdü Kagul adlı çok cesur bir beyine “sen burada kal ve çatıyı aç, açtıktan sonra orduya gel” diye emreder ve ona Kalaç adını koyduktan sonra yoluna devam eder (Bang - Arat, **a.g.e.**, s.25).

¹¹⁷ Şecere-i Terâkime’de Argun ve Arlat’ın Halaç (Kalaç)’tan ayrılması söz konusu değildir.

anča kişi bile turgan şehirlarının bir bir atların tutub nökerlerine üleşürdü. Tengrim berse sizlerge bereyim timedi. Mundak tise tisek bolmas irdi. Mening vilâyetlerim turur sizlerge berdim tib tazim kıldurdı. Birgün bir dâd-hâh kelib yükünib aytdı kim sevdager men bu kiçe filanca ming tengemni ağrı alıb turur. Andın ni yerning ferzendiden tib sordı. Sevdager Isfahanlık men tidi anga aytdı: Tenge üçün senge Isfahanning dorulakın berdim tidi. Takı divanga hükm biti tidi. Divan Isfahanning dorugalıkını sevdagerning bitib kalığa bedri. Sevdager korkanındın söz ayta (47a) bilmey yarlıknı alıb başığa sançdı. Körünüşde oturgan hem korkunçdın hiç nimerse ayta bilmediler. Bir akıl bigi bar irdi. Ol aytdı: Pâdişâhim munga Isfahanning dorugalığın berdingiz bu kişi eğer mundın song Isfahanga yalguz barsa sizning atıngızga yaman bolur. Bu kişiğe ol çalkı nimerse beningiz kim kaşlı ve nökerli bolub bargay tidi. Ol bedbahtning könglige bu söz yahşı kelib yüz ming terge înâm kıldı takı bir yamanlıkı bu kim Kalaç halkının yahşı kişilerin bi-günâh öltüre öltüre başladı. İl yahşıları yığılıb kengeş kılıb merdan öltürüb İvaz tigen lektunı tahtında olturdılar. Ol hem on iki yıldın song öldi. Andın song ol yurt Kalaçların kalındın çıkdı. Özge kişiğe tüşdin andın song Kalaçlar nöker boldılar. Kalaçların pâdişâhlığının evvelidin ahiri ellik dört yıl boldı. İmdi Kalaçlarga bolu bayta turgan sözümnı kaygalı munçaklı eytdük yeter¹¹⁸. Oğuz Han (47b) Talaşdın ötüb Semerkand ve Buharage kelib Amu suyudın ötüb Horasanga bardı. Ol çakda İran yurtında yahşı pâdişâh yok irdi. Keyamers ölüb irdi. Hüşengi henüz pâdişâh kotarmay turur irdiler. Andak vaktın Arab muluku't-tavâifdir. Ma'nası bu kim her bir tüb ilder bir töre dimek bolur. Türkler andık vaktın iv başığa kara han dirler. Ma'nası her tubda kara kişi bir han bolub turur, her ivde bir han timek bolur. Ol çakda İran

¹¹⁸ Kalaç tarihi hakkında verilen bu ayrıntılı bilgiler Şecere-i Terâkime ve Kazan Oğuznamesi haricindeki diğer Oğuzname varyantlarında mevcut değildir.

yurtı sundak irdi. Horasannı aldı andın ötüb Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab ve Azerbaycan ve Ermeni ve Şam ve Mısırğaça aldı. Bu aytilgan vilâyetlerning bir niçesini uruşıb ve barçasını bakındurub özige ta'alluk kıldı. Oğuz Han Şam vilâyetinde turganda pinhânî bir nökerinin kolına bir altun yay ve üç altun ok bedri takı aytdı: Yaynı kün toğısında bir çölde kişi yetmekin yerde torpakka kömüb bir uçını çıkarıb koygıl ve oklarını kün batış tarafında iltib yaynı nerük köb koy song (48a) anı sundak koygıl tidi. Ol kişi yarlıkka amel kılıb keldi¹¹⁹. Bu vak'adın bir yıl ötkendin song üç uluk oğlu Kün ve Ay ve Yuldızın çorlab aytdı: Yaz yurtga kelib men işim köb av avlamakka kolum yetişmey turur. Kün doğusu tarafında filan çölning avı köb irmiş tib işitdim, öz nökerleringiz birlen anda barıb köb otav sokub kelengler tidi. Andın song üç küçük oğlu Kök ve Tağ ve Tengiz bu üçini çarlab akalarığa aytkan sözni aytdı kün batış tarafığa yiberdi. Bir gündin song üç uluk oğlanları altun yay birlen köb avnı han aldığa keltürdiler. Üç küçük oğlanları takı altun ok birlen köb avnı keltürdiler. Ol avning itleriğe köb itler ve türlü aşlarını koşub halkını çakırıb yayning ve okning tapılğanını irim kılıb rüzgârlarığa kayta bedri. Üç uluk oğlu yaynı südürüb alışdılar. Üç küçük oğlu her kaysı bir oknı aldılar¹²⁰. Algan (48b) vilâyetlerde köb yıllar turub düşmanlarını yok kılıb dostlarını

¹¹⁹ Oğuz Han'ın yay ile okları bir beyine saklatıp daha sonra oğulları tarafından bulunduğu dair bilgiyi Şecere-i Terâkime ve Kazan Oğuznamesi'nden başka varyantlarda göremiyoruz. Esasen yayla oklar bulduktan sonra Oğuz Han, oğullarına bu bir kul işi değil; Tanrı işi demektedir (Ögel, **a.g.e.**, s.171).

¹²⁰ Farsça destanda Oğuz'un oğullarının yay ve okları bulması tesadüfen olmuştur. Destana göre Oğuz, başarılı İran seferinden sonra yurduna gelerek bir şölen tertipler. Bu şölen esnasında kendisiyle birlikte cihan seferlerine katılan altı oğlu bir gün ava gider ve av sırasında tesadüfen bir yay ve üç ok bulurlar. Daha sonra bunları kendi dileklerine göre aralarında paylaşırması için babalarına getirirler (Togan, **a.g.e.**, s.47-48). Uygurca desytanda ise Oğuz'un oğullarının yay ve okları bulmaları şu şekilde anlatılır: Günlerden bir gün Oğuz Han'ın bilge veziri Uluğ Türük, rüyasında bir altın yay ve üç gümüş ok görür. Altın yay, gün doğusundan gün batısına kadar uzanmaktadır. Üç gümüş ok da gün kuzeye doğru gitmektedir. Uluğ Türük uykudan uyanınca, rüyasında gördüklerini Oğuz Kağan'a anlatır ve "Ey kağanım! Bu rüya size dirlik versin! Gök Tanrı rüyamda ne gördüysem, onu gerçek yapın! Dola duran gökyüzünü, Tanrı sizin soyunuza versin! der. Oğuz Kağan vezirinin sözlerini

sileb başı Sayram ayağı Mısırğaça alğan vilâyetlerinin barçasına hâkimler koyub öz yurtığa tüşdi.

Oğuz Han'ın Yurtına Kelib Toy Kılğanıng Zikri

Oğlanlarım halkım birlen esen ve aman barıb keldim tib uluk toy yarağın kılıb bir hayrgâh yasatturdi¹²¹. Barça ağaçlarının başığa altun kapladı. L'al u yâkut zümrüd ve firûze ve dürr birlen murassa kıldı. Bu beytni ol ivning vasfında aytıb tururlar:

Beyt

Biriv tikdi alturdın ol şehriyar

Kim ol ivi felek ivindin kıldı ar

Tokuz ming tokuz koy ve tokuz ming yılkı¹²² öltürdi. Bulgarıdın toksan tokuz havz kıldırub tokuzığa arak ve toksanga kımız tolturdi. Barça nökerlerini çakırıp keltürdi ve ol altı oğulğa köb nasihatlar aytdıb ve biglerge örgetib yurtlar ve şehirler ve iller ve enamlar bedri. Bu beytlerni anıng vasfında aytdıb tururlar:

Beyt

beğenir. Onun nasihatlerini dikkate alarak sabah olunca büyük ve küçük oğullarını huzuruna çağırarak onlara: “Benim gönlüm avlanmak istiyor! Ama ihtiyarım! Benim artık gücüm yok! (Büyük oğullarım) Ay Kün ve Yıldız, sizler doğu yönüne doğru gidin; Kök, Dağ ve Deniz, sizler de batıya gidin” der. Ondan sonra da üç oğlu doğu yönüne, üç oğlu da batı yönüne hareket eder. Kün, Ay ve Yıldız çok av hayvanı ve kuş avladıktan sonra yolda bir altın yay bulurlar. Onu alarak babalarına getiriler. Kök Dağ ve Tengiz de pek çok av hayvanı ve kuş avladıktan sonra yolda üç gümüş ok bulurlar ve bunları babalarına getirdiler (Ögel, **a.g.e.**, s. 203–204).

¹²¹ Bu kurultay, Oğuz Kağan'ın cihan seferlerinin başarısı üzerine yapılmış olup, genel olarak Oğuz'un oğulları arasında görev ve rütbelerini tertiplemesini konu edinir. Direkler üzerine atış yapmak için tavukların koyulması v.s. gibi hazırlıklar ikinci kurultay şenliğinde yapılır. Uygurca destan ve Şecere-i Terâkime'de birinci zafer şenliği ile ikinci kurultay şenliği birbirinden açık olarak ayrılmıştır. Reşideddin ve Hafız Arbu mecmuaları, bu iki şenliği birbirine karıştırmıştır. Ebu'l-gazi Bahadır Han, üstelik bu ikinci şenliği Kün Han çağına koymuştur (Ögel, **a.g.e.**, s. 206).

¹²² Şecere-i Terâkime'de dokuz yüz bin yılkı öldürüldü söylenir (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.249).

Oğuz kıldı ol toyda çirgamişi (49a)

Bu altı oğulnu suyurgamişi / Bunlar körsatib irdi merdarelik

Ata birle köb türlü ferzanelik / Atağa bes kıldılar yarlık

Uruş künda barçası barlık.

Andın song barça nökerlerinin atgan ve çabkan ve kılğan hizmetlerige layık şehirler ve serhadler ve bentler ve enamlar berdi takı oğlanlarığa aytdı: Siz üç ulukıngız altın yayı tapıp keltürdiniz takı anı bozub üleştiniz sizlerning atınız. Boz-ok bolsun sizlerdin bolgan oğlanlarını ta kıyametegaça Boz-ok tisünler. Üç ok keltürgen üç kiçik oğlını ve andın bolganları bu kündin ta dünya ahir bolgunça Üç-ok tisünler. Yay ve oknı ki tapıp keltürdingizler. Ol kişidin bolmadı ve Tengridin boldı bizdin bunun ötken halklar yaynı pâdişâh arında bilib tururlar ve oknı ilçi yerinde aning üçün yayı oknı kaysı toratga tartıb yibarsa ok anga barur. İmdi men ölgendin song Kün (49b) han tahtda oltursun. Andın song Boz-ok nesldin her kim kâbil bolsa, halk anı pâdişâh kılsunlar. Dünya âhir bolgança özgeleri angda oltursunlar. Üç-oklar sol bolsunlar ve dünya âhir bolgunça nökerliğe razı bolsunlar tib aytdı¹²³. Oğuz Han

¹²³ Farsça destanda Oğuz'un yurduna gelerek verdiği şölen hakkındaki bilgiler diğer üç Oğuznamedeki bilgilerle hemen hemen aynıdır. Ancak olay dizisinde bir takım farklılıklar göze çarpar. Destanda şölen şu şekilde anlatılır: Cihan seferini tamamlayan Oğuz yurduna gelerek bir şölen verir. Doksan bin koç, dokuz yüz kısrağ kesilmesini emreder ve bir altın ev kurdurur. Oğuz'un oğulları bu toy sırasında bir ava giderek altın yayı ve üç gümüş oku bulurlar ve toy sırasında yay ve okları babalarına getiriler. Oğuz yayı üçe parçalayıp daha büyük üç oğluna, üç oku da küçük üç oğluna vererek kendilerine yay verdiği üç oğlunun soyundan gelecek kavme Boz-ok, (çünkü bunlara yayı paylaştırmak için mutlaka parçalamak gerekti ki bozok kelimesinin manası parçalamak, bozmaktır) ve kendisine üç ok verdiği diğer üç oğlunun neslinden gelecek kavme de Üç-ok (yani üç tane ok) denmesini buyurur. Ayrıca Oğuz, yay verdiklerinin mevki olarak daha üstte olduğunu ve buna bağlı olarak orduda sağ kolu teşkil edeceklerini, ok verdiklerinin mevkiyelerinin daha altta olduğunu ve bunların da sol kolu teşkil edeceklerini tembihleyerek: "Yay padişah gibi hükmeder; ok ise ona tabi bir elçidir" der. Son olarak sözlerini: "Ben öldükten sonra yerim, tahtım ve yurdum, eğer Kün Han o zaman sağ ise onundur" diyerek tamamlar. Farsça destanda ayrıca bu toy sırasında Oğuz, vezirlerinden Kara-sülük Han'ın babası Yuşu Hoca'ya oğluna yaptığı akıl hocalığından ötürü Semerkand'ı iktâ olarak verir. Veziri Kara-sülük Han'a da göstermiş olduğu bilgelikten dolayı hadsiz

ömri yüz on altı yıla yetindin song oğlanlarını cem‘ kılıb bir niçe nasihat kıldı ve mendin song sizler her uluklarınızı ‘izzet ü ikrâm idinizler ve küçüklerinize reayet idinizler ve her kengaş ve maslahatda ittifak bulunızlar. Tamlık sizlere bâki ve pâyende kalgay ve her gâh ki küçükler uluklarga da‘va-yı muhâsamet kabileyeye tarîk-i fitne ve fesad olub meleke-yi fütur keder ve bul nevi sözlerdin öz yerinde saltanat üzere emr kıldı ve Kün Han icâzet atasındın (50a) takıb makâm-ı saltanatda mukîm ve müstakim boldı. Oğuz Haning Uygur diğen bir tâifedin Irgıl Hâce¹²⁴ diğen bir vezir bar irdi ve ol vaktde ol vezir Oğuz Han hizmetige arz kıldı kim zat-ı ‘âli dest hatt-ı mübârek birle ber düsturü’l-‘amel yazsunlar kim bu eyyamdın song her kimse öz yerinde öz makamında ve öz ulusunda bolub tâ da‘va-yı hûdserlik kılmasun ve Oğuz Han bol ma‘nada düsturü’l-‘amel yetib peymür kıldı. Kün Han ve Ay Han ve

hesapsız bağışlarda bulunur (Togan, **a.g.e.**, s.47–48) Uygurca destanda ise Oğuz, çocuklarının bulunduğu yay ve okları, vereceği şöleden hemen önce çocukları arasında paylaşır. Bu olay destana göre şu şekilde anlatılır: Oğuz’un isteğiyle ava çıkan oğulları yay ve okları bularak pay ettirmesi için babalarına getirirler. Oğuz, oğullarından Kün, Ay ve Yıldız’ın bulunduğu yayı üçe bölerek: “Ey büyük oğullarım, yay sizlerin olsun; yay gibi okları göğe atın der. Diğer oğulları Kök, Dağ ve Tengiz’in bulunduğu okları da üçe üleştirerek:”Ey küçük oğullarım, oklar sizlerin olsun. Yay oku atar; sizler de ok gibi olun der. Ondan sonra Oğuz Kağan büyük bir kurultay toplayarak memleketi ve halkını çağırır. Büyük bir ordugâh kurduran Oğuz, ordugâhın sağ tarafına kırk kulaç direk diktirerek üzerine bir altın tavuk koyar ve dibine de bir ak koyun bağlar. Ordugâhın Sol tarafına da kırk kulaçlık bir direk diktirerek üzerine bir gümüş tavuk koyar ve altına da bir kara koyun bağlar. Sağ yana Boz-oklar oturur ve sol yana da Üç-oklar oturur. Kırk gün kırk gece yerler içerler ve sevinirler. Uygurca destanda diğer varyantlardan farklı olarak Oğuz mirası bu şölen sırasında bizzat Oğuz tarafından üleştirilir. Eğlenceden sonra Oğuz, “ey oğullarım ben çok yol aştım, çok vuruşmalar gördüm. Çok kargı ve çok ok attım. Atla çok yürüdüm. Düşmanları ağlattım, dostlarımı güldürdüm. Ben Kök Tengri’ye borcumu ödedim. Şimdi yurdumu size veriyorum” diyerek sözünü noktalar (Bu şölenle direkler üzerlerine atış yapmak için tavuklar koyulması v.s. gibi hazırlıkları Şecere-i Terâkime’de Kün Han’ın vermiş olduğu şölenle görüyoruz) (Gömeç, **a.g.e.**, s. 57-58).

¹²⁴ Oğuz Destanlarının çeşitli rivayetlerinde Irkıl Hoca adı geçmektedir. Farsça destanda ve diğer çoğu İslami varyantta O’nun tavsiyesi ile Oğuz’un yirmi dört torunu için ad, tamga ongun ve toyda her bir kişinin koyunun etinden yiyecekleri parçalar tespit edilmiştir. Uygurca destanda Irkıl adı geçmiyorsa da İslami unsurun olmadığı Yakut Türklerinde ve Orhun Türk kültürü tesiri altında yaşamış ve onların bazı ananelerini saklamış olan Buryat’larda “irkıl” kültü bu güne değin yaşamaktadır. Irkıl sözcüğünün etimolojisine gelince dikkate değer nokta bu sözde “irk” kökünün bulunmasıdır. Divanü lugati’t-Türk’te ırk: kehanet ve saklıları alana çıkarma diye adlandırılmıştır. Yakutçada ırala işi olmasında önce sezme veya fal açma manalarındadır. Irk tali manasına gelir. Bütün bu doğu Türkçesinde tali manasına ırs sözü kullanılır ırs sözü ise bugün bütün Türk ağızlarında türkü ve şarkı manasına gelir ki, tarihten önceki çağlarda “ilahi” ve Tanrıların sesleri anlamında olsa gerektir. İhtimaldir ki Latinlerin orakel, “oraculum”leri de bu Türk mitolojisine ve ırk köküne bağlıdır. (Adülkadir İnan, “Oğuz Destanındaki Irkıl Ata”, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara 1968, s.196–197).

Yılduz Han ve onların evlâdı tâ nestahiz küni niçe rüzgârda han ve hâkimlik kıl sun ve anga oğları bolarıga ve bolarınıng vaziyetine serdar ve sipâhlar ve nöker olub hizmet kıl sun ve her birisini ülüşün ta‘yin ve mukarrer kıldı ve Irgıl Hâce ol düsturü’l-‘amel özi birle sakladı¹²⁵ ve Oğuz Han yüz on altı yıl¹²⁶ ömr körendin song dar dünyadın makâm-ı ‘ukbaya rihlet kıldı ve Kün Han makâm-ı saltanatda karar taptdı. (50b)

Fasl-ı Zikr-i Oğuz Han Oğlu Kün Han, Ay Han, Yılduz Han

Vaktike Kün Han makâm-ı hükümetda mukîm ve müstakim oldı. Irgıl Hâce digen atasınıng vezirini çakrub çok mührbanlık idüb anıng kerkeş ve maslahat birle bazı metrûkat ki Oğuz Handın yâdigar kalıb irdi. Ol oğlanlara taksim kılıb tarîka hizmetkarlık birce keltürdi¹²⁷ ve Kün Han çok dilâver ve ‘âdil ve rayet perver irdi ve

¹²⁵ Oğuz Kağan ile Irkıl Hoca arasında geçen bu hadiseyi diğer varyantlarda göremiyoruz. Açıkça görülüyor ki Kün Han’ın saltanatı sırasında üleştirilecek olan Oğuz mirasından kimin ne kadar pay alacağı bizzat Oğuz Kağan tarafından hazırlanan bu kanunname ile belirlenmiştir. Fikret Türkmen’e göre Kazan Oğuznamesi’nin diğer varyantlara göre üstünlüğü bu kısımda verilen özgün bilgilerde kendini göstermektedir. (Türkmen, **a.g.m.**,s.12)

¹²⁶ Farsça destanda Oğuz’un 1000 yıl yaşadığı söylenir. (Togan, **a.g.e.**, s.47–48).

¹²⁷ Farsça destan ve Şecere-i Terâkime’de Oğuz mirasının Oğuz evlatları arasında üleştirilme usulü Kazan Oğuznamesi’ne göre daha farklıdır. Kazan Oğuznamesi’nde görüldüğü üzere bizzat Oğuz Kağan tarafından hazırlanmış kanunname, Irkıl Hoca tarafından Kün Han’a teslim edilir ve Kün Han da bu kanunname doğrultusunda Oğuz mirasını paylaşır. Farsça destan ve Şecere-i Terâkime’de ise Irkıl Hoca’nın adı ilk kez Kün Han hükümdar olduktan sonra geçer. Her iki destana göre, Oğuz Kağan’ın bilge vezirlerinden Irkıl Hoca bir gün Kün Han’ın huzuruna gelir. Ona Oğuz Kağan’ın cihangirlik seferleri sırasında elde ettiği pek çok mirasın, ileride Oğuz Kağan’ın altı oğlundan olma toplam yirmi dört torunu arasında çekişmelere neden olabileceğinden bahseder. Bu yüzden de bu mirasın uygun şekilde paylaşılması gerektiğini söyler. Irkıl Hoca’nın bu tavsiyesi Kün Han’a mantıklı gelir. Bu noktadan sonra her iki Oğuzname birbirinden ayrılarak olayı farklı bir biçimde anlatır. Farsça destan, fazla ayrıntıya girmeden Irkıl Hoca’nın yirmi dört Oğuz evlâdının her birine bir lakap, tamga ve ongun belirlediğinden bahseder. Sonra da yirmi dört Oğuz boyunun unvan, tamga ve ongunlarını sırasıyla açıklar (Togan, **a.g.e.**, s.49–50). Şecere-i Terâkime’de ise Kün Han, Irkıl Hoca’nın sözünü kabul ettikten sonra büyük bir kurultay yapmaya karar verir. Bu kurultayda Oğuz’dan kalan vilayetler, canlı ve cansız malların hepsi Oğuz’un oğulları ve torunları arasında uygun bir şekilde paylaşılır. Bundan başka Oğuz’un kumalardan olma çocuklarına da uygun mallar verilir. Mirasın paylaşılmasından sonra Kün Han, altın bir ev inşa ettirir. Evin sağ tarafına altı beyaz çadır kurdurur ve sol tarafa da altı beyaz çadır kurdurur. Ayrıca sağ tarafın başına altın tavuk takılmış kırk kulaçlık bir ağaç, sol tarafa da başına gümüş tavuk takılmış kırk kulaçlık ağaç diktirir. Daha sonra Boz-ok oğulları ve buyruğundakiler altın tavuğu, Üç-ok ve buyruğundakiler de gümüş tavuğu atla

Kün Handın dört oğul boldı. Kayı Han, Bayat, Ala Kavlı¹²⁸, Kara Evli¹²⁹ ve niçe yıl Kün Han hükümet kılındın song makâm-ı saltanat Ay Hana karar taptdı ve Ay Handın dört oğul boldı: Yazır, Yafir¹³⁰, Dodurga¹³¹, Baldı¹³² ve bir niçe yıl münkazi bulandın song mesned-i hilâfet Yulduz Han şahsı dilâver ve leşker keş irdi ve Oğuz Han vaktde her memeleket ve biladı ki mutaba‘at kılub irdi. Yulduz Hana muti‘ olub inhirâf itmedi ve bir niçe yıl hükümet kılındın song mesned-i hükümet Kün (51a) oğlu Kayı Hana karar taptdı ve Kayı Han niçe yıl hâkim bolandın song anıng evlâdın bir niçe kişi han oldı ki hâl be-tarîk icmâl-i beyân oldı ve inşallah anlarning tafsîl ve öz mürdünde mezkûr olur ve andın song Afşar Han ki Yulduz Hanning uluk oğlu turur ve makâm-ı hilâfet Afşar Hana karar taptdı ve tarîk-i mülkdarlık ve mesned-i hükümet andın song Afşar Han evlâdına müntehî boldı. Ta inkırâz-ı alemçe anıng nesldin evlâd be evlâd rüzgârda hanlık ve pâdişâhlık irdiler ve Afşardın son anga birisige hanlık mesned olmadı¹³³ ve Yulduz Handın dört oğul boldı: Afşar Han, Kızıl¹³⁴, Kargın, Begdili¹³⁵ ve Oğuz oğlu Kök ve Tag ve Tengiz evlâdın hiç han bu

vurup atarlar. Tavukları vuran kişiler çok mal alırlar. Kün Han bu şölen sırasında babası gibi dokuz yüz yılki, dokuz yüz bin koyun öldürtüp, dokuz deri havuza kıymız doldurtur (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.244–245). Kün Han’ın vermiş olduğu şölen de geçen bu hadiseler, Uygurca destanda Oğuz’un vermiş olduğu şölen deki hadiselerle büyük bir benzerlik gösterir.

¹²⁸ Şecere-i Terâkime’de Alka İvli, Farsça destanda Alkavlı Avul’dur.

¹²⁹ Şecere-i Terâkime’de Kara İvli, Farsça destanda Kara Avul’dur.

¹³⁰ Şecere-i Terâkime’de Yasır’dır. Farsça destanda Ay Han’ın oğulları arasında Yafir (Yasır)adını göremiyoruz. Adı geçen destanda, Ay Han oğulları arasında Kazan Oğuznamesi ve Şecere-i Terâkime’den farklı olarak Yapurlı ismi karşımıza çıkar.

¹³¹ Farsça Destanda Kazan Oğuznamesi ve Şecere-i Terâkime’den farklı olarak Durdurga olarak zikredilmiştir.

¹³² Şecere-i Terâkime ve Farsça destanda Döğer adıyla zikredilmiştir.

¹³³ Bu kısımda Kün Han’dan sonra hanlık makamına sırasıyla Ay Han, Yıldız Han, Kayı Han ve Yıldız Han’ın oğlu Avşar Han’ın geldiği, ayrıca Avşar Han ve soyundan gelenlerin kıyamet gününe kadar hanlık yaptıkları vurgulanır. Bu bilgiler diğer varyantlarda yoktur.

¹³⁴ Şecere-i Terâkime ve Farsça destanda Kızık olarak adlandırılmıştır.

rüzgârda bolgan imes turur ve ta inkırâz-ı âlemçe hanlık ve serverlik bol evlâda yetişmez ve Allahu âlem¹³⁶. Zikr-i Oğuz oğlu Kökdin dört oğul boldı: Bayındır, Beçene, Çepni, Çavuldur¹³⁷ ve Oğuz oğlu (51b) Tagdın dört oğul boldı: Salur, Eymür, Ala Yuntlı, Üregir, ve Oğuz oğlu Tengizdin dört oğul boldı: İğdir, Büğdüz, Ava¹³⁸, Kınuk. Oğuz Hanıng ahtıkları ki Kün Han ve Ay Han ve Yılduz Han ve Kök ve Tag ve Tengiz oğlıdın ki kumandın bolgan oğlanları yigirmi dört turur ve bazıı İranda ve her yerde mesken dutub müstakîr olub tururlar. Bu turur ol kumadın bolgan oğlanları yigirmi dört turur: Köne, Turbatlı, Giraylı, Sultânı, Oklı, Kökli, Suçlı, Horasanlı, Yurtçı, Camçı, Torumçı, Kumi, Serhi, Kozcık, Suvarcık, Karaca, Kazgurt, Kırgız, Tekan, Lala, Mürdeşuy, Sayir, Karaçam, Berçi¹³⁹ ve ol yigirmi Aymak ol nesldin turur ve Aymak manası oru** turur ve bazı nüshada mezkur bolub tur kim Kırgız ve Kalmak bul yigirmi dört oğlan nesldin turur¹⁴⁰ ve andın song Aymak (52a) urukı çok tâife müsemma olub ve her bir tâife bu rüzgârda birada mukallib oldı. El-arz vaktike Kün Han makam-ı saltanatta mukîm oldı. Oğuz Handın kalan kızıl ivi tikib ol ivi içinde halayıka toy virüb Oğuz Hanıng ahtıklarını ol ivye çakırub Oğuz Han desturü'l-‘amelini yüzirdin her birige urun ve ülüş t’ayin eyleyüb dağ ve

¹³⁵ Şecere-i Terâkime ve Farsça destanda Beg dili dördüncü sırada, Kargın boyu ise üçüncü sırada gösterilir.

¹³⁶ Yine bu iddia, bu destana özgüdür.

¹³⁷ Şecere-i Terâkime ve Farsça destanda Çipni dördüncü sırada, Çavuldur boyu ise üçüncü sırada gösterilir.

¹³⁸ Farsça destanda, Kazan Oğuznamesi ve Şecere-i Terâkime’den farklı olarak Yıva’dır.

¹³⁹ Destanda Oğuz’un kumadan olma oğullarının sayısı yirmi dört iken, bu sayı Şecere-i Terâkime’de bu sayı yirmi üçtür. Kazan Oğuznamesi’nde Şecere-i Terâkime’de olan Kene boyu yoktur. Şecere-i Terâkime’de ise Kazan Oğuznamesi’nde mevcut olan Karaçam ve Berçi boyu yoktur. Diğer isimler ortak olmakla beraber, bazılarının söyleniş biçimleri farklıdır. Bu farklılıklar şu şekildedir: sırasıyla Kazan Oğuznamesi’ndeki Giraylı, Kozcık, Suvarcık ve Karaca; Şecere-i Terâkime’de Gireyli, Kurcık, Suracık ve Karacık olarak zikredilmiştir (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.245). Farsça destanda Oğuz Kağan’ın kumadan olma oğullarının adı geçmez.

¹⁴⁰ Şecere-i Terâkime’de böyle bir bilgi yoktur.

tamgasını yelku kıldı ve ol yiğirmi dört oğlan ki Oğuz Haning olur. Hem ahtığı turur. Lakin gumaddın mütevellid bulan devr ol yiğirmi dört oğlını on ikisini ol toyda at tutdı ve on ikisi ışıkde turub hizmet kıldı ve on iki ahtlıkları Kızıl ivde Kün Haning yanında her biri ta‘yin olan yerinde oturdı¹⁴¹ ve ol vaktde Kanglı, Karluk ve Kalaç ve Hargun ve Hıtay ve Nayman Oğuz ili birle refâkat kılıb ‘âr ve nâmûsda müttefik irdiler ve mana-yı Hargun bu turur kim Oğuz Han asrında (52b) Bir kişi leşkerdin barib ma köç kalıb irdi ve Oğuz Han menzile bardın song ol kişi leşkere yetişüb ‘arz-ı ahvalini beyân eyledi. Oğuz Han anga Hargun lakabı virdi ve kesret-i istimâl Moğolyadın ol hâl-i Arguna musemmi oldu ve asl-ı Argun ili Oğuz Han ili Türkmen turur ve mana-yı Hıtay bu turur kim vaktike Oğuz Han Hıtay mahaline leşker çıkub bardı ve tarik-i feth ve nusret anga ruy virdi ve mülk-i Hita teshîr olundın song inân-ı ‘azîmet Mısır vilâyetine ma‘tûf kıldı ve ol leşkerdin bir kişi Hitay vilâyetinde kalıb irdi ve birinci yılındın song ol kişi yine Oğuz Han yanına kelüb beyân-ı ahvâl kıldı. Anga Oğuz Han Hitay lakab virdi ve tâife-i Hitay Oğuz ildin turur¹⁴². El-arz vaktike Kün Han ol toyda kızıl ivde oturub anlarga ülüş ve urun ta‘yin kıldı ve ol tertib bu merâtibe tafsîl oldu.

Fasl-ı Oğuz Evlâdını Urun ve Ülüş Alganı Tafsîl Oldu¹⁴³ (53a)

¹⁴¹ Bu kısım Şecere-i Terâkime’de de mevcuttur. Ayrıca Şecere-i Terâkime’de Aymaklar hakkında verilen bilgilerin yanı sıra “Yüzlükler” hakkında da bilgiler verilmiştir. Yüzlük adı Kün Han’ın Oğuz’un asıl hanımlarından olma torunlarına verdiği isimdir. Destana göre Kün Han, Oğuz’un asıl hanımlarından olma yirmi dört oğlunun her ikisini bir çadıra oturtur. Böylece Oğuz evlatları on iki bölük olurlar. Bu on iki oğuldan doğanlara yüzlük adı verilir. Yüzlük “ bir şeyin yüzü, arkasından daha iyi olduğu için halkın ve devletin yüzüne dönük” anlamındadır (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.247).

¹⁴² Kanglı, Karluk, Kalaç Targun, Hıtay ve Naymanlar hakkında verilen bu bilgiler Kazan Oğuznamesi’ne özgüdür.

Kün Han Kızıl İvning törinde olturdi ve ülüşü kele ve evçe oldı ve ol eyyamdın ta bu vaktgaça han ülüşi bu turur ve Irgıl Hâce vezir işiki içinde olturdi ve Irgıl Hâceni kadimü'l-hizmet ve müsend dib ve angalardın ank reayet kılub ülüşini tüş koydılar ve taife Aymaklı ol Irgıl Hâce vezir nesldin turur ve Irgıl Hâce Uygun ilindin turur ve Aymaklı Kün Han oğlu Kayıdın song ki hâl ülüş ve Kazan talaşur bu ciheddin turur ve Kayıdın song ülüş olur ve liken orunı leşikde belkulu turur ve Kün Haning ong kolındaki örgdede Kün Haning uluk oğlu Kayı oturdi. Aning ülüş ong aşıklıg boldı. Bayat toğradı, Sorhı at dutdı ve ikinci örgdede Ala Koylı oturdi. Aning ülüş kârı ilik boldı. Kara İvli toğray, Lala at dutdı da üçinci örgdede Ay Haning uluk oğlu Yazır oturdi. Aning ülüş (53b) yan başı boldı. Yafır toğradı, Kumı at dutdı da altıncı örgdede Ay Haning küçük oğlu Dodurga¹⁴⁴ oturdi. Aning ülüş omaça boldı. Beydili toğradı, Mürdeşuy at dutdı ve dördüncü örgdede Yılduz Haning uluk oğlu Afşar¹⁴⁵ oturdi. Aning ülüş rast uyluk boldı. Kızıl toğradı turur, Torumçi at dutdı. Beşinci örgdede Yılduz haning küçük oğlu Bigdili oturdi¹⁴⁶. Aning ülüş yağrın oldı Karkır toğradı, Karaca at dutdı ve ol Kızıl ivida Kün Haning ong yanın da oturub ülüş ve urun alan halk beyân ve tafsil oldı ve Kün Haning sol yanında oturub ülüş algan halk bu turur. Kün Haning yanında ol örgdede de Kök Haning uluk oğlu Bayındır oturdi. Aning ülüş sol yan başı boldı. Beçene toğradı Kırgız at dutdı ve ikinci örgdede Kök Haning küçük oğlu Çavuldur oturdi. (54a) Sol yan baş aning ülüş boldı. Çepni toğradı Karhem at dutdı üçüncü örgdede Dağ Haning uluk oğlu Salur

¹⁴³ Kün Han'ın kardeşleri ve oğullarına yer vermesi hakkındaki bilgiler Şecere-i Terâkime'deki bilgilerle hemen hemen aynıdır. Ancak hanların paylarını alış sırasında ufak tefek farklılıklar vardır.

¹⁴⁴ Şecere-i Terâkime'de Dodurga dördüncü çadırda oturmuştur.

¹⁴⁵ Şecere-i Terâkime'de Avşar beşinci çadırda oturmuştur.

¹⁴⁶ Şecere-i Terâkime'de Bigdili altıncı çadırda oturmuştur.

oturdu sol aşuklu anıng ülüş boldı, Eymür toğradı. Kalaç at dutdı. Törtinci örgede Dağ Hanıng kiçik oğlu Ala Yuntlı oturdu. Sol omaçanı ülüş aldı. Üregir toğradı, Tekan at dutdı ve beşinci örgedede Tengiz Hanıng uluk oğlu İğdir oturdu. Sol karı yilik ülüş oldı. Büğdüz toğradı, Kunık at dutdı. Altıncı örgede Tengiz Hanıng kiçik oğlu oturdu. Sol yan başı ülüşün aldı. Horasanlı toğradı, Sayır at dutdı¹⁴⁷.

Fasl-ı Oğuz Hanıng Yiğirmi Tört Aslı Ahtuning Adı ve Kuşlarını Sıfat ve Dağlarının sûret-i bu turur¹⁴⁸

Kayı yani muhkem ve ustuvâr bolmak ve dağı bu turur ve canveri Şunkar turur ve Ala Koyunlu yani muvafık ve dağı bu turur (54b) ve Canver köykönek turur. Kara İvli yani hayrlık ve hayriyetlik ve dağı bu turur ve kuşu Göbek Sarı turur ve Yazır yani iller akası dağı bu turur ve kuşu Torumtay. Yafir yani halka yıkmak dağı bu turur kuşu Kırgu turur ve Dodurga yani yurt almaklık dağı bu turur kuşu Karçığay turur. Beydili yani cem' bolmaklık dağı bu turur kuşu Köçgan turur. Afşar yani harbeyet serin kılmaklık, dağı bu turur ki hayırgah onın işkin suretinde turur ve kuşu Cürrelaçin turur. Kızık yani pehlivan ve sipâhsalar dağı bu turur kuşu Sarınca turur. Bigdili yani salahiyetdin ve sözi hürmetli dağı bu turur kuşu Bihrin turur. Kargin yani devletlik ve sir nimet dağı

¹⁴⁷ Farsça destanda Oğuz boylarına yer verilmesi hakkındaki bilgiler daha farklıdır. Destana göre Irkıl Hoca, at etinden Oğuz boylarının hangisine hangi parçanın ülüş olarak verileceğini, bir daha hiçbir anlaşmazlık ve dedikodu olmaması için tespit eder (Togan, **a.g.e.**, s.52).

¹⁴⁸ Oğuzname varyantlarındaki Oğuz boylarının adlarının anlamı, tamgaları ve ongunları arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri ekler kısımdaki tablolarda karşılaştırmalı olarak değerlendirdik (Bakınız sayfa 175-178).

bu turur ¹ ¹ kuşu Su Bürküti turur. Bayındır yani sâhib-i mal dağı bu turur kuşu Laçın. Beçene yani her işde sıkı kılmak dağı bu turur ve kuşu (55a) Ala Togarak turur. Çavuldur yani nâmûsluk dağı bu turur kuşu Buğdayık turur. Çepni, bahadır dağı bu turur kuşu Humay turur. Salur yani kılıçlı dağı bu turur kuşu Bürküt turur. Eymür yani baylık dağı bu turur kuşu Encarı turur. Ala Yuntlı yani ala atlı dağı bu turur kuşu Yağalbay turur. Üreğir yani iş itmaklik dağı bu turur kuşu Biku turur. İğdır yani uluk dimek dağı bu turur kuşu Karçıgay turur. Büğdüz yani hizmetkâr dağı bu turur kuşu İtalgu turur. Ava yani bülend mertebe dağı bu turur kuşu Tuygun Kunuk yani ‘azîz dimeklik dağı bu turur kuşu Karçıgay turur.

Oğuz İlining Ahd Kılganlarının Zikri

Han barça halk aytdılar kim bir tavar ya on ve yüz ve her neçekliğini öltürseniz omaçasını uşbu ayılğan tig ülaşib alışsunlar takı her kaysısı özining oğlanları ve nökerleri birlen yesunler (55b) ve takı aytdılar kim bir kişi günahkâr bolsa ol kişi pâdişâh olturgan yerge yavuk bolsa ve ya yırak ol günahkar kişi pâdişâhınurugındın bolsa veya özge uruğdın bolsa hanning inisi ve oğlanı bigleri hiç kimse kol yapmasunlar ve meni tib kelib turur diyub post penah bolub eğer her kim arka bolsalar ol, ol arka bolgan kişini pâdişâh işikine keltürüb arkasını kılıç birlen çapıp, iki bölük kılmak kerek ta körgenge köz ve işitkenge kulak bolgay ve takı ol kim Oğuz nesldin ve Boz-ok oğlanlarındın bir kişi pâdişâh kılgaylar. İki kişini pâdişâh kötermegeyler anıng üçün han bir bolsa il tüzdün berdeni ötken bilgili kişiler tib bir

kınga iki kılıç sığmaz ve bir hatunni iki ir almas ve yer yüziğa iki töre sığmaz. Bir uluk Kağazga ahd-name bitib Kün Han başlık inilieri ve oğulları ve bigleri ve ilning karıları (56a) yahşıları ve yiğitlerning yahşıları barçaları atların bitib ant içdiler kim ta tirikimiz uşbu aytilgan sözlerdin kaytmaz. Biz eğer bizdin bolgan oğlanlar helalzade bolsalar ta dünya ahir bolganca bu ahdnameni okub amel kılgaylar. Eğer haramzade bolub yurtını buzalı tiseler amel kılmagaylar tidiler takı atların bitib mührların basıb ahdnameni Kün Han'ın hazinesinda koydılar¹⁴⁹. Oğuz Han ölgende Kün Han yetmiş yaşar irdi ve takı yetmiş yıl atası yerinde oturub dâd u adl birlen hanlık kıldı takı andın song hak rahmetige kitdi ve andın song¹⁵⁰ Ay Han makâm-ı hükümetde bolub ** intikal kıldı ve lakin Ay Han eyyamında ağreyi ** ve çok il ez taifening malı çapıp aldı ve her ** birisige yağı olub ve han-ı hükmdin temerrüd kılıb, takyan kıldılar ve andın song kevkebe-i ikbal-i ittisal fazl beyân Yıldız Han (56b) Kıptistan Yıldız Han ki maşırık sa'adetdin âftab dek halâyıka bir tulu' kıldı ve taht-ı saltanatda müstakîr oldı. Ol eyyamda Kara Yabgu Çonan halayık közine yuruk boldı ve il begi barçası hediye ve tuhfe ilen Yıldız Han hizmetige kelub ita'at kıldılar ve uluk küçük barçası anıng addın razı ve şâkir olub ahd ve şart kıldılar kim rişte-i ita'at ve hizmetkarlığı ez karâr vakı Yıldız Han hizmetinde barça ketürsünler ve ol eyyamda künden küne ikbâli terakki olub, atası Oğuz Handan hanlık sordı. Yıldız Han orta boylu Uluk yüzlü ve Cemte kaşlu ve iri uvazlu kişi irdi ve her lakab

¹⁴⁹ Farsça destanda daha önce de bahsettiğimiz gibi Irkıl Hoca Oğuz boylarının hangisine hangi parçanın ülüş olarak düşeceğini at etinden tespit etmişti. Bundan sonra da Oğuz halkı bir mirası paylaşacağı zaman, bu paylaşım usulünü uygulayacaktır. Buna göre bir toy yapılacağı zaman Bozoklar ve Üç-okların her biri bir at kesecek, (Zira at on iki parçaya ayrılabilir) atın boynuna yakın olan arka kemiği, arkaya yakın olan sırt omurgası ve bir sağ kol, padişahın ve milletin büyüklüğünün hissesi olacaktır. Diğer parçalar ise her boya ve Oğuz'un oğlarına has ülüş olarak ayrılarak verilecektir. Böylece hiç kimsenin başkasının payını almaya hakkı olmayacaktır. Bu şekilde tafsilat her kabilenin ismi altına yazılacaktır (Togan, **a.g.e.**, s.52).

¹⁵⁰ Buradan başlayarak Kayı Han'ın hükümdarlığı başlığına kadarki bilgiler diğer Oğuznamelerde yoktur. Bu kısma sonuç kısmında değineceğiz.

Lamel han irdi ve manası bu turur kim ol çok bi heybet kişi irdi ve her kimse anga arz kulur bolsa bu vâsita-i arz kılur irdi. Eğer bu vâsita-i arz kıluyın dise anıng heybetdin bi-ihtiyâr bolur irdi ve anıng içün il hana mülkkab boldı ve Oğuznamede şöyle yazılmışdır ve çok yıl vâli ve hükümet ve hanlık kılındın (57a) song Yulduz Han hakkı rahmete vasıl oldı.

Kün Hanıng Uluk Oğlı Kayıning Han Bolmasının Zikri

Kün Han ölgendin song barça Oğuz Hanıng nebireleri ve il yahşıları yığılıb Kayı Hanı han köterdiler. Ol takı atası teg ilge adalet kılıb yigirmi üç yıl pâdişâhlık kılıb hakk rahmetine kitdi¹⁵¹.

Dib Bakuy Han Bolganining Zikri

Kayı Hanıng oğlanları köb irdi ve bir oğlına uluk atası Dib Bakuy Hanıng atın koyub irdiler. Uluk kiçik barça ittifak birle Dib Bakuy Han köterdiler. Künlerde bir kün Dib Bakuy Han halkın sordı kim bu vaktde Oğuz Hanı körgen kişidin kişi bar mu dib aytdılar. Bir kişi kalıb turur Salur ilindin Ulaş¹⁵² atlı tidiler. Han kişi yibarıb ulaşını keltürüb Oğuz Hanıng yuntında turganda ni iş kıla turganın ve çuykabarganda ne çük yurdu turganın dostlarga neçük mürüvvet kılıb, (57b) düşmanlarga ni tavr-ı müdârâ kılğanın bir bir sordı. Ulaş hem bilgenlerini aytdı.

¹⁵¹ Kayı Han hakkında verilen bilgiler, Şecere-i Terâkime'de verilen bilgilerle harfiyen aynıdır. Farsça destanda ise Kayı Han'ın hükümdarlığı söz konusu değildir. Kün Han'dan sonra yerine Dib Yavkuy (Yabgu) Han'ın geçmesiyle Oğuz yabgularının tarihine başlanır. (Togan, **a.g.e.**, s.53) Bahaeddin Ögel'e göre, bu noktada Ebu'l-gazi'nin şeceresi daha doğru kurulmuş olmalıdır. Çünkü Kün Han'dan sonra tahta çıkma hakkı büyük oğlu Kayı'nındır. Bu duruma göre iki ihtimal vardır. Ya Ebu'l-gazi kendi mantığına ve Oğuz töresine göre bu şecereyi bizzat kurmuş, ya da elindeki Oğuznamelerde soykütüğü böyle aralıksız olarak yazılmıştır. Kayı Han'ın saltanat süresinin bile yazılmış olduğuna balkırsa, herhalde Ebu'l-gazi'nin elindeki Oğuznamelerin böyle dediğine inanmak lazım gelecektir (Ögel, **a.g.e.**, s.221).

¹⁵² Burada Salur illerinden Ulaş adı dikkat çekmektedir. Çünkü bilindiği üzere Dede Korkut Hikayeleri'nin baş kahramanı Salur Kazan Bey'in de babasının adı Ulaş'tır (Sümer, **a.g.m.**, s.370)

Andın song Ulaşğa köb enamlar berib ivige yibardı ve takı Dib Bakuy Hanning uluk bigleri Yazır ilindin Alan ve Arlar, Döğer ilindin Çerkes ve Başı Big ve Baygu Big ve Bayındır ilindin Kabil Hâce irdiler. Han bir kün av avlab yörüy turganda atdın yıkılıb, yan başının sungaki sındı takı andın öldi¹⁵³. Kuzı Yavı¹⁵⁴ atlı oğlu bar irdi anı pâdişâh köterdi. Otuz yıl pâdişâhlık kılıb ol dünyaga kitdi¹⁵⁵. Kuzı Yavı oğlu pâdişâh köterdiler. Anı kengeş bigleri Eymür ilindin Kerünçek irdi. Salur ilindin Tabak irdi ve takı Salurdın Engeş ve anın oğlu Ötkende ve anın oğlu Kal Sarı üç orta vezir boldılar Yüz yigirmi yıl hanlık kıldılar ve takı öldi¹⁵⁶.

¹⁵³ Kazan Oğuznamesi'nde DibYabgu Han hakkında verilen bilgiler Şecere-i Terâkime'deki bilgilerle harfiyen aynıdır. Farsça destanda ise Dib Yabgu Han'ın hükümdarlığı zamanındaki vakalar daha ayrıntılı biçimde anlatmıştır. Destana göre, Dib Yabgu Han bir gün, divanda bulunan beylere dedesi Oğuz Han'ın nereleri nasıl zapt ettiğini sormuş, Salur ilinden Ulaş ve onun oğlu Ulad dizini yere vurarak şöyle demiştir: "Atalarımız doğudan batıya kadar uzanan ülkeleri zapt etmişti. Biz sizinle beraberiz. Bu ülkelerden vergi toplamak için harekete geçeceğiz bize tabi olmayanlar bulunursa, onları savaş yolu ile öyle bir yola getireceğiz ki, atalarımızın ünü eskisi gibi kalacak ve hiç kimse size vergi vermekte ihmal göstermeyecektir". Dib Yabgu, bu beylerin sözlerinden memnun kalmış ve bu iki beyin sözlerini tutmaz ise, ilini ve hanlığını koruyamayacağını düşünerek, onlara tam bir güven ile bağlanmıştır. Daha sonra Dib Yabgu Han, Ulaş ile oğluna kendisini destekleyecek daha kimlerin olduğunu sormuş, onlarda Yazırlardan Alan adında bir bey ve onun oğlu Bulan, Döğerlerden Dib Ceşku ve oğlu Dürkeş, Taş-Beg ve oğlu Belgu-beg, Bayındırlardan da Tülü Hoca'nın kendisiyle müttefik olabileceklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine Dib Yabgu adı geçen beyleri ve oğullarını huzuruna çağırarak Şam, Gurk-ı Başkurd, Fars, Kirman, Isfahan, Bağdat ve Basra'ya göndermiş ve bu illerden eski ve yeni vergileri toplatmıştır. Atalarında olduğu gibi, Dib Yabgu'ya da dünyanın dört tarafındaki hükümdarlar baş eğmiştir. Daha sonra Uzak Doğu'da ismini tespit edilemeyen bir ülkenin isyanı üzerine oraya akın yaparak kendisine bağlamıştır (Ögel, **a.g.e.**, s.222-223).

¹⁵⁴ Farsça destanda bu hanın adı Kurs Yavguy olarak zikredilmiştir (Togan, **a.g.e.**, s.54) Burada Yavguy unvanının yazılışı üzerinde durmakta fayda vardır. Farsça destanda bu unvan daima Yavkuy şeklinde yazılmıştır. Ebu'l-gazi'nin ise bu unvanın esas mahiyetinden büyük bir ihtimalle haberi yoktur. O, bu unvanı genellikle Bakuy (kimi zaman da Yavı) olarak yazmaktadır. Bu unvanın Arapça nüshalarda Yakuy veya Yavkı şeklinde yazılışları da vardır. Kaşgarlı Mahmut, bu unvanı Yafku olarak yazmıştır. Bu yazım tarzı aslında bir lehçe farkından ileri gelir. Aynı kaynakta yava, yafa ve yavaş da yafaş okunmuştur. Buradan da anlaşılıyor ki, Doğu Türklerinin Yafgu olarak telaffuz ettikleri bu unvan, Batı Türklerinde Yavku/Yavgu şeklinde telaffuz edilmekteydi (Ögel, **a.g.e.**, 226).

¹⁵⁵ Bu han hakkındaki bilgiler Şecere-i Terâkime'deki bilgilerle harfiyen aynıdır. Farsça destanda ise bu handan sonra Kuru Yasak Yabgu'nun hanlığını görüyoruz. (Togan, **a.g.e.**, s.54). Bu noktada Ebu'l-gazi Han'ın şeceresinde bir padişahın aradan çıkarıldığını görüyoruz.

¹⁵⁶ Kazan Oğuznamesi ve Şecere-i Terâkime'de Kuzı Yavı Han'dan sonra kendisiyle aynı ismi taşıyan oğlunu tahtta görüyoruz. Burada dikkat çeken nokta bu han hakkında verilen bilgilerin Farsça destandaki Kuru Yasak Yabgu'nun oğlu İnal Yavkuv Han hakkında verilen bilgilerle hemen hemen aynı olmasıdır. Farsça destandaki İnal Yavkuv Han da yüz yirmi yıl hükümdarlık yapmıştır. Aynı

Fasl-ı Beyân-ı Afşar Han-ı Sahip Kıran¹⁵⁷

Vaktike han-ı âzam ve kağan-ı Muazzam Afşar Han ki Yulduz Hanın uluk oğlu mesned-i hükümetde (58a) mukîm ve müstakim oldu. be-tarîk-i abâ ve ecdâd ve taht-ı saltanatda oturdu. İzzet-i teâlâ ebvâb-ı inâyet bi gayetdin anga meftuh eyleyüb ol han ve ulaşan çok yıl halakyıkga han ve hâkim oldu ve Afşar Han eyyamında emn ü emân birce ulusata vaki' olub, halk âleminin mihnete rahata mübeddel oldu. Yulduz Han eyyam-ı münkazi bolandın beri halâyık çok zahmet ve mihnet ve beyzadelik çıkub irdiler ve ol kün Afşar Han makâm-ı hükümet ve mesned-i hilâfetde ber karar oldu. Künden küne âfitâb ikbâli maşırık iktidârdın tulu' kılub kıygud-i külfet-i zulmeti birce halâyıkdan ref bolub atası eyyamındın hem ilâtül-ve ulusat ve temâm-ı fukara ve gurebâ memnûn ve mesrûr ve ser ni'met bolub ol pâdişâh adil şükrânesidin il be il toy virüb hoş vaktlık kıldılar ve Afşar Han hem esbâb-ı toy müheyya kılub birce uluk ve küçük halâyıka toy virdi ve ol toyda at yükürtürdüler ve altın (58b) ve kümüş kapik attılar. Ol hân-ı 'alışan leşkerkeşlikde ve mülkgirlikde ve dindarlıkda nazarı yok irdi ve bir kimse anıng muhrebeseine tâb-ı mukâvemet kılmaz irdi ve Afşar Han ahsenü'l-vech ve miyâne gad ve gerd muhâsin ve bözörg yüzlük ve gıyma kaşlık ve uzun parmaklık ve iri avazlık ve bülend atselik kişi irdi ve kaş çokluğındın anga Teklük Han hem dir irdiler ve sahîh ve sarîh turur kim Afşar Handın on oğul boldı ve uluk oğlu Bikdiye Han kim Afşar Handın song hükümet ve hanlık anga tefvîz oldu ve Mikdiyeh halkı anıng neslindin boldı ve Araş Bigdin Arşayı halkı peydâ boldı ve

zamanda bu hanın vezirlerinin adı da zikredilir. İleride de değineceğimiz üzere Kuzı Yavı Han ile İnal Yavı Han arasında geçen zaman ve hükümdarlar Ebu'l-gazi'nin daima zihnini kurcalamıştır. Bu açıdan Ebu'l-gazi'nin eserini tenkide tabi tutması dikkate değerdir (Togan, **a.g.e.**, s.54,128).

¹⁵⁷ Afşar Han hakkında verilen bu bilgiler Kazan Oğuznamesi'nin özgün kısımlarındandır. Bu faslı sonuç kısmında ayrıntısıyla ele alacağız.

İslâm Big ve Kündüz Big ve Şakulu Big ve Tatar Big ve Kasım Big ve Acı Big Onsan Big ve Ahmed Big ve Acı Bigdin Evcî Big mütevellid boldı ve anga her bir oğludın hem çok oğul mütevellid bolub her biri her vilâyetde hâkim ve sergerde olub rüzgârda şâi boldı ve İslâm Big (59a) nesldin İslâm halkı zuhura yetişdi ve Şam Big nesldin Şamlı halkı peydâ boldı ve Papar Bigdin Paparlı halkı meşhûra keldi ve Kasım Bigdin Kasımlı halkı zuhûra keldi ve Ahmed Bigdin Köse Ahmedli halkı münteşîr boldı ve Acı Bigdin Acılı halkı peydâ boldı ve anga her bir tire ve cemâ'atü'l-vesât Afşar ki rüzgârda bar turur ve onların hem asl-ı pâkları ve nispet-i serîhleri bul on oğula yetişur ve baba-yı 'azâm-ı mülk ihtişâmları Afşar Han turur ve bazı tire ve cemâ'at ki ol oğullar nesldin rüzgârda bar turur ve ıstılâh-ı Moğoliyadın her biri bir lakâba mukallib olub tur ve onların hem islâf-ı kirâmı Afşar Hana yetişur inşallah teâlâ bul on oğulning halkını ve mesned-i hilafetde müstakim bolganı ve bularning nesldin hem her kimse hükümet ve hanlık yetişkini öz muredinde izhâr ve beyân olunur. El-arz vaktike Afşar Han tarîk-i cihanbanlık ve Kışver (59b) güşalığa meşhul oldı ve himmet-i hümâyun mülkgirliğe müteveccih bolup 'iân-ı 'azîmet ma'tûf diyâr-ı mağrîbe kılub çok bilâd ve bukâi taht-ı tasarrufa saldı ve her bir ülkede ki esnâf-ı küfre ve tevâif-i fücre bar irdi. Delâlet ve istimâlet birle küfre ve şirke ve ef'ali nâ-şayeste ve 'imâl-i nâbayesteden men eyledi ve her bir tâife ki inhirâf kıldı. Ol kavmi tiğ' bidrâni' birle ma'dûm eyler irdi ve be-tarîk-i teshîr-i mülk ve memâlik-i leşker-i bi-kerân birle Şam vilâyetine bardı ve ol nevâhini teshîr eyleyub temâm-ı halkı muti' kıldı ve andın song Rum vilâyetine bardı ve ol vakt Alaüddevle Rum halkığa vâli irdi. Vaktike ol pâdişâh zîcâh çok leşker ve sipâh ilen Rum diyarına yetişdi. Rum ehli ol vakadın agâh boldılar kim hengâm-ı girudâr evc u felek devâriyeti sab turur. Gulgule-i leşker ve nara korna ve kôs bu çarh-ı enbûse

vilâyet turur ve Rum hanı rûyet-i bu leşkerdin heras (60a) çıkub bir niçe câsûs buyurdu kim tâ hakikat bu merâtibdin agâh bolsun ve câsûslar Rum hanığa haberiyet kördi kim Yulduz Han oğlu Afşar Han tâc-ı pâdişâhlık başığa örüb ve temâm-ı memâliki feth u teshîr eyleyub şimdi bul vilâyete hayme-yi istikâmet ber pa kılub turur ve kös-i muhârebe dersed kılub meydân-ı muhârebede tayyar ve intizâr turur ve Rum sultânı öz leşkeri birle ol gâzileri tekâbül salıb engîz-i harb kıldı ve ol câsûslar ‘arz kıldı kim sizning temâm-ı cemiyet-i teksîr o sultân sahibkıran leşkerning tekabülünde misâl bir katredır ki amâne düşer diye bir rezedir ki partov aftabdın rûzına düşüb tâhir olur. Sultân-ı Rum ki ol câsûslardın bu nev‘ haber işitdi gamnâk olub gaziü’l-hâcâta münâcat kılub bile ol leşker-i bi-kerandın penâh-ı istid‘â kıldı ve andın song iddia-yı harb metrûk eyleyub ekâbire ve (60b) eşrâf ve ahâli ve ‘âyândın Afşar Han hizmetige ilçi könderdi ve rasete-i illik ve karındaşlık izhâr kılub çok hediye ve tuhfe ol pâdişâh hizmetine yibardı ve aherü’l-emr benâ-yı musâlaha bu yere karardâr oldı kim halkı çok nöker virüb ve ol mülâzımlar ve Afşar Han leşkeri birle ma koç ve külfet Tebriz vilâyetine keldiler ve ol pâdişâh zicâh sultân-ı Rum Kayı evlâdığa hükm virdi kim Rum ehline vâli olub hükümet eylesun ve inşallah Kayı evlâdının çeguneliğini ve vakıa hanlıklarını öz mürdında beyân olunur. El-arz vaktike Afşar Han Tebriz vilâyetine zamîme-i istikâmet berpa kıldı ve bir niçe kün ol yerde ikâmet kılıb uluk oğlu Bikdiye Han Tebrize hâkim eyledi ve her bir oğlanını bir vilâyete hâkim eyleyub İran ve Turan temâm-ı oğlanlarığa be-tarîk-i taksîm tefvîz eyleyub andın song özi inân-ı ‘azîmet-i memleket-i Iraka ma‘tûf buyurdi ve tayy (61a) nâzel kılub Sıfahan¹⁵⁸ ki pây-ı taht-ı Irak turur ve bargâh-ı ikâmet Sıfahanda berpa kıldı ve kördi kim ol mahâl bahş-ı hâyeli ve mergûb-ı havâli turur ve ol

¹⁵⁸ Bu şehir Isfahan olmalıdır.

sebebdin niçe yıl ol pây-ı tahtda tevakkuf kıldı ve ol ser-zemînde vedit-ı hayâtın muktezi ecel mevuda temmellük eyleyub mülk ‘âriyetin kişver-i bekâya tebdîl eyledi ve müddet-i eyyam-ı hanlığı ve pâdişâhlığı yetmiş yıl irdi ve Afşar Han ki be muktezi izâcâ-i ecele hum lâ yeste hurûn-i sata velâ yaste demun can han bahş tapşurdu ve andın song Bikdiye Han atasının özine hükümetde karar taptdı. Bir niçe yıllar devrân sürdi. Anga hem ecli gerîbangir olub rûh pâknı beden-i mülkdin ma‘zûl eyleyub tahtgâh-ı aslısına köçürdü. Andın song Bikdiye Han oğlu Toylı Han atası tahtına oturdy. Mülk irdi ‘azîmet ilen ve adâlet karîn ve eyyam devletinde reâyâ ferâgat ve istirahat keçe ve kündüz olurdu ve ehl-i halka da‘vetü’l-şekkine kaktı. (61b) Anıng oğlu Toylı Afşar Han ki babasının adını ana koyışlardı pâdişâhlık ve hanlık anga karar tapdı ve kırk yıl bu hem abâ-yı ‘izâm felek-i ihtişamning devranı sürdi ve ecliğe çare tapmadı. Bul hem darü’l-fenâdın darü’l-bekâya rahatını çektiği oğlu Kırk Han fermân-ı revâ-yı memleket boldı ve Kırk Handın bir oğul boldı anıng adını betarîk miras-ı Afşar Han koydı. Atasının vefâtındın song Kırk oğlu Afşar Hanlığa yetişdi ve Tanrı takaddüs ü teâlâ anga merhamet eyleyub bir oğul kerâmet kıldı. Anıng adını Şahruh Han koyub mülk anga tapşurdu ve ol atasını yerine keçüb taht-ı saltanata kâim boldı ve yine evlâdı bir bir tafsîl öz yirinde beyân olunur ve eğer Afşar Hanıng bir oğlını ve anıng her bir evlâdını han bolganıdın ve hükümet sorganıdın be-tafsîl-i beyân olsa anga bir tevâife neveşt yetişmez. (62a) El-arz vaktike Afşar Han bu cihandın rihlet kıldı. Ol vaktde Kün Han ve Ay Han ve Yulduz Han ve Kök Han ve Dağ ve Tengiz Oğuzning her altı oğlınıng evlâdı Afşar Hana muti‘ ve ita‘at kılıb rikab-ı sa‘adet intisâbında hemrâh irdiler ve ba‘ad ez-serâmet evvel-i eyyam fereh-i encâm mukaddime nizâ bul altı oğul evlâdın arasında vaka olub Kün ve Ay ve Yulduz evlâdı bir cem‘ boldı ve Kök ve Dağ ve Tengiz evlâdı bir

cemiyet bolub tarîka harb-i zuhûra yetişdi ve ol haber Tebriz hâkimi Bikdiye Han mesmu' olub çok cemiyet ve leşker yığub anların imdâdına bardı ve Kök ve Dağ ve Tengiz evlâdı tâb-ı mukâvemet-i harb kılabilmilir ve öz cemiyeti birle firâr kılıb her bir mahâl ol muhâlata yüz kötürdi ve anların gerisindin leşker kelüb inhizâm kıldı ve çok yıllar ol evlâd betarîk firâr her vâdilerde ve beyâbanlarda istikâmet idüb rüzgâr-ı beser kıldılar ve ol eyyamda Kün Han ve Ay Han ve Yulduz Han (62b) evlâdı ve Kayı Han ki Kün Han uluk oğlu turur. Anıng nesli barçası Bikdiye Han han kötarıb, Tebriz ve Isfahan mahâlinde Bikdiye Han çok yıl hanlık eyledi ve ol eyyamda ol üç uluk oğul evlâdı Salahaddine mülakkab boldı ve andın song bu Salahaddin evlâdı her hayr ve şerdeng nâmusda ittifak olub ta inkırâz-ı âlemçe telaşning ve nâmûs kılurlar ve Afşar Hannıng inisi Kızıl Big ol eyyamda il bigi irdi ve andın bir oğul boldı anıng adını Fulad koydılar ve Fulad tîresi Kızıl Big nesldin turur ve Afşar ili çok 'âli ve bözörg il irdi ve ol ili hüsn-i sülûk ve nik u hulklığındın bazı ilâddın hem bir niçe halk ir bolub kelib, Afşar eliğa koşulur irdi ve ol ildin çok yahşılık körüb andın song mufârakat kılmadı. Avan tîresi ol kişiğa yetişür ve yine bir kişining adı Sonç Hâce irdi ve ol hem kelib Afşar eliğe koşıldı ve bir tîre aleyhde Afşar ilinde Sonç Hâce müsemmâ boldı (63a) ve Fahreddin diğen hem bir kişi Afşar Han asrında ona bar irdi ve ol kişi ba-metânet ve bâ-hoş ve hired-mend ve hizmetkâr kişi irdi ve anıng hizmetkarlığı zâhir olındın song Afşar Han anı vezir eyledi ve çok yıl Fahreddin hizmet kıldı ve andın bir cemâ'at-i halk Afşar elinde zuhûr yetişdi ve Fahreddin tîresi ol vezîr nesldin turur ve inşallah teâlâ mendin song hem Yulduz Han oğlu Afşar Han evlâdın beyân ve mezkûr olunur ve el-hâl Kayı Han evlâdın ki bir niçe han ve big bulganlar irâd bolsun. Fasl-ı beyân evlâdı Kayı Han ki Kün Han oğlu turur ve beyân-ı hükümet Kuzı Badı Han Kuzı Badı Hanın Kayı Hannıng oğlu turur

ve Kuzı Badı Han ki Rum vilâyetinde makâm-ı hükümetde müstakim oldı. Aning hüsn-i sülûkdın birçe halâyık memnûn ve mesrûr olub ol asrda fukarâ ve fuzalâ asayışde bolub tüm kün du‘â-yı canderazlıg ol sultân ‘âlişâna mukayyid irdiler ve ol (63b) eyyam-ı mevsim tarâvet-i bahâr ve neşv u nemâyed vech-i kemâl irdi ve ol sultân-ı ‘âl-i makâm dilâver ve ferzâre ve ba-tedbîr irdi ve etrâf ve cevânib ol ki gâha betarîk küfrân-ı ni‘met ol sultândın her kimse temerrüd ve inhirâf kılur irdi. Leşker-i bi-kerâm birle anıg üstine barıb tenbîh ve te‘dîb katl u gâret kılurdu. O başlar ve haramiler hiç birisini hareket nâ şayeste ve ef‘âl-i nâ bayetse kıldılmaz irdi ve ol vaktde Kün Han oğlı Kayı Han evlâdı bircesi Rum vilâyetinde Kuzı Badı Han birle müctemî irdi ve her bir evlâdını Rum mahâlinde berru‘l-kâne hâkim tiküb çok yıl ferâgatlık ve hâtır-ı cemlik birle han bolub evkât beşer kıldı. El-arz sultân Keykubad ve Kuzı Badı Han peydâk harb rast kılub bir niçe vakt saf dutub uruş kıldılar ve çok halk ve sipâh iki tarafdın hem helâk olub ahirü‘l-emr Keykubad Kuzı Badıga galib oldı ve bir keçe Kuzı (64a) Badı fırsat takıb Kayı evlâdı birle Rum pâ-yı tahtındın düşüb, itâ-yı firâr kelib Salahaddin ilige koşulub, ol ilge serdar oldı ve ol vaktde Kök Han oğlı Lelice ve Dag oğlı Salur her birisi öz iline baş irdi ve Kuzı Badı Han ol îlâta koşullıgındın song, bir niçe vaktđın song ol îlâtı arasına tarîka niza vaka olub tefrîka tatptılar. İnşallah Kayı evlâdını çegunelige ve nituk bulganları beyân ve mezkûr olandın song ol îlât-ı mukaddeması ve tefrîka tapkanları tafsîl olur. El-arz Kuzı Badı Han ki Rum vilâyetindın hariç oldı. Şah Keykubad-ı Semani Ruma hâkim olub mesned-i hilâfetde mustakim boldı. Rum halkı anga ser rüşte-i ita‘at ber karâr kılub hizmet güzâlık birca kötürdü ve andın song Kayı evlâdın bir niçe yıl Rum hükümeti kötarıldı ve Samanilerining evlâdına karâr tapdı ve Samaniler bir niçe yıl Ruma hükümet kıldı. (64b) Tâ vaktike Âftâb ef‘âl ‘âl-i Selçuk maşrık muradın tulu‘

kıldı. Ol eyyamdın song gine hükümet-i Rum Kayı Han evlâdığa müesser bolub ber karâr oldı ve vâkı‘a ‘âl-i Selçuk budur kim Kayı halkda Selçuk diğen bir kişi bar irdi. Rum pâdişâhning vezîr Selçukî özine oğul okudı ve ol vezir vefât kılândın song pâdişâh-ı Selçuki vezîr urnına keçürdi ve niçe yıl vezir bolub tarîka hizmetkarlık beca ketürdi ve halâyika çok adl kıldı ve anıng adlındın ve hüsn-i sülûkındın fukarâ ve fuzâla barçası râzı ve şâkir irdi ve bir niçe yıldın song pâdişâh-ı Rum vefat taptdı. Birçe halk uluk kiçik yığılub Selçuk pâdişâh eylediler ve andın song Rum hükümeti yine Kayı evlâdığa müesser boldı. Selçuk şahdın iki oğul boldı ve birisi Elif Tuğrul Han ve yine birisi Çağrı Big ve uluk oğlu Elif Tuğrul çok gayyur kişi irdi ve tevekküllü irdi ve anıng nesldin tekellüh halkı turur ve asl tekellü tevekküllü turur ve istilâ-yı Moğoluda (65a) Tekellü müsemma boldı ve Sultân Osman Han ve Sultân Murad Han ve Sultân Melikşah ve Yıldırım Bayezid Han ve Sultân Orhan tekellü turur ve hal tekellü halkındın ki han ve big bolurlar ol evlâdın turur ve Çağrı Big evlâdın Oğuz Hanlı ve Sultân Süleyman Şah ve Saru Bâki Big ve Sultân Selim Han ve bunlara Oğuz Hanlı dirler ve bunlar Kayı evlâdı tururlar ve Rum şehrina pâdişâh olanlar bul evlâd tururlar ve Allahu âlem.

Oğuz Han İlining Yurtları ve Anda Niçe Yıl ve Ni Revis Birlen Olturganları ve Türkmen Tib Neçük At Koyulğanıng Zikri¹⁵⁹

Oğuz Handın Kuzı Yavı Hangaca neçük ki ayttuk şundak tururdu. İmdi İnal Han ayturmız Tengrim buyursa. İnal Han zamânındın bir bir ayttuğumuz turur barçası dürüst turur, hiç galatı yok turur. Amma Kuzı Yavı Han birle İnal Hanning arasında cezm bolır biz tört ming yıl bar turur. Andın bile turur miz kim Oğuz Han

¹⁵⁹ Şecere-i Terâkimeden alınmış bu kısımda Ebu'l-gazi Bahadır Han'ın eserine yapmış olduğu tenkidler yer almaktadır. Ayrıca yine bu başlıktan başlayarak 89b varağına kadarki kısım Şecere-i Terâkimeden aktarılmıştır.

Keyumers zamânında (65b) irdi. İnal Yavı Han Big vezir vekîli Kayı halkından Korkut Ata irdi. Ol bizning peygamberning ağası Bağdad şehrinde Abbas oğlanları beş yüz yıl pâdişâhlık kıldılar. Korkut anlarning zamânında irdi. Keyamers birle Abbas oğlanlarning arası beş ming yıl turur. Bes özüngiz hesab kılıng Kuzı birle Korkut Ataning hanı İnal Yavıning arası niçe ming yıl bolur imdi. Bu aytilgan tört ming yılda bir at be at kimning bolganın ve kimning bolmağanın bilmay turur miz¹⁶⁰. Munça munça aytmasın hem başdın ayagaça suretini ayta turur miz. Aytalık Oğuz ilining yurtlarning Kün doğuşu Isığ Köl ve Almalık ve kiblesi Sayram ve Kazgurt yanına ve Karaçuk ayağı ve Temür kazığı uluk tağ ve küçük tağ ki misning Yangı Kent ve Karakum. Uş bu aytilgan yerlarning (66a) içinde ornında tört ming ve beş ming yıl oturdılar. Kaysı uruğı köb bolsa andın pâdişâh kötürdiler. Kayı uruğı ve Bayat ve beş altı oz uruğlar anga koşulurlar irdi¹⁶¹ ve Salahaddin ilindin bir kişini pâdişâh köterür irdiler ve Afşar ve Kızıl ve Beydili ve Karkın ve Yafir ve bir niçe il ve öz uruğdın anga koşulur irdi. Yazırdın bir kişi pâdişâh köterürler irdi ve bir niçe az uruğlar anga koşulur irdi. Mundın kıyas kılıng köb uruğdın pâdişâh köterib az uruğlar anga koşulub gâh altı yetti tab bolub irdiler. Gâh üç tab ve tört tab bolurlar irdi ve bir biri birle yağı bolub çaparlar irdi. Esir kılur irdiler özlerindin artgan esirlerni Maveraünnehir bazarganlarına satarlar irdi. Ol vaktta Irak ve Horasan ve Maveraünnehirning pâdişâhları ve sipâhiler, (66b) riayetleri barçaları Tat irdi. Tatdın özge kişi yok irdi. Sultân Mahmud Gazning atası Sebük Tegin Kayı halkından irdi. Özge Türkmenler esir kılıb sevdagerge satub irdiler. Beçene

¹⁶⁰ Farsça destanda Kurs Yavkuv Han'dan (Kazan Oğuznamesi ve Şecere-i Terâkime'de Kuzı Yavı Han) sonra tahta sırasıyla Kuru Yasak Yavkuv, İnal Yavkuv Han ve İnalsır Yavkuv Han (Kazan Oğuznamesi'nde ve Şecere-i Terâkime'de İnel Yavı Han) geçmiştir. Bu hanların hepsi baba oğuldur (Togan, **a.g.e.**, s.54).

¹⁶¹ Selahaddin ilinden bir kişinin padişah olması ve Avşar, Kızıl, Bigdili, Kargin, Yafir ve diğer il ve nesillerin bu padişaha tabi olması zikri Şecere-i Terâkime'de yoktur.

uruğı hem özindin töre köterib Salur ili birle yağı bolub çapışurlar irdi. Beş altı arkagaça bu iki ilining arasında düşmanlık bar irdi. Beçene ili Salur iline galib kelür irdi. Anıng üçün Salur iline Beçene halkını İt Beçene dirler. Beçene ilining Toymaduk atlı bir pâdişâhı kelib Salur ilini çapıp, Salur Alpning atası Kıpçaklı¹⁶² ol calab alıb, kitib üç yıldın song kethüdâsı Enkeş mal yiberib Kıpçaklı kaytıb aldı. Bu sözlerdin ‘arz ol kim çapkanları yurtlarında oturub Çapkan ilning yavdın kutulganları Maverâünnehirga kaçıb barurlar irdi ve sundak kılıb bara bara Türkmening köbisi vilâyetge tüşdi azı kaldı ve ol vaktta Türkmenin narı tarafında olturgan iller köb irdi. (67a) Anıng kaysı birini aytayın barça illerdin Türkmenge yakınrak olturgan Hitay ve Kanglı ve Nayman irdiler ve ol iller Türkmening kolgan çapşurşardılar. Isığ Köl ve Almalık ve Sayram Uluk Tag ve Kiçik Tag bu yurtlarning barçasın taslab Sir suyuning ayağına kelib pâdişâhlarını Yangı Kitta oltunub özleri Sirning iki tarafın yaylab ve kışlab on arkaları ötkünçe olturdılar ve Maverâünnehir tüşken Türkmenleri Tacikleri evvel Türk dirler irdi. Beş altı arka ötkendin song yerge suga bartdı. Çengeleri kısık ve közleri uluk ve yüzleri kiçik ve uluk bola başladı. Türkmen yurtığa kelib olturgan illerdin esir ve sevdager Maverâünnehirge kele başladı. Anlarını kördiler Tacikler Türk tidiler. Burunkı Türklerge Türk-manend tıb at koydılar. Anıng manası Türkge ahşar timak bolur. Kara halk Türk ayta bilmegenleridin Türkmen tidiler¹⁶³. (67b)

¹⁶² Şecere-i Terâkime’de Çaçaklı olarak zikredilmiştir. Dede Korkut Hikayeleri’nin de kahramanı olan Salur Alp’in annesi olarak karşımıza çıkan Çaçaklı’nın adı, büyük bir ihtimalle Kazan Oğuznamesi’ne yanlış geçmiştir.

¹⁶³ Zeki Velidi Togan’a göre, Oğuz’un beşinci nesilden torunu olan Kuzı Yavı Han ile İnal Yavı Han arasında geçen zaman, Ebu’l-gazi’nin zihnini kurcalamış olmalıdır. Zira Ebu’l-gazi Oğuz’u, efsanevi İran hükümdarı Keyümers’le muasır kabul etmiştir. Keyümers ise kendi çağından 5000 yıl önce yaşamıştı. Ebu’l-gazi, bu kadar önce yaşayan Oğuz Han’ın beşinci neslinden torununun, birden peygamber ve Abbasiler çağındaki İnal Yavı Han’a geçirilmesi mantığını kabul edememiş olmalıydı.

İnal Yavının Han Bolganing Zikri

Kayı Kara Hâcening oğlu Korkut Ata¹⁶⁴ ve Salur Enkeş Hâce ve Av Şiban Hâce başlık barça Oğuz ili yığılıb Kayı halkından İnal Yavını pâdişâh kötardılar¹⁶⁵, veziri Korkut irdi. Korkut her nemerse tise İnal Yavı aning sözündin çıkmas irdi. Korkut Atanın kerametleri köb irdi iki yüz toksan beş yıl ömür taptdı. Üç pâdişâhna vezir boldı¹⁶⁶. İnal Yavı yetti yıl pâdişâhlık kıldı. İki oğlu bar irdi. Bir oğluning atı Al¹⁶⁷, kiçikning atı Duyılı Kayı. Anı arnında oturub kitdi ve Duyılı Kayı hem Korkutning sözine amel kılur irdi. Korkutdın başka iki inâk bigi bar irdi. Birisi Salahaddin¹⁶⁸

Böyle olduğundan, Kızı Yavı Han ile İnal Yavı Han'ın bağlantısını şüpheli geçmiştir. Ebu'l-gazi'nin kendine arz edilen rivayetleri bu açıdan tenkide tabi tutması da dikkate değerdir. Oğuzname ravilerinin, destanda zikredilen hadiseleri bu açıdan ele alıp, sonradan bazı isimleri, sırf bu arayı doldurmak için destana sokmuş olmaları da mümkün olabilir (Togan, **a.g.e.**, s.128).

¹⁶⁴ Destanın bu kısmı aslında bize Dede Korkut Hikâyelerinin (veya Oğuznamesi) teşekkül sahası hakkında da ipucu vermektedir. Dede Korkut Oğuznamesi'nin yazıya geçilişi her ne kadar 16. asır ve coğrafya olarak da Azerbaycan ve Doğu Anadolu bölgesi kabul ediliyorsa da; görüleceği üzere Dede Korkut veya Korkut Ata'nın çok daha evvelce bilindiği anlaşılıyor. Bir mühim husus da Dede Korkut Hikâyelerinde O, ozanlar başı olan bir bilge kişidir. Farsça destanda ise devlet adamı ve elçi kimliğiyle karşımıza çıkar.

Ancak bu konuya bir açıklık getirmek ki Ebu'l-gazi, İnal Yabgu Han'ın vezir vekili olarak Korkut Ata ismini veriyor ve onu Kayılara mensup gösteriyor. Ama her halükarda Dede Korkut ile Korkut Ata aynı şahsiyet olmalıdır (S. Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Ankara 2006, s.237).

¹⁶⁵ Farsça destana göre bu han 120 yıl hanlık yapmış ve sonra ölmüştü. Yine adı geçen destana göre Korkut Ata, İnal Yavku Han'ın değil, onun torununun veziridir. Ebu'l-gazi Han burada bir yabgu neslini atlamıştır. (Ögel, **a.g.e.**, s.231).

¹⁶⁶ Dede Korkut Hikâyelerinin nakilcisi olan Dede Korkut'un adının başındaki Dede'nin Korkut kadar eski olmadığı ve bunun efsanevi Korkut'un yaşını nitelemek için asıl ada sonradan eklendiği şüphesizdir. Dede Korkut Kitabı'nın önsözünden ve bazı Oğuznamelerden anlaşıldığına göre Korkut Ata, Hz. Muhammed zamanına yakın bir vakitte yaşamıştır. Birçok tarihi kaynak ve hemen hemen bütün rivayetler, Korkut Ata'nın keramet sahibi bir kişi olduğu noktasında birleşir.

Dede Korkut kitabında onu vezir veya devlet adamı karakteri ile değil, ozanlar başı olarak görüyoruz. Destanı hikâyelerde ona bağlanıp mal edilen başlıca işler şunlardır: güzel sözler, hikmetler söylemek, Oğuzların türlü türlü yönlerine ilişkin hikâye ve rivayetler anlatmak, hanların ve beylerin methiyelerini anlatmak, eğlence ve törenlerde şarkılar çalmak, iyi insanlara hayır-dualar etmek, kötülerini kınayıp ayıplamak. Hayatı hakkında olduğu gibi, ölümü hakkında da bilgi yoktur. Mesela Kazak Türkleri arasında kopuz ve dompranın mucididir (Gömeç, **a.g.e.**, s.238).

¹⁶⁷ Farsça destanda bu şahsın adı geçmemektedir.

¹⁶⁸ Selahaddin ili Şecere-i Terâkime'de destan boyunca Bayındır ili olarak zikredilmiştir.

ilindin Būgdüz atlı ve bir İğdırdın Döngge atlı ve Duyılı Kayı¹⁶⁹ köb yıllar pâdişâhlık kıldı oğlu yok irdi. Aşın aşab ve yaş yaşab uzak ömr tapıp vefât tapdı.

Duyılı Kayınının Birisi İrkinin Şah Bulgan ve Oğlu Tummanının Dünyaga Kilgenin Zikri (68a)

Duyılı Kayınının bir yakın karındaşı bar irdi, İrki atlı¹⁷⁰. Ol ‘azâ igası bolub olturdi. Barça Oğuz ili azağa yığılıb keldiler. Korkut başlık barça bigler sordılar kim hannın kölçeri hiç boylarında bar mu tib. Bir daye hatun kelib aytdı bir haremi bar hamile turur. Ümidimiz bar tiz bolgay tib aytdı¹⁷¹. Bir niçe kündin song Hannın oğlu boldı tib sevinci tilediler. İrki başlık barça bigler sevinci bedriler. İrki halkga savun saldı. Her kim himmetige lâyık savur ketürdiler dört yüz ylık ve dört ming koy öltürdi. Bulgardın üç havz tiktürdi. Birisini arrak ve birisini kımız ve birisini katık birlen tolturdılar. Bir ay kiçe kündüz toyda barça yahşı ve yaman ıyş u işretge meşgûl bolub karılar yaşın unutdı ve malsızlar malsızlıkın ol toyda mallıklar ölümün unıttılar¹⁷². Oğuz ili Korkutga aytdılar bu oğlanga yahşı at koygil (68b) tidiler.

¹⁶⁹ Farsça destanda bu hanın adı Ala Atlı Kış Donlu Kayı İnal Han olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu adın manası bir al ata binmiş samur elbise giymiş kişi demektir. Kayı da atasının adını simgeler. Yine adı geçen destana göre Oğuzlar bu han zamanında Müslüman olmuşlardır. Hz. Muhammed’in çağdaşı olan bu han, O’na vezirlerinden Korkut Ata’yı yollayarak İslamiyeti kabul ettiğini bildirmiştir. Şecere-i Terâkime ve Kazan Oğuznamesi’nde olduğu gibi Farsça destanda da bu hanın vezirinin Korkut Ata olduğu söylenir. Ancak Şecere-i Terâkime ve Kazan Oğuznamesi’nde, bu hanın vezirlerinden olan Bayındırlardan Būgdüz, Farsça destanda Dönker olarak zikredilmiştir (Togan, **a.g.e.**, s.55).

¹⁷⁰ Bahaeddin Ögel, buradaki “Doylı Kayı’nın yakın karındaşı” sözünden yola çıkarak Doylı Kayı ile İrki’nin kardeş olamayıp yakın bir arkadaş olabilecekleri hakkında bir görüşe varmıştır (Ögel, **a.g.e.**, s.231). Farsça destanda ise Erki (İrki), hanın vezirlerinden Bayındır Dönker’in oğludur (Togan, **a.g.e.**, s.55). Buradan da anlaşılıyor ki, Erki, yabgu sülalesinden değildir.

¹⁷¹ Farsça destan bu konuda ayrıntıya girmemiştir. Destana göre, hanın hiç oğlu olmadığı, ölümüne yakın bir zaman da hanımlarından birinin tesadüfen hamile kaldığı zikrediliyor.

¹⁷² Erki Han’ın Doylı Kayı Han vefat edince düzenlediği şölen her üç Oğuznamede de aşağı yukarı aynı anlatılmıştır. Ancak bu şölenlik Kazan Oğuznamesi ve Şecere-i Terâkime’de yukarıda görüldüğü gibi Doylı Kayı’nın bir oğlu doğduktan sonra tertiplenmiştir. Farsça destanda ise bu şölen Doylı Kayı

Korkut muning atı Tuman Han bolsun tidi. Halk aytdılar mundın yahşı at bolmas ol künge Duyılı Kayı Han öldi irse bizning yurtumızni Tuman tutub korangu boldı. Bu oğul tumanda tuğdı aning üçün Tuman koyduk ve ikinci könglümdin yahşı ırım ve niyet kılıb aning için tuman at koyub turur men kim tuman uzak turmas tiz kita turgan nimerse bolur. Tumanlı kün afitab bolur tumanıng songı yaruk bolur azğına turgan tumanı bu oğlanning yaşlıkına ohşatıb men songı afitabını oğlan yiğit bolub atası tahtında olturub devletli uzak bolganına ohşatıb men tidi¹⁷³. Barça halk munı işitib Korkutga aferin aferin tib hoş hal bolub, Tumanga köb du‘âlar kıldılar ve Korkut başlık barça barça halk İrkige aytdılar. Bir ay toy kıldıng aşing tamam boldı ve havzlarga salgan kımız ve ayranıng (69a) kölning suyundın köb boldı. İmdi bu kündin song seni Köl İrki Han diyeli Tuman özüngning oğlıng turur. Agang Duyılı Kayınıng ardındın olturub hanlık gıl ve her kaçan Tuman yiğit bolsa anga ni berürüngni özüng yahşı bilürsün tidiler takı Köl İrkini han kıldılar¹⁷⁴. Halk birlen yahşı ma‘âş kılıb olturdı. Tuman yiğit boldı. Duyılı Kayınıng bayrı kişileri Tumanga söz bedriler. Pâdişâhlık atangdın senge miras kalgan turur ve barça halk ittifak birlen Köl İrkige ‘ariyet tabşurub irdiler. Bu şart birlen kim her kaçansın baliğ bolsang senge tapşurgay. Tuman bu sözini işitgendin song halvetde Korkutga aytdı. Aning maslahatı birlen ilning yahşılarını çarlab toy kıldı. Korkutni ivining törinde olturub Köl İrki Han yükünüb kımızni (69b) ayakni sundı. Korkut kımız içib barça halk aş yegendin song Köl İrki aytdı ki ey il ve halk barçangız bilürsizler pâdişâhlık Tumanning hakkı irgenin bu vaktgaça Tuman baş irdi. Aning için men bu işni kıla

öldükten sonra olmuştur. Ayrıca adı geçen destana göre, Erki iki havuz diktirmiş birine ayran birine de kımız doldurmuştur. Buna bağlı olarak da Köl Erki lakabını almıştır (Togan, **a.g.e.**, s.55-56).

¹⁷³ Farsça destanda da Tuman Han’a bu adın verilışı ile ilgili verilen bilgiler aşağı yukarı aynıdır.

¹⁷⁴ Köl Erki’nin han seçilmesiyle ilgili bilgiler Farsça destandaki bilgilerle aşağı yukarı aynıdır.

turur irdim. İmdi Tuman uluk yiğit boldı. Atasının tahtını tapşura turur men tidi. Barça halk Korkutga aytdılar: Hanning barça Oğuz ilining ihtiyârı sening kolungda öziğe ni işni münâsib körseng kılığıl tidiler. Korkut bu sözini işitgendin song kişi yıbarıb Tumanni keltürüb ivining ortasında olturub aytdı: Atang öldi. Sen yaş kaldıng Köl İrki hem atang turur ve hem ağang seni dünyaga kelgendin bu çakagaça köb imgekler birle yahşı asrab turur. Tac u taht ve il barça yurt sening turur. Sendin ötünümüz bu turur kim bir niçe gün sabr kılığıl ağangning berilikdin narılığı yarak bolub turur tidi irse (70a) Tuman aytdı: Barça Oğuz ilining yahşur atamning veziri ve mening babam turur siz sözimizni kabul kıldım tidi. Köl İrkining bir kızı bar irdi Bisyar. Körkli ata anasının barça islerine irkli. Korkut Köl İrki birle Tumanga sözleşib yetti kiçe kündüz toy kılıb pâdişâhlarga lâyık esbâb ve torüzük birlen kızını Tumanga tapşurdılar¹⁷⁵. Afşar ilining hanı bar irdi, Ayna adlı. Bu kızını ağılğa

¹⁷⁵ Farsça destanda bu kısımda bazı farklılıklar görülür. Destana göre, Tuman ergenlik çağına gelince tahta çıkacağı diyerekten haber salar. Köl Erki bunu duyunca korkuya kapılır. Burada Köl Erki Han, Tuman Han'ın askerleriyle üzerine geleceğinden korkmaktadır. Köl Erki Han yardımcılara "dokuz yüz koyun ve dokuz kısrağ kesin diyerekten bir şölen hazırlatır. Ayrıca Korkut Ata'ya adam göndererek: "devletin direği sensin; işler şöyle veya böyle cereyan etmiştir; fakat hakkın Tuman Han'da olduğuna şüphe yoktur. Taht ve memleket onundur; gelsin, ona hangi fikir uygun gelirse söylesin; biz de ona göre davranalım" der. Korkut Ata bu haberi alınca oraya gelir. Daha sonra Köl Erki Han'ın Tuman Han adına vereceği şölen başlar. Korkut Ata da şölende kâse sunar. Bu noktadan sonra mitolojik bir üslupla şölen sırasında gerçekleşen bir hadise anlatır. Tuman Han'a çocukluğu sırasında Ala Atlı Keş (Derneklu) Kayı İnal Han'dan miras kalan ve içersinde bütün hayvanların dili bulunan bir kutu verilmiştir. Bu yüzden Tuman Han'ın bütün hayvanların dilini anlama yeteneği vardır. Şölende yemekler yenildiği sırada bir kurt uluması duyulur. Tuman Han kurtlar ve Köl Erki Han'ın köpeği Kara Barak arasında geçen konuşmalardan bir anlam çıkarır. Yaşlı bir kurt avlanamayacak kadar yaşlı olduğunu, üç genç kurt da bu yaşlı kurda şölende kurban edilecek koyunları getireceklerini söyler. Bunun üzerine onlara yakın bir yerde bulunan ve şölende kesilecek koyunları koruyan Köl Erki Han'ın Kara Barak adlı köpeği kurtlara: "eğer padişah bana sıcak bir yağlı kuyruk verirse, sizlerden hiçbiriniz bir kuzuya bile el uzatıp sahip olamazsınız" diye cevap verir. Bunları duyan Tuman Han, Kara Barak'a koyunun kuyruk kısmından bir parça verir. Şölen bitip gece olduğunda Tuman Han havanın sisli ve kapkaranlık olduğunu görür ve Kara Barak ile koyunların yerinde olmadığını fark edince adamlarına derhal onları bulmasını emreder. Anlaşılır ki koyunlar kurtlardan ürkmüş ve kaçmıştır, Kara Barak da onların peşine düşmüştür. Kara Barak koyunları kurtlara kaptırmamak için büyük bir mücadele verirken, Tuman Han onları bularak bütün kurtları öldürür. Daha sonra koyunları sürdürerek Köl Erki Han'ın yanına götürülmesini emreder. Tuman Han, Köl Erki Han'ın huzuruna çıkınca, Köl Erki Han kendisine: " bu kadar koyun için bir şehzadenin bizzat yorulup uğraşmasının gereği var mı? Eğer bu koyunlar ve bin defa daha fazlası telef olsa ne çıkar. Biz hepimiz senin kullarımız ve neyimiz varsa senindir" der. Tuman Han bunun üzerine: "Aslında bizzat koyunun böylesine bir önemi yok ama talih ve nam bakımından bunların telef olması

ayturub irdi. K l  rki kabul kılıb bermek bolub irdi. Ayna Han kızını Tumanga berganın  şitgandin song  enk tartıb K l  rkining  stige y rdi. K l  rki hem uluk  erik birle karşı barıb uruşub Aynanı bastı. Aynanın oğlını öltürdi ve Afşarning leşkerin kırdı. Aynanı kovab yurtığa bardı yurtını kelib aldı. Ay anda olturdı. Ayna kaçıb  zi ilge bardı. K l  rki ant i ıb Aynaga kişi yibarıb aytdı kim bu yamanlık nı (70b) kılğan sen imes irding oğlung irdi kıldı irse tapdı karındaş turur miz kil yurtınga ige bol men kayta turur men tidi.  l i barıb bu s zlerni barçasın aytdı. Ayna inanıb kelib K l  rkini kördi. K l  rki yurtını Aynaga tapşurub kaytıb öz yurtığa t řdi¹⁷⁶.

Tumannıng Oğlu Bolğanı ve Anga Yurt At Koyganları ve Yiğit Yetişkendir Song Kanglı Yavlı At Koyganlarının Zikri

Tumannıng K l  rkining kızındın oğlu boldı. Atın Yavlı¹⁷⁷ koydı. Tağışlı alp boldı ve yiğit boldı. Bir k n suyung yakasına yiğitler birlen oynay turur irdi. Bir yiğit birle uruşdı anı urayın tib nimerse ızladı. Yakında bir tub kızgandın  zge nimerse tapmadı. Anıng    ndin tutub t pindin çıkarıb ol yiğitning boynığa urdı irse boynı  z ldi yiğit öldi. K l  rki Han ve Tuman ve Korkut barça bigler olturub irdiler.

kötü olurdu. İnsanlar sonra, Tuman Han'ın ayağı uğurlu gelmedi de, şerefine verilen toyun koyunları telef olur derler'' cevabını verir. Sonra şölen başlar yedi gün yedi gece devam eder.

Bu sırada Korkut Ata, Tuman Han'a şecere-i Terâkime ve Kazan Oğuznamesi'nde olduğu gibi benzer tavsiyelerde bulunur. Ancak adı geçen diğer iki oğuznameden farklı olarak Farsça destanda Korkut Ata, Tuman Han'a -mal ve hazinelerini güvence altına alması açısından- K l Erki'nin kızlarından birini almasını bizzat tavsiye eder. Korkut Ata'nın tavsiyelerini dikkate alan Tuman Han şölen sırasında K l Erki Han'ın kızlarından birini beğenir ve onu istetir. (Togan, **a.g.e.**, s.56-59)

¹⁷⁶ Farsça destanda Avşarlarla savaşan kişi K l Erki Han değil, Tuman Han'dır. Ayrıca Tuman Han, Ayne ile savaşmamış, onun oğlu Uje ile savaşmış ve onu öldürmüştür. Hadisenin devamında Tuman Han şecere-i Terâkime ve Kazan Oğuznamesi'nde olduğu gibi Ayne Han'ı affetmiştir (Togan, **a.g.e.**, s.59-60).

¹⁷⁷ Farsça destanda bu hana Kayı Yavkuv adı koyulmuştur (Togan, **a.g.e.**, s.60).

Yavlining bu kılğan (71a) ışın aytdılar irse uluk ve kiçik yahşı ve yaman ve körgeñ ve işitgen tangılab tib hayran kaldılar. Tuman aytdı: Bu oğlanıñ atını bu vaktgaça Yavlı diy turur irdük. İmdi Kanlı Yavlı timek kerek tidi irse andın son anga barça halk Kanlı Yavlı tidiler¹⁷⁸. Künlerda bir kün Köl İrki Han özgede oturub iridi. Tuman anda hazır iridi. Kanlı Yavlı işikdin kirib keldi orta yirde oturub Köl İrkiga bakıb aytdı: Ey baba bu olturgang taht uluk atam Duyılı Kayınıñ turur. Bu vaktgaça atam Tumannı yaş turur kib bermending imdi ni üçün bermay turursın tidi. Köl İrki Han başını kuyı salıb köb olturdi. Bir fırsatsız song köterib aytdı: Bu sözni men sendin mundın burunrak aytur tib ümid kılur irdim hassa ol kün kim tigen birlen kişining boynın üzdüñ rast ayta turursun hûb bolur yahşı bolur idi. (71b) Atangga tapşurmak kerek¹⁷⁹.

Tumannıñ Han Bolğanıñ Zikri

Köl İrki bu sözlerni nebiresidin işitkendin song Korkut başlık barça Oğuz iline kişi yiberib, keltürüb, uluk toy kılıb Tumannı Han köterib, tahtda oturub, Köl İrki cemi birle ayak üstinde turub, Tuman Hanga aytdı: Atang ölüb men bu tahtda oturub ilni sürey turganı otuz beş yıl¹⁸⁰ turur. Sendin ümidim ol turur kim men niçük ilning yağşı ve yamanı serub ni yol birlen pâdişâh kılıb yörgeñ bolsam sen hem usal yol birle yörigeñ sen tidi. Tuman aytdı: Yahşı ayta turur siz eğer mening devletim bolsa sizning bu nasihatlarımızı kabul kılğay men tidi. Yurt sözleri temâm bulğandın song

¹⁷⁸ Bu hadise Farsça destanda da aşığı yukarı aynı şekilde anlatılmıştır. Ancak destanda Kayı Yavkuv'a, Tiken Bile Er Bicken Kayı Yavkuy lakabı verilmiştir. Bu ad, bir adamın başını diken otu ile koparan anlamındadır (Togan, **a.g.e.**, s.60).

¹⁷⁹ Bu hadise Farsça destanda da aşığı yukarı aynı şekilde anlatılmıştır (Togan, **a.g.e.**, s.60).

¹⁸⁰ Farsça destanda adı geçen hanın hükümdarlık süresi otuz iki yıldır (Togan, **a.g.e.**, s.61).

Köl İrki Han, Kanlı Yavlıning yüziğe bakıb aytdı: Ey kızım oğlı kızdın bolganıng dost bolması tib işitib irdim. Burun ki ötkenlerning sözlerini yalğan kılmağıng tidi¹⁸¹. (72a) Tuman Han tört ay hanlık kılğandı song Korkut başlık barça halk Tumanga aytdılar: Tengriğe şükr kılğıl, Kanlı Yavlı atlı yahşı oğlung bar münâsib ol turur kim pâdişâhlığı anga berib özüng ıyş u işretge meşğül bolğay sen tidiler. Tuman hem kabul kıldı. Pâdişâhlığı oğlığa berib için köngül birle Tengriñing bendelikin kılıb olturdi¹⁸².

Kanlı Yavlıning Han Bolganıng Zikri

Ol ‘acâyib bahadır ve mirgen ve alp irdi. Tört tarafında mı yurtlarning barçasın yavlab alıb özige bakturdi anıng zamânında böri koyga ve bars keyikge zâr kılabilmedi ve bürküt ve toyanga ve garacığa kekliga zar kılabilmedi. İllerni tüzüb ve yadlarını buzub ve özni zamânındaki pâdişâhlardıñ üzüb toksan yıl pâdişâhlık kılıb vefat tapdı¹⁸³.

Mur Yavıning Han Bolganıng Zikri (72b)

¹⁸¹ Farsça destanda bu kısım biraz daha farklıdır. Farklılık daha çok şahısların kendi aralarında geçen konuşmalardadır. Ancak olay dizisinde büyük bir farklılık yoktur. Destana göre, Köl Erki Han, şölen sırasında Tuman Han’a bol nasihatte bulunarak tahtı ona devreder. Daha sonra şaka yollu torunu Kayı Yavkuy’a: “Ey benim kızımın oğlu! Sonunda bana düşman ve asi oldun. Gel, kutlulukla tahta otur der. Bu sırada çocuk dokuz yaşındadır ve dedesi Köl Erki Han’a cevap olarak: “Benim bu hususta babamla sözüm ve kengeşim var. Yarın bizim günümüzdür; ne yapacağımızı biliriz; senin sözüne ihtiyacımız yok” der. Doha sonra babasına yönelen Kayı Yavkuy, ona: Baba sağ iken oğlunun tahta oturması doğru olmaz. Sen bir toy tertip et ve tahta otur. Ben ancak sen ihtiyarlayınca senin emrinle tahta otururum” der. Babası Tuman Han da onun bu sözünü kabul ederek bir şölen verir ve tahta oturur (Togan, **a.g.e.**, s.61).

¹⁸² Farsça destanda Tuman Han’ın tahtı oğluna bırakmasının herhangi bir nedeni yoktur. Destana göre han, tahta çıktıktan yüz gün sonra tahtı oğluna kendi isteği doğrultusunda bırakır (Togan, **a.g.e.**, s.61-62).

¹⁸³ Farsça destanda da Kanlı Yavı Han’ın hükümdarlığı hakkında verilen bildiler, Kazan Oğuznamesi ve Şecere-i Terâkime’deki bilgilerle hemen hemen aynıdır.

Kanlı Yavıning iki oğlu bar irdi. Uluk oğlıning atı Mur Yavı¹⁸⁴ kiçikning atı Kara Alp Arslan. Öler bolganında yurtını iki böldi. Türkistan ve Yangı kendisi Mur Yavığa bedri. Talaş birle Sayramnı Kara Alp Arslan bedri. Bir niçe yıl ötkendin song Kara Alp Arslan râzi bolmadı. Âhir ikisi leşker tartıb Sayram üstında uruşdılar. Mur Yavı galib keldi. Kara Alp Arslan uruşda öldi¹⁸⁵. Barça ili ölkandın song Buğranı pâdişâh köterdiler. Buğra Han barça ötken atalarındın artuk boldı. Uluk leşker birle kelib Buhara ve Semerkandını alıb öz karındaşları kaytıb kitdi. Andın song kelib Harezmi mülkünü alıb köb iller anda pâdişâhlık kıldı¹⁸⁶. Bir kerret arka tarafında

¹⁸⁴ Zeki Velidi Togan, bu hanın adını Uladmur Yavkuy olarak okumuştur (Togan, **a.g.e.**, s.62). Faruk Sümer ise Ula-Demür olduğu görüşündedir (Sümer, **a.g.e.**, s.373). Ula-Demür (ya da Ula-Temür) adına bilhassa Moğol çağında rastlanmaktadır. Mesela İzzettin Ula Temür gibi... Altınordu Devleti'nde Kiyef Kinezi Vlademir'e de Ula-Temür denilirdi. Ula sözcüğü eski Türkçe'de bozkırlarda yolu gösteren işaretler için kullanılan bir sözdü. Herhalde bu söz, Ula fiil kökünden geliyor olmalıdır ve aslında Ula-a olması muhtemeldir. Büyük bir ihtimalle Ula-Demür, "yol işareti olarak kullanılan demir" anlamına gelmektedir (Ögel, **a.g.e.**, s.241)

¹⁸⁵ Mur Yavı Han hakkında verilen bilgiler her üç Oğuzname'de de farklılık göstermektedir. Kazan Oğuznamesi'ndeki bilgiler, Şecere-i Terâkime'deki bilgilerle bu noktaya kadar harfiyen aynıdır. Ancak Kazan Oğuznamesi bu noktadan sonra Mur Yavı Han bahsini birden bire keserek Buğra Han bahsine geçer. Şecere-i Terâkime'de bu hadisenin devamında Kara Alp Arslan'ın oğlu, Mur Yavı Han'ın huzuruna çıkar. Mur Yavı Han kendisine: "eğer baban cahillik edip benimle düşman olmasaydı, böyle yetim kalıp sarararıp solmazdın. Ne yazık ne yapayım" der. Daha sonra Mur Yavı Han bu çocuğa Alp Tugaç adını verir ve babasının zamanından kalan iyi beyleri onun hizmetine vererek onu babasının yurduna gönderir. Mur Yavı Han yetmiş beş yıl hükümdarlık yapar. Onun kendi hanımlarından çocuğu yoktur. Daha önce Urca Han adlı bir bir kişinin ülkesini yağmaladığında orada bir kadını tutsak almıştır. O kadının Mur Yavı Han'dan bir çocuğu olmuş, dayıları arasında büyüyen bu çocuk daha sonra kaçarak Mur Yavı Han'ın ülkesine gelmiştir. Mur Yavı Han onu evlat edinir ve o öldükten sonra halkı toplanıp bu çocuğu han yaparlar (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s. 255-256). Farsça destanda ise bu han hakkında verilen bilgiler çok daha farklıdır. Öncelikle bu han destanda karşımıza Uladmur Yavkuy adı ile çıkar. Kardeşinin adı da Kara Alp'tir. Destana göre Uladmur Yavkuy Han Uygurlar ile harp etmiştir. Oğuzlara tabi olan Uygur kavminden Arıklı Arslan Han, Oğuz Yabgularına karşı isyan etmiştir. Bunun üzerine asker toplayan Uladmur Yavkuy Han onu mağlup ederek savaş meydanında öldürmüştür. Daha sonra Arıklı Arslan Han'ın bir oğlu Uladmur Yavı Han'ın yanına getirilir. Han, çocuğun yüzüne bakıp acıma hissi duyarak "yazık atalarımız bu vilayeti Uygurlara vermiş idiler. Eğer Arıklı Arslan Han boş bir ümide kapılıp bilmemezlik etmeseydi, bu küçük böyle mahzun ve yetim kalmazdı" der. Daha sonra bu çocuğa Alp Tavgaç adını vererek Uygur vilayetinin padişahlığını ona bırakır. Görüldüğü gibi Şecere-i Terâkime'de Mur Yavı Han ve kardeşi arasında vuku bulan bu hadiseler, Farsça destanda Uladmur Yavkuy ve Uygurlar arasında geçmiştir. Destanda ayrıca diğer iki Oğuznameden farklı olarak Uladmur Yavkuy'un kardeşi Kara Alp ile herhangi bir düşmanlığından söz edilmez. Uladmur Yavkuy ölünce de çocuğu olmadığı için tahta kardeşi Kara Alp geçmiştir. Daha sonra da yabgu evlâdı kalmayıp onların nesli kesilince Kara Han hükümdar olmuştur (Togan, **a.g.e.**, s.62).

¹⁸⁶ Farsça destanda Buğra Han'ın herhangi bir üstünlüğünden bahsedilmez. O'nun Buhara, Semerkand ve Harezmi'ye ele geçirmesi destanda bu söz konusu değildir.

leşker tartıb bara turganda bir kün han aytdı könglimiz (73a) buğday unından bolgan aşnı tiley turur. Ügre ve özge aş kılğanı bavurcı ve aşnıng esbâbı tapılmadı. Han un keltürdi ve hamîr kıldı ve özi kolu birle yazıb hazanga saldı. Olturgan nökerleri hem hanga peyrevlik kıldılar, bişirib içdiler ve aytdı: Bu aşnıng atı Buğra Hanı bolsun tidi. Bu kün halk içinde Buğra tib bişire tururlar ol aş turur¹⁸⁷. Han üç oğlı bar irdi. Ulukning atı İl Tekin ve ikincisining atı Kuzı Tekin¹⁸⁸ ve üçüncüsünün atı Big Tekin Big Tekin. Manası kadim Türk tili birle yahşı sûretli timek bolur. Han karı bolgandın song pâdişâhlıkı Kuzı Tekinge bedri¹⁸⁹. Özi tınç olturdu. Babür¹⁹⁰ atlı hatun bar irdi. Bisyar ‘âkile ve zâhide ve ‘âbide ve Sâliha ve kâfiye ve üç oğlunıng anası ol vefat tapdı. Buğra Han uluk ‘azâ tuttı bir yılgaça kişi birle sözleşmadı ve ivdin çıkmadı bir kün Kuzı Tekin atasıga aytdı: Kaçangaça ‘azâ (73b) tutub gamgın bolub olturasız avga çıkıng şayed köngliniz açılğay tib, atasını bir kün bir tarafga avga ve seyrge alıb çıgdı¹⁹¹. Bir niçe kündin song mening köngline hevâ vü heves peydâ boldı. Tigan vaktde aytdı: Bigler ayta tururlar. Hanga münâsib oltururlar kim kethüdâ bolğaylar. Han aytdı: Andak hatun ni yerdin tapılır ki kelib ananıng arnı tutğay tidi. Han her çend kethüdâ bolmuş tidi. Amma Kuzı Tekin ihtiyârına koymadı.

¹⁸⁷ Buğra Han tarafından bulunmuş bu aşla ilgili verilen bilgiler Farsça destandaki bilgilerle aşağı yukarı aynıdır.

¹⁸⁸ Farsça destanda bu şahsın adı Kori Tegin olarak zikredilmiştir (Togan, **a.g.e.**, s.64).

¹⁸⁹ Farsça destanda bu kısım biraz daha ayrıntılıdır. Destana göre, Buğra Han yaşlanınca beyleri huzuruna gelerek, ona tahta hangi oğlunun geçeceğini sorarlar. Han da beylerinin fikrini almak ister. Beyleri de hana üç oğlunun da tahta geçecek nitelikte olduğunu söyler. Bunun üzerine Buğra Han “her şeyin ortası iyidir” der. Hanın beyleri bu sözden, hanın ortanca oğlunu kast ettiğini anlar ve Kori Tegin’i tahta oturturlar. (Togan, **a.g.e.**, s.64)

¹⁹⁰ Farsça destanda Buğra Han’ın hanımının adı, Bayır Hatun olarak zikredilmiştir (Togan, **a.g.e.**, s.64).

¹⁹¹ Farsça destanda bu av sırasında vuku bulan bir hadise vardır. Destana göre, Kori Tegin av sırasında bir geyiğe ok atar. Oku Sarı Kul adında biri ona getirir. Bunun üzerine han, onu kendi kumandanlarından biri yapar (Togan, **a.g.e.**, s.64).

Avşar ilinda Ergence tigenning Körgeli yurtda at kötergen körklü kızı bar irdi. Anın hanga alıb bedriler¹⁹². Ol bed-baht kızning könglige bu ma'kûl boldı kim Kuzı Tekinning mence meyli bar, anıng üçün meni atasığa bahâne birle alıb bere turur. Özi mening teg sâhib-i cemâl kızını ni üçün alıb berür irdi. Bir kün Kuzı Tekin atasın körey keldi. Han uhlab (74a) yatıb ve hatun irdi. Kuzı Tekinning katığa kelib yüzün ve közin saylab irdi. Eri birle oynağanda hatunlarna neteg kılurlar sundak kıla başladı. Kuzı Tekin könglidin bu anam arnığa bolub mence mihrbanlık kıla başladı. Bir niçe kündin song halvet tapıp Kuzı Tekinga aytdı: Hiç mening halimdin haberning bar mu? senge aşık men keçeler uykum ve kündüzler kararım yok. Mening halimge karamas bolsang ni içün karı kişiğa alıb kelding. Kuzı Tekin aytdı: Sen mening anam turur. Eğer bu kündin kılığın nı koymasang seni pare pare kılıb her müçangnı bir yerde koyar men tidi. Hatun vakıatnı özining karındaş hatunlarığa aytıb kengeşti irse anlar aytdılar: Kuzı Tekin bu sözni hanga halkga aytdı bunun aytmak kerak yoksa ölümge kidersin tib barçası ittifak birlen bir hatunni yiberdiler. Ol hatun barıb Kuzı Tekinning ivindin (74b) ötükin oğurlab kiyib Buğra Hanning ivige kelib kaytıb barıb ötüknı yerinde koyub keldi. Ol kiçe han ivde yok irdi. Avga barıb irdi. Tün yarımındın song azgına kav yağıb irdi. Seher vaktında hatun kıçkırma başladı. Tang atgandın song halk işitdiler kim örgedin yığlab hatunnıg avazı çıka turur irdi. İr ve hatunlar kelib özgening eşikine bardılar irse kördiler kim hatun yüzün yırtıb, barça yerini kan kılıb ayta turur kim bu kiçe seher vaktında uhlab yatıb irdim. Bir kişi kelib koynumga kirdi. Kördüm Kuzı Tekin Han kıçkırma men turur men senge aşık bolub atamga alıb berdim anın üçün kim kündüz atamning bolsang kiçe mening bolgay sen tib aytdı atam hatunni kılur irdi tidi. Men kıçkırma berdim atasığa

¹⁹² Farsça destanda Korı Tegin, babasını kendi beylerbeyi olan Künce Bey'in kızı ile evlendirir (Togan, **a.g.e.**, s.64).

mundak iş kılmak yerde bar tib mendin bu sözni işitkenden song kaçıb kitti. Yanında (75a) yatkan hatunlar bu sözge güvahlık berdiler ve hâli işitdi mundın yahşı güvâh bolmas yer kar turur andın körüng tidi. İzni kördiler Kuzı Tekinning ivindin çıkıb özge kelib kaytıb Kuzı Tekinning ivige barıb turur. Kuzı Tekin izning katığa kelib ayağın koydı ikisi bir tek boldı¹⁹³. Buğra Han ivdin keldi. Anga hem işiturdılar han başlık barça bigler Kuzı Tekini çakırıp aytdılar: Bu ni iş turur kim kiçe sen kılıb sen Kuzı Tekin ol hatundın körgeyin ve işitgenin aytdı: Men uyalganımdın ayta bilmedim. İkinci kim zâifeni atamga men alıb berib irdim. Halk içinde rüsva bolmasun tidim. Ol mendin buvun karbandı tidi. Halk iki bölük boldılar yarımı hatun sözige inandılar. Âhir barçaları ittifak kelib hanım yanında yatkan hatunlarını han aldığa keltürüb sardılar. Aytmadılar, siyâset kılur boldılar. (75b) Evveldin ta ahirgeçe kılğan kengeşlerin Avşarning hatunlarının aytkan sözlerin ve ötükini oğurlağanını bir bir aytdılar. Buğra Han Kuzı Tekinge aytdı: Bu hatunnu olurda men unamay irdim. Şundak bir fitne bolur tib sen yahşı bilur sen tidi. Kuzı Tekin sordı. Beş imlik baytalnı hilturub iki ayağın ve iki kolın ve boynın her kaysısın bir baytal koyruğına bağlab baytalarının butlarına nizening uçı birlen sançdılar. Toylay toylay hatunnu beş barça kılıb her kaysısı bir endamnı öz örgürine alıb kitdi¹⁹⁴. Buğra Han köb yıllar pâdişâhlık kıldı ve toksan yaşab öldi.

Buğra Hanning Oğlı Kuzı Tekinning Han Bolmasının Zikri

¹⁹³ Farsça destanda, Kori Tegin ile üvey annesi arasında geçen hadise hakkındaki bilgiler Kazan Oğuznamesi ve Şecere-i Terâkime'deki bilgilerle aşağı yukarı aynıdır.

¹⁹⁴ Farsça destan bu hadiseyi daha farklı bir biçimde, mitolojik bir üslupla anlatır. Destana göre, Kori Tegin'in kendini savunmasını Buğra Han'ın beyleri çok inandırıcı bulmaz. Bunun üzerine Buğra Han Kori Tegin'in gözlerine mil çektirir ve onu Div Kayası adındaki dağda yaşayan bir ejderhanın yanına göndertir. İnanışa göre bu ejderha, suçlu bir insan karşısına çıktığında onu yerd. Suçsuz bir insan geldiğinde ise onun yaralarını temizlerdi. Kori Tegin, ejderhanın karşısına çıkınca ejderha onun gözlerini açar. Suçsuzluğu anlaşılan Kori Tegin daha sonra babasının huzuruna gelerek başından geçenleri anlatır (Togan, **a.g.e.**, s.65-66). Bu noktadan sonra destanda Kori Tegin'in kadını cezalandırma biçimi Şecere-i Terâkime ve Kazan Oğuznamesi'nde olduğu gibidir.

Kuzı Tekin atası tahtında oturub düşmanlarını yığlatıb ve dostlarını küldürüb ilge ‘adâlet kılıb fakir ve miskinge (76a) ihsan kılıb kırk yıl¹⁹⁵ han bolub yetmiş beş yaşğa yetkende oğlı Arslannı arında oturub vefat tapdı.

Kuzı Tekin Oğlı Arslanning Han Bolsanının Zikri

Arslan atası tahtında oturub uluk han boldı köb yıllardın song Suvarcık ili¹⁹⁶ yağı boldı¹⁹⁷. Arslan barıb Suvarcık ilini çapıp kolganını özine bakındurıb keldi. Anda bir yaş oğlanı alçalab keltürüb atnı Suvar koyub kolında östürdi ve ol toğuşlı ve mirgen ve çecen hünerli her mukaddemge ve her yolga yörümekni bile turgan ve hanga inek boldı¹⁹⁸. Barça işik halkı köre bilmedi. Munıng birle yaman boldılar. Suvarning gıybetini hang niçük ayturların bilmedi. Yörüb irdiler bir kün marekada han Suvarning kulagina söz ayta turur irdi. Sakalı hannıng yüzige tikdi. Suvar kitkendin song biglerge bakıb aytdı: Suvar severe merd bi-edeb bolub (76b) turur tidi. Bigler aytdılar: Biz munıng kıla turgan işlerini halvetde arz kılay tib halvet bolganda aytdılar: Filan vakt filan malınızga hıyânet kıldı ve filan sırrıngız halkga faş kıldı ve yağdın alıb kelib irdingiz aslıga tarta turur ve munıng kılğan yamanlıkların kaysı birin aytalı barça işlerindin yamarak bu kim sizning köçüniz birlen birkib yörüy turur. Men siz neçük öltürdingizni sizler yahşı bilur sizler tidi.

¹⁹⁵ Farsça destana göre Kori Tegin, yetmiş beş yıl hanlık yapmıştır (Togan, **a.g.e.**, s.68).

¹⁹⁶ Farsça destanda Suvar ili adıyla karşımıza çıkmaktadır. Büyük bir ihtimalle Suvarcık bu adın küçültme halidir (Ögel, **a.g.e.**, s.248). İbn-i Faldan bu ili İsbicap ve Otrar taraflarında zikrediyor. Buradaki Saberan mevki de eski Arap kaynaklarında zikredilir ki, bu Sabirler demektir. Buradan yola çıkılarak bu kavmin Sırderya havzasında hem Suvar, hem de Sabar şeklinde tanındığı söylenebilir (Togan, **a.g.e.**, 108).

¹⁹⁷ Farsça destanda Kori Tegin Han’dan sonra, onun yakın akrabası Oyunak’ın yedi yıl süren bir naipliği söz konusudur. Arslan Han, Oyunak’tan sonra tahta çıkmıştır (Togan, **a.g.e.**, s.68).

¹⁹⁸ Farsça destanda Suvar’ın, biraz da küstah olduğu vurgulanır (Togan, **a.g.e.**, s.68).

Aytdı: Fülân yerde keyik köb irmiş. Özüm barayın tib irdim. Tuna kündin biri barça yerim ağrıy turur. Sizler halka baş bolub barıb fakir ve miskin kış olsunlar. Bigler halkını alıb avga kittiler. Han hatunnı birle kemgeşib hasta boldı. Bir niçe kündin song harâb boldı. İvinda kılğan bigler avga kitgen biglerge ve Suvarğa kişi yibardılar. Hanning hâli yaman boldı. (77a) Yetişa körsünler tib bigler avdın kelür küni han öldi. Keldiler kördiler han ölüb turur barça bigler kengeştiler hanning ölük ve tirik bolgan malning barçasını aldılar. Ol vaktta Suvar hem keldi Suvarğa aytdılar: Hanning ölükini kaçan çıkaruru ni yerde koyarunu ve azaning barça teklifini hanım birle sen kılğıl. Anıng üçün tiriklikinde hem siz ikingiz irdiniz. Barça işni kıla turgan ölgende hem sizler kılıng tidiler. Ölük üstine kılmadılar taşlab kittiler. Suvar han ayakning uçında sakalını kesib bir taşnı alıb başığa ve köksige urub barçasını pare pare kılıb aytıb yığlay turur irdi. Olganda bolmadım bir ayak su bermedim ve hizmetinge yaramadım. İmdi seni bir yerde koymak üçün turub men. Andın song sensiz bu dünyada yürümek menge haram turur. Özümni olturur men sening ayak uçında yatur men tib yığlab olturub irdi. Han yerindin kopa kıldı. Suvarnı kuçak (77b) yüzindin öpdı. Aytdı: Sening ve sendin gıybet kıla turun bigler hakikatın bilmek üçün özümni ölük kılıb irdüm tidi. Hanning tirilgenin işitib barça halk kıldılar. Hanning malların alıb ölükke karamay taşlab kitken biglerni tutub közlerin kör kılıb ve kolların kestürdi. Arslan Han yetmiş yıl pâdişâhlık kılıb vefat tapdı¹⁹⁹.

Buğra Hanning Uluk İl Tekin ve Anıng Oğlı Osman Hanning Han Bolganning Zikri

¹⁹⁹ Farsça destanda Arslan Han'ın hükümdarlığı hakkında verilen bilgiler, Şecere-i Terâkime ve Kazan Oğuznamesi'ndeki bilgilerle aşağı yukarı aynıdır.

Arslan Hanning oğlu kiçik irdi. Uluk ‘ammining oğlu bar irdi. Osman atlı. Anı han kıldılar. On beş yıl pâdişâhlık kılıb vefat tapdı²⁰⁰.

İl Tekin Oğlu İslining Han Bolganning Zikri

Osmanning bir inisi bar irdi İslı. Anı han kıldılar. Ol üç yıl han bolub atası kıyımından kitdi²⁰¹.

İsli Atlı Oğlu Şıbaning Han Bolganning Zikri

İslining Şıban atlı oğlu bar irdi. Anı han kıldılar. Ol ataları yörigen yoldın (78a) yörüb yahşıya ve yamanga yaman bolub, yiğirmi yıl atası tahtında oturub, uluk ataları bik köçining izine tüşüb köçüb kitdi²⁰².

Şıban Oğlu Buranı Han Bulganının Zikri

Şıbanın oğlu bar irdi, Buran atlı. Anı han kıldılar. Buran dili birle yahşı süluk kılıb Oğuz ilining resmlerin ve kâidelerin ber tarâf kılmay. On sekiz yıl pâdişâhlık kılıb vefat tapdı²⁰³.

Alining Han Bulganing Zikri

²⁰⁰ Farsça destanda Osman Han hakkında verilen bilgiler Kazan Oğuznamesi ve Şecere-i Terâkime’deki bilgilerle aşağı yukarı aynıdır.

²⁰¹ Farsça destanda İl Tekin Han hakkında verilen bilgiler Kazan Oğuznamesi ve Şecere-i Terâkime’deki bilgilerle aşağı yukarı aynıdır.

²⁰² Farsça destanda bu hanın adı Şaban olarak zikredilmiştir. Ayrıca destanda Şecere-i Terâkime ve Kazan Oğuznamesi’nden farklı olarak bu hanın yirmi iki yıl hükümdarlık yaptığı söylenir (Togan, **a.g.e.**, s.71).

²⁰³ Farsça destanda Buran Han hakkında verilen bilgiler Kazan Oğuznamesi ve Şecere-i Terâkime’deki bilgilerle aşağı yukarı aynıdır.

Ali Han ** Bikdiye²⁰⁴ Han nesldin turur. Ol vaktida Oğuz ili Sir suyuning iki tarafında ayağına yakın oturub irdiler. Moğol kelib köb çapıp irdi. Anga tab keltür bilmedi. Köpreki köçüb Ürgenç bardılar. Kalganı Ali tiganni han kotardılar²⁰⁵ ve Alining bir yaş oğlu bar irdi, Kılıç Arslan atlık. Anga Şah Melik ad koyub Büğdüz ilindin Kuzıcı Big tigen yüz yaşar kişi bar irdi²⁰⁶. Ol vaktida Oğuz ilining yurtı (78b) Sirning ayakı Ürgenç birle Sirning arası Amu Deryasının iki tarafında Ürgenç birle Mevrining arasında Kara Kumning içi ta Murgab suyuning ayakığaça han özi Yengi Kendde²⁰⁷ oturub, Şah Melikni Kozıcığa tapşurub, ağılğa Kozıcının sözindin çıkma tidi. Kozıcığa aytdı: Şah Melikni Oğuz ilning içine alıb bar. Anda oltursun bu halkga ve halk munga örgensün ilning bir çetinde men oturub ve bir çetinde oğlum birle sen oturub.

İl Başığa Kara Han Bolganı Tört Taraf Kitgening Zikri

İmdi Şah Melik kaçıb, kitkendin song ilning bi kılğanın aylalı. Ol vaktida Ürgenç ve Murgab ve Tecenda olturgan ilning uluk biki Kayı ilindin Korkut irdi²⁰⁸. İl içinde her cinli bar irdi. Mirgan dirler irdi ve Korkut Ata çakrıb aytdı: Şah Melik birle Kozıcı Big bizdin ağrıb, Ali Han katığa kaçıb kitdi. İl birlen hanning işi neçük bolur irgen

²⁰⁴ Ali Han'ın Bikdiye Han neslinden gelmesiyle ilgili bilgiye Şecere-i Terakime ve Farsça destanda rastlamıyoruz.

²⁰⁵ Farsça destanda bu kısım biraz daha farklıdır. Öncelikle Oğuzların, Moğollarla mücadelelerinden bahsedilmez. Ali Han'ın Munda ve Yenikent'de yirmi yıl padişahlık yaptığı ve Amu Suyu taraflarında oturduğu vurgulanır (Togan, **a.g.e.**, s.71).

²⁰⁶ Farsça destanda Kardiçi adıyla karşımıza çıkan bu şahıs yine adı geçen destana göre yüz seksen yaşındadır (Togan, **a.g.e.**, s.71).

²⁰⁷ Farsça destanda Oğuz ili'nin Ceyhun Irmağı kıyıları olduğu söyleniyor (Togan, **a.g.e.**, s.71).

²⁰⁸ Bu şahsın adı Farsça destanda Kınık Kazıgurt olarak zikredilmiştir (Togan, **a.g.e.**, s.72).

tidi. Miran Kâhin²⁰⁹ bir sâ‘at sözlemey (79a) olturdi. Tiz oğlu ilining içinde uruş bolub kızıl kan Kara su teg aka turur. Ali Han tiz öle turur. Anıng arnığa her kim pâdişâh bola turur tidi. Bu söz tamam boldı andı özge sözi aytaling bir kişi bar irdi. Tugurmuş atlı²¹⁰ anasının atı Kezançı²¹¹ Hâce. Kayı ilindin iv yasay turgan bir kişi bar irdi. Ol bu vakıatdın köb yıllar burun Tugurmuş bir keçe yatıb irdi. Tüş körer kim sindin üç dıraht kökerib bülend çıkdı. Şanlandı ve yapraklandı. İvta turub barıb bu tüşini Miran Kahinge aytdı. Ol aytdı: Bu tüşingni hiç kişiğa aytağıl yahşı tüş turur bu tidi. Tugurmuşning üç oğlu bar irdi. Her oğlınıng başındın hüdâ yoluğı her koy öltürüb ve pişirib halkga bedri. Uluk oğlınıng atı Tokat ve ortancasınıng atı Tuğrul ve kişisining atı Arslan Kırkut Bigge karıtaş irdi. Üçi mirgen ve böke irdi. (79b) Kırkut Big Tuğrulnı on bigi kılıb anı Tuğrul on bigi dirler irdi²¹². İmdi Şah Melikni aytaling Kozıcı Big Ali Hanga, Şah Melikni mening kiyinimding yibergil tib Yangı Kent ve Ürgençte olturgan ilining içige keldi. Ol vakt halk Tuğrul Big ağzığa Karay turur irdiler. Tuğrul Kozıcığa aytdı: Sözning rastını aytgıl yok ise korıgan çakingda esing kitib yağı üstinde öler sen tidi. Korkanındın rastını aytdı: Kozıcını bend kıldılar barça ilge kişi çapturdılar. On altı ming kişi yığlıb Şah Melikning kile turgan bilib, yolına barıb, Korkut Big sekiz ming birlen yolning bir yanında turuy. Tuğrul Big sekiz ming kişi birlen yolning bir yanında turdı. Uzak Karavul saldı. Bir kün Karavul

²⁰⁹ Bu şahsın adı Farsça destanda Amiran Kahin'dir (Togan, **a.g.e.**, s.73).

²¹⁰ Farsça destanda bu şahsın adı Toksırmış olarak yazılmıştır. Sözlüklerde geçmesine rağmen, Türkçe'de aksırmak tıksırmak sözlerinde olduğu gibi “-sır, -sir” ekinin varlığı da bir gerçektir. Belki de bu ad Tok-, Tok-ı, “vurmak, delmek, savaşmak” fiil gökünden gelmektedir (Ögel, **a.g.e.**, s. 252).

²¹¹ Şecere-i Terâkime'de bu şahsın adı Keranca olarak zikredilmiştir (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s. 261). Farsça destanda ise Karaküci Hoca'dır (Togan, **a.g.e.**, s.73).

²¹² Farsça destana göre Tuğrul Bey, Kınık Kazıgurt'tan asker talep ederek vergisini vermeyen halktan vergileri zor kullanarak alabileceğini söyler. Bunu kabul eden Kınık Kazıgurt onun emrine bin kişilik bir asker verir. Tuğrul Bey halktan başarıyla vergileri toplayarak halkın gözüne girer ve halk onu kendi beyi yapar. (Togan, **a.g.e.**, s.73-74).

kile turur tib keldi. Atlanib yolning iki yanin alib turdilar. Şah Melikning leşkeri yigirmi ming kişi irdi. Yarım ata bergende iki tarafdin at saldılar uluk (80a) uruş boldı. Tuğrul Big galib keldi. Şah Melikning tutub öltürdiler ve biglerini hem öltürdiler²¹³. Ali Han bu haberni işitkendin song tiz aldı. Oğuz ili bir biri birlen öçli ve kanlı boldılar. Öz başına Kara Han tigen boldı. Bir birini öltürdiler. Kılık Big ve Kazan Big ve Karaman Big baş bolub, köb il bilen Mangışlak kitdiler. Anlarning içinde her ildin bar irdi. Amma Köpreki Eymür ve Döğer ve İğdir ve Çavuldur ve Salahaddin²¹⁴ ve Kargın ve Salur ve Ağar irdi. Bularning Köbreki Salahaddin ilidin ayrılıb tururlar. Alihan Beyning oğlanları baş bolub Hisar tağına kitdiler ve bir nice köb iller Oklı ili ve Kökli ili ve Sultân ili Salahaddin ilidin ayrılıb Ebu'l-han tağına kitdiler. Yazır ili Horasanga barıb durun etrafında köb yıllar olturdılar. Ol sebebdin durunga Yazır yurtı dirler. Yazır ilning bir niçesi (80b) Durun yakınında tağ içinde dihkanlık kılub olturub irdiler. Bul vaktta anlarning Karadaşlı diy turlar ve Salur ilindin Dingli Big başlık on ming ivli Horasanga bardılar. Köb yıllar anda olturdılar. Andın köçüb Fars ve Irak bardılar. Anda vatan tutub kaldılar. Kınık urgındın Sultân Sencer mazining atası Sultân Melikşah barıb, Irak ve Farsnı alıb Isfahan pây-ı taht kılıb, olturgan vakt-ı da Salur ili Dingli Bigning özining ve evvel bergen cemâ'atning nesldin bir niçe kişiler kelib, sultânga nöker bolub, arz kıldılar kim bizler Oğuz ili Salur halkındın turur miz. Uluk atalarımız Türkistandın kelgen tururlar dib karındaşlıklarını ma'lûm kıldılar. Ol Salurdın bir niçesi kaytıb Irakdın Mangışlak

²¹³ Aslında bu haberler önemli bir tarihi olayın destanî bir yankısıdır. Gerçekten Şah Melik, Ali adında birinin oğlu olup Cend hâkimi idi. O Selçukluların en acımasız düşmanıdır. Selçukluları ağır bir yenilgiye uğrattığı halde yine onlar ile barışmak istememiştir. Şah Melik, Gazneli hükümdarı Mesud tarafından kendisini metbu tanınması şartı ile 1040 yılında Harezmi ülkesi hâkimliğine tayin edildi ise de iki yıl sonra nefret ettiği düşmanlarının eline düşerek öldürüldü. Rivayette Şah Melik'in bir Oğuz Yabgusu veya beyi olduğu açıkça söylenmediği gibi, orada Kara hanlar soyundan gelmiş gibi gösterilmektedir. Tarihi kaynaklarda da bu şahsın hangi elden veya hangi soydan olduğundan bahsedilmez. Şah Melik, bekli de bir Kıpçak beyi olabilirdi (Sümer, **a.g.m.**, s.379).

²¹⁴ Şecere-i Terâkime'de bu ilin adı geçmez. Diğer yedi il ise destanda mevcuttur.

kitdiler. Anlarning neçük kilgenlerini Tengrim buyursa aytkum turur mız ve ötken halk aytıb tururlar. Oğuz ili köçün çekib yürmedük yol bar mu ivin tutub ol (81a) turmaduk yurt bar mu²¹⁵?

Tugurmiş Oğlu Tuğrul Han Bolganing Zikri

Oğuz ilning Şah Melik bozuklığında kitmey Sir suyuning ayağında ve Amu suyunda olturub, kalganları Tugurmiş oğlu Tuğrul Han köterdilar. Ol yigirmi yıl hanlık kıldın song vefat tapdı²¹⁶ ve andın song Toğurmuşning kiçik oğlu Arslan Han kıldılar. Ol on yıl hanlık kılıb kitkenining kiyyindin kitti irse aning oğlu Asilzadeni han kıldılar. Ol hem yigirmi yıl hanlık kılıb, şarabına esreb yörüb esrlükdin ayıldı. Közin açıb kördi. Uluk atalarining katında yatıb turur irdi ve aning bir oğlının adı uluk atasını adını Arslan Big koyub irdiler ve ol hem atası ornunda olturub niçe yıldın song vefât tabdı ve iki yaş oğlan kaldı. Uluk adı Kökem Bakuy kiçik adı Sereng. (81b) Kökem Bakuyning han kıldılar. Köb kiçik irdi, yahşı ve yaman bolmas irdi. Ol zamanda Oğuz ilning bir yağısı bar irdi, Karaşit atlı. Ol Arslan Hanını oğlanlarını kalganın ve onlar hanlık kıla bilmediler. Oğuz ilining ağzı ala bolub turganın işitib atlandı kelüb Arslan Hanning ordusın ve biglerining ordusın çaptı. Kökem Bakuyning at adlına alıb kaçdılar. Sereng beşikde irdi. Anı yağı alga

²¹⁵ Farsça destanda, Ali Han'ın ölümünden sonra Oğuz halkının kargaşaya düşüp sağa sola dağılması hakkında bilgi verilmez.

²¹⁶ Farsça destanda Tuğrul Han'ın hanlığı sırasında yaptığı faaliyetler hakkında bazı bilgiler vardır. Destana göre Tuğrul, han olur olmaz çevre ülkelere elçiler gönderip, devleti adalet, doğruluk ve iyilik esasında kurar. Dünyanın dört köşesinden vergiler toplar. Büyük kardeşi Tukak'ı Gazne'ye hükmetmesi için gönderir. Küçük kardeşi Arslanşah'ı Rum ve o ülkeye komşu yerlerin beyliğine tayin eder. O Ermen ülkesine gelince beylerinden İl Arslan Şah'ı Ermen Ülkesi Beyliği'ne gönderir. Gürcü diyarının vergisini toplamayı da ona vererek Kılıç Arslan Sultan'ın hizmetine gönderir. Ayrıca Tuğrul Han'ın Hz.Muhammed'in peygamberliğine kadar hükümdarlık ettiği bilgisini burada görmekteyiz. (Togan, **a.g.e.**, s.74-75).

kılub kitti. Andın song köb yıllar ötti. Sereng yiğit bolmakandın song akası Kökem Bakuyga kişi yibardı. Men kaçā bilmas men agam meni kelib ala körsin tidi. Muni işitib Kökem Bakuy barça Oğuz ilning leşkerin alıb barıb Karaşitni çapıp inisi Serengi îmân alıb ivine keldi. Kökem Bakuy yigirmi yıl hanlık kılub vefat tapdı²¹⁷.

Arslan Oğlı Sereng Han Bolganı Zikri

Kökem Bakuy ölgendin song inisi Serengni (82a) han kıldılar. Ol on yıl hanlık atası kiyindın kitti²¹⁸. Andın song Oğuz ilindin han bolgan Kınık uruğındın Selçuk Bay köb başlık köb il köçüb Sir yakasında Hocend şehrine keldiler. Anda yüz yıl olturub köçüb Ürgenç bardılar. Ürgençde oltur bilmey köçüb Horasan bardılar. Mevrdin Ebu'l-hangaça olturdılar. Ol vaktde Horasan ki Sultân Mahmud Gaznevining nebirelerinin kollarında irdi. Olarning devletlerinin kâseleri tutub irdi. Töküleyin tiyub turgan vakt irdi. Selçuklar Mevr-i Şah Cihan şehrini alıb Tuğrul bigning han kıldılar. Alp Arslan ve Sultân Melikşah Sultân Sencer mazi şol cemâ'atdın tururlar. Ol pâdişâhlarıning hikayetleri bizning aytmağımız hâcet irmesi bizdin biru ötkenler ol pâdişâhlarıning neseblerni beyân kılmak üçün çendan kitâb aytıb tururlar. Aning (82b) hesabını yahşı Hüdâ bilur. Selçukîler Türkmen bolub karıntaşmız dib, ilge ve halkına fâidesi temadı. Pâdişâh bolgaça Türkmening Kınık uruğındın miz tidiler. Pâdişâh bolgandın song Efrasyabning bir oğlı Keyhüsrevdin kaçıb Türkmening Kınık uruğınıning içine barıb anda olub kaçıb turur biz. Aning

²¹⁷ Farsça destanda Tuğrul'dan Kökem Bakuy Han'a kadar geçen yabguların isimleri ve saltanat süreleri Kazan Oğuznamesi ve Şecere-i Terâkime'ye göre daha farklıdır. Destana göre, Tuğrul'dan sonra sırasıyla Tukak Yavkuy yedi yıl, Tokuz Yavkuy on iki yıl, Asilzade lakaplı Saman Yavkuy ve ondan sonra da Ağım Yavkuy bir yıl hanlık yapmıştır. Kökem Yavkuy bu handan sonra hanlık makamına oturmuştur. (Togan, **a.g.e.**, s.74).

²¹⁸ Bu han hakkında verilen bilgiler, her üç Oğuzmanede (Kazan Oğuznamesi, Şecere-i Terâkime ve Farsça Oğuzname) de benzer niteliktedir.

oğlanları ve Efrasyabning nesldin bolur miz tib, atalarını sanab otuz beş arkada Efrasyab yetkürdiler. Oğuz ili Kökem Bakuy birlen Serengdin song öz başına pâdişâh kotarıb oltura bilmediler. Oğuz ili Mangışlakda ve Ebu'l-handa olturganları Ürgençde her kim pâdişâh bolsa anga tabi boldılar²¹⁹ ve Horasanda olturganları ve Maverâünnehirde her yurtda olturgan sundak boldılar.

Salur Öğürçik Alpnıng Ataları ve İnilerining ve Oğlanlarınıng Zikri²²⁰

Şah Melik buzuklığında Dengli Big başlık Irakga borgan Salur (83a) ili köb yıllar anda olturgandin song, olarnıng içinde Öğürçik atlı bir toğuşlık yiğit peydâ boldı. Türkmenlerning tarihini bile turgan kişileri Öğürçik Alpnı on altı arkada Oğuz Hanga yetkürüb mundak aytdıb tururlar kim Öğürçik Alp atası Kara Gazi Big anıng atası karaçnıng atası Benam Gazi anıng atası İnal Gazi anıng atası Süleyman Gazi, anıng atası Haydar Gazi, anıng atası Ötküzli Orus, anıng atası Kazan Alp anın atası Enkeş anın atası Ender, anıng atası Timur anın atası Salur anın atası Dag Han anın atası Oğuz Han. Bu söz mahz galat turur. Anıng üçün kim Oğuz Handın ta bu

²¹⁹ Şecere-i Terâkime'den nakledilmiş bu rivayette, Kökem Bakuy ve Sereng'ten sonra Oğuz halkının kendi başlarına bir padişah çıkaramadıkları söylenir. Artık Oğuz ilinde Selçuklu hâkimiyeti başlamıştır Oğuz halkı da bu tarihten itibaren Ürgenç'de kim hâkim olmuşsa onlara itaat etmiştir. Ebu'l-gazi Bahadır Han burada, Selçuklular hakkında fazla bilgi vermek istemez. Hatta onların Türkmeniz, Kınık boyundanız demelerine rağmen, kendi şecerelerini Afrasyap'a dayandırma çabalarını eleştirmektedir. Daha önce de üzerinde durduğumuz gibi Türk şecere geleneği Oğuz ve Afrasyap olmak üzere iki menkıbevi kahraman üzerine kurulmuştur. Bu noktadan baktığımızda yerleşik Fars kültürünün etkisinde kalmış Selçukluların, şecerelerini Afrasyap'a dayandırmalarını ve atlı-göçebe kültürün savunucularından Çingiz soylu Ebu'l-gazi Han'ın bu hanedanlığa yaptığı eleştirileri normal karşılayabiliriz. Farsça destan ise Sereng Han'dan sonra hanedanlığı devam ettirir. Destana göre, Sereng'den sonra yerine oğlu Sebüktekin padişah olur. O'ndan sonra Kayı neslinden Mahmut Sebüktekin ve Ondan sonra da oğlu Sultan Mesud padişah olur. Sultan Mesud, Mevr, Belh ve Herat vilayetlerini istila eden Selçuklulardan vergi istemiştir. Selçuklular ise padişah soyundan geldiklerini iddia ederek bunu kabul etmezler. Bu durum karşısında Selçuklulara savaş ilan eden Mesud, mücadeleyi kaybetmiştir. Daha sonra Selçuk Bey, Muhammed Harezşah ve Salgurlar hakkında bilgiler veren Farsça destan burada son bulur (Togan, **a.g.e.**, s.76-77).

²²⁰ Bu kısımdan başlayarak devamında Türkmenleşip Türklere katılan halklar hakkında verilen bilgiler tamamen Şecere-i Terâkime'den alınmıştır (Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.264-271).

vaktgaça beş ming yıl ötüb turur. Öğürçik zamânından tâ bu vaktgaça beş yüz ya altı yüz yıl bolub turur. Oğuz birlen Öğürçikning atası tört ming yüz yıl turur. On altı (83b) arka tört yüz yılda her çend köb bolsa tört yüz ellik öter. Pes Öğürçik tört ming yılda ötken atalarının atı yılı. Bu bitilgen on altı kişi Oğuz oğlanları irgeni hem rast ve Öğürçikning ataları irgeni hem rast amma kaysı kişi kim il içinde meşhur bolsa anı bitib tururlar ve gayr-ı meşhûr kişilarnı bitimey tururlar. Hüdâ bilür kim bu bitilgen kişilerning atı bilmey kalıb turur. Aning üçün ayta turur men kim Oğuz birlen Öğürçikning arasında tört ming dört yüz yıl keçib turur. Her ming yılda kırk arka ölse kerek kim iki yüz arka ötkey irdi. Aning üçün pes tigen niçük bolmas bu felekning gerdişini nimerselerini unutturmayan devr kim bu aning katında sehl turur. Bu sözning galatlığning yana ber vech bu kim Salur Kazanı altı arka ötüb yettilenci arkada Oğuz Hanga yetkürüb tururlar. İmdi bu sözni (84a) okuğan ve tınglağan kişiler yahşı fikr kıling ve Oğuz Han bizning peygamberdin üç yüz yıl song irdi. Karıgan çakında Mekkege barıb hacı bolub keldi. Salur Kazan altı arkada irdi. Korkut Atanıning Salur Kazan Alp hitâbı intikal tartımı bu turur.

*Kazgurtdın ürgür taşını yulattı*²²¹

Salur Kazan özi imdi Öğürçikning hikâyetin aytaling ol zamânda Irakning küçli ve yahşı halkı Salahaddin ili irdi. Öğürçik Alp Salahaddin Biki Öğürçik birlen yağı boldı. Öğürçikning Salahaddin ili birle uruşgu kuvveti yok irdi. Ming ivlik il birle kaçıb Irakdın Şahamıga keldi. Tokuz yüz ivlüki Salur ve yüz ivlüki Kargın irdi. Anda hem olturganı medarı bolmadı. Salahaddin ilidin korkub Kırım keldiler andın köçüb

²²¹ Şecere-i Terâkime'de yedi kıta olan Korkut Ata'nın söylediği bu şiirin sadece bir mısrası alınmıştır. Şecere-i Terâkime'den alınmış bu rivayetler dikkate şayandır. Görüldüğü üzere, Dede Korkut Hikâyeleri'nin başkahramanı Salur Kazan, bu rivayetlerin de kahramanıdır.

Atıl suyunu keçib Yayık suyuna keldi. (84b) Köbler Salahaddin iline mallar yibardılar. Yalbarib hatlar yibardılar. Bâ vücûd korkub oltura bilmediler. Ol vaktde Ala Keng ve Kara Kaş tigen yerde Kanglı halkı olturub irdi. Anlarning hanlarning atı Kök Tonlı tigen irdi. Anıng katığa kelüb niçe yıllar olturdılar. Akıbet anıng birlen hem yaman bolub köçüb kaçtılar. Kök Tonlı kiyinindin yetib yeti yüz ivlükün alıb kaldı. Üç yüz ivlük birlen kaçıb Mangışlak barıb, Kara Han tigen yirde üç yıl olturdı. Kök Tonlı Öğürcikning kayda kitkenin bilmedi. Üç yıldın song işitib atlandı. Anıng atlanganın işitib Öğürcik ili birle kaçıb kurtulub Ebu'l-han tağına bardı²²². Kara Gazi bigning tört oğlı bar irdi. Evvel Öğürcik alıb ikinci Suvarcık, üçüncü Dudık, törtinci Kabacık. Bu törtning (85a) oğlanları Tengrim bolursa birbirining aytalıng. Öğürcikning altı oğlı bar irdi ve üç yolu birbirining kiyinindin ikiz boldı. Atları bu turur: Berdi ve Buka bir ve bir ikizni usar kuşar ve bir ikizni Yaycı ve Dingli, bir ikiz Berdining iki oğlı bar irdi. Birining atı Kulmı birining atı Kal Hacı. Kulmı oğlanları Yomut ve Kaltak atı turur. Kal Hacı oğlı Ersarı Bay anıng üç oğlı bar irdi. İnel Gazi ve Zeynel Gazi ve Mustafa Gazi. İnel Gazining iki oğlı bar irdi. Birining atı Tura birining atı Sokma. Zeynel oğlanları uluk Kara ve Bekavul turur ve Mustafa Gazinin oğlanları Uluk Töpe ve Küneş turur. Buka oğlanları İçki Salur turur ve yine bir namede mundak dimişler kim Salur ilinda bir kişi bar irdi Enkeş atlı. (85b) Hatuning atı Kıpçaklı atı Kazan Salur Kazan tigen Alp olturur. Ol zamânda Beçene ilining pâdişâhı bar irdi. Toymaduk atlı. Ol kelib enkeşning ivin çapıp, Kıpçaklı esir itib alıb kitdi. Üç yıldın song enkeş mal berib anı kayta aldı. Kıpçaklı ivge kitgendın song altı ayda bir irkek oğul tapdı. Salur Kazan Alp anasığa bu oğlanı haydan aldın tib birlen urub başın yardı. Kıpçaklı aytdı:

²²² Şecere-i Terakime’de bu noktada, Öğürcik’in kendi hikayesini anlattığı beş kıtalık bir şiir bulunmaktadır (Bakınız Ebulgazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.266-267)

Yağı keldi kararib kaçib kitding

Bozarib tivege minib kiyinindin

Bora irdim kabarıb it Beçene izimdin yetdi

Tiverming basın tutdı.

İçi kaydadı taşı yaynadı üsütümge minib oynadı,

İhtiyarımnu aldı bu oğlanı içimge saldı

tidi. Ol oğlan İt Beçene ilinden boldı. Atını İrek koydılar. Türk içinde resm turur İtning atını İrek Serek koymak. (86a) İrekning bir oğlu bar irdi. Arıklı atlı. İçki Salur arıklıning oğlanları turur dib tururlar. Usar oğlanları Terâkime Salur turur. Dingli oğlanları Cabı halkı turur ve Yaycı oğlanları bu vaktde Amu suyuning yakasında Kara Kul yakınında oturub tururlar. Bu çakda hem anlarını Yaycı diy tururlar. Öğürçikning beş oğlınıng neslini beyân kıldık. Ama kuşar atlı oğlıdın nesl kalganı ma'lûm irmes. Eknun Öğürçakning inilerining neslin beyân kılalıng Suvarakning bir oğlu bar irdi. Hurşid atı olan Öğürçiklı ili Hurşidning oğlanları turur. Azlar uruku Dudıkning nesldin turur. Sakar ili Kabarcık nesli tururlar. Öğürçikning inileri ve oğlanlarınıng neslining aytduk. İmdi ol vakt kim kaan-ı azîm ve hakan-ı (86b) ekrem Çingiz Hanga barıb Rum vilâyetin aldı. Ol vaktde özümün hanları Türkmendin oldı. Kayı Han evlâdın Afşar Han evlâdın ve Kün ve Ay ve Yulduz oğlanları temâm-ı Rum vilâyetinde irdiler ve Çingiz Rum vilâyetin alındın song Kırk bing ivli Boz-ok ilinidin köçürüb, Horasanga yibardı ve Toylı Han diğen oğlu Türkmen iline serdar kıldı ve Toylı Han Türkmenleri kitürüb, Tebrizdin ta Estrabad ve Mevr Şah

Cihangaça alturgırdı ve bir niçe vaktın song Çingiz vilâyetlerni alıb, kaytıb, köçürüb, yibergen illerning ivilerining üstirdin kelür irdi kim aytdı: Bular ni il tururlar? Oğlı arz eyledi kim bunlar Rum vilâyetindin köçürügden ilât-ı Kınır tururlar ve Kayı ve Bayat halkındın bolurlar ve Çingiz Han oğlığa ve emralarığa aytdı kim bular köb uluk il ikenler ve bularga hazır nazır kılğan turur ve bularnıng atlarını Hızır ili koyduk ve mundın song Hızır ili diyülsinler ve Kayı ilindin göçkündin song Afşar ve Kızıl ilatına dâhil oldı ve Çingiz Han sordı kim bular kişi ilât tururlar? (87a) Oğlı cevab berdi kim olar hem Rumdın kötürgeni ekseri Afşar ve Kızıl ili tururlar ve han aytdı kim bularga hem andağ bolsa bir yahşı at koyalı kim Türkmen halkı tehessübli bolurlar ve bizdin yaman körürler ve anlarga Hızır ili at koyub irdük ve bular Ali ili at koyduk ve her kim bu illerge koşulsa atıbgıy ve kimse bul illerdin İrel Subetgayz hannıng bu aytgan sözünün nicesi bu turur kim köb yıllar keçendin song Çingiz Han vefât tapdı²²³ ve her kim öz yurtığa han ve pâdişâh oldı ve Horasan vilâyetini Kama Big Han alıb han boldı ve anda işitib turur kim Salur ilinde Ersarı Bay atlı kişining bir yahşı körükeli kızı bar irdi, kişi yibarıb tiledi. Ersarı Bay kızını anga bermedi ve Kama Big haberin bağıb, barıb Ersarı Baynı öltürüb, ilni çapıp, Mama Bikenı esir kılıb, alıb, barıb, köb yıllar şahlandı ve Mama Bikedin hiç oğlan bolmadı. Ol sebebdin karındaşları kelib, alıb, barsunlar diyub, haber yibardı ve karındaşlar Ay Karaca Mirgan (87b) digeni ve Kama Big Mama Bikenı anlarga tapşurdı. ** hem anga hemrâh kıldı. Birini adı Hızır, birining adı Moğolcık ve birining adı Kaşka ve birining adı eşbekli. Bu dört kul kilergen yaman hayalga düşüb, Karaca Mürgannı yağlab ve Mama Bikaga yaman işler kılıb, kaçıb kaçıb, her biri bir ilge barıb, pebah ketürdi. Hızır atlı Hızır ilige ve Moğolcık Ali ilige ve Kaşka Kara İvlige penah

²²³ Çingiz Han'ın Kayı ve Bayat boyununa Hızır ili, Avşar ve Kızıl boyuna ise Ali ili adını vermesine dair bilgileri Şecere-i Terâkime'de göremiyoruz. Burada Rum elinden kastedilen muhakkak ki Türkistan coğrafyasıdır.

ketürdü ve Dönbekli anga yamanlık kılğanda yoldaşlık itmeyüb iridi. Anıng için Mama Bika ve Karaca Mürğan birle vilâyetleriga hemrâh kıldı ve başlardın ötgen vakıanı beyân kıldılar ve Ersârı Bayıning halkı ve oğlanlar Hızır ili Ali ili ve Kara İvliga kişi yibardılar kim bizning yamanlık kılıb barkan kişilerimizni yıbarınlar karındaş tururuz. Siz ve eğer yıbarmazsanız karındaşlıkdın ayruluruz didiler ve anıng bargan kişisige ol halk aytdılar kim yirini diyüb kılğan kişilerni yerning kılıb bizlerge perverpez Türkmen kılğın özünüz bilmezsiniz atasını öltürüb kilse anı öltürmes turur ve özge kişiğe hem ol olturgan koymas diyüb cevap bedriler. Andın Salur ili ‘âr kılıb Hızır ili ve Ali ili ve Kara İvli birle uruşdılar Hızır ili ve Ali ili ve Kara İvli Salur ilni (88a) kaçurub, köb illerini kırıp mallarnı alıb, anların Mangışlaga kovuldı ve ol kullardın yoğalur bulan iller içinde her biri bir şehre boldı ve Hızır iliğe bargandın Kengler boldı ve Ali ilige bargandın Moğolcık boldı. Kara İvli ilige dağ sakar boldı. Özge illerni aytalık Agar ve Aymaklı ilige Uygur Irgıl Hâce kim Oğuz Haning oğlu Kün Haning veziri iridi. Anın oğlanları turur kim Mangışlakda İçki Salurdın bir kişi bir İçki Salurnı alturub kaçıp derunda olturgan Salur ilining içine kelib turur. Anlardın bir kız alıb, anda vatan kılıb olturdı. Yemir ili halkı ol kişining oğlanlarını turur. Burkas Salur ilinda Timur Tağlı Han tigen bar iridi. Salurdın İshak İsmail atlı bir kişi bir yerdin kile turur iridi. Kördi irse Timur Toğlı Hanning ivi köçe turur. Andın tüşüb olturdı. Köç uzab kitgendin song (88b) şayed bir nimerse kalgan bolgay tib yurtka bardı irse kördi kim ocak içinde bir yaş irkek oğlan yatıb turur. Ol kişining oğlanı yok iridi. Anı özige oğul kılıb sakladı ve atını Burkas koydı. Barça Burkas ili anıng nesli tururlar. Teke ve Sarık ve Salur ilindin bir kişi bar iridi. Toy Tutmar atlı. Teke ve Sarık ili anıng oğlanları turur. Son Türkmen bolub Türkmence koşuldular. Canı Big Han zikri ve İski halkıning çeguneliği ve Canı Big Han Özbek iridi ve

Türkmen ilige yağı olub çaptı ve Türkmen illarının çapındı. Sebebi barib anga nöker boldı ve aning nökeri ve kulları köb iridi. Ayaz diğen bir kuli bar iridi. Barça kullardın pişkadem iridi. Türkmenining günahkarları kim başdın babaldın İr bilürmen tigenleri barçası bir yerge yığılıb ayazga köb rüşvetler berib aytdılar kim eğer sen Sebuk Tegini öltürseng bir yıldın beri ildin algan mallarını algan mallarında ve odin kilturgen (89a) koşını barçasın sanga bereling. Her kaçan Canı Big Han kişi yibarib seni tilese bir halk senin için kırılalı ve cobalalı. Seni tutup bermegeli tidiler. Ayaz köb malga bulurning şirin sözine könglini berib bir kice gafil yatganda Sanklı Sinni öltürdi. Hâcesinin malındın Ayazga bir oğlak herm tigmedi ve ol halk Canı Big katıga kaytıb kittiler. Ayaz korkısındın kite bilmedi. Ebu'l-han tagında olturgan Türekmenlarning içinde kaldı. Usol yıl Canı Big Han Atıl Suyunun yakasında Saray Şehrinde Hakk rahmetine kitti ve barça Eski halkı şol Ayazning oğlanları neslidin tutur. Tiveci Sayın Han evlâdındın ol kişi kim Müsülman boldı. Özbek Han aleyhi'r-rahmetihi iridi. Ol Atıl suyuning yakasında Saray Şehrinde vefat taptı. Oğlı Canı Big Han atası tahtında oturdu. Ürgenç ve Başı Kargan ilik ve ayagı Esterabagatgaca olturgan (89b) Türkmen Canı Big Hanga ta'alluk iridi. Hanga ayttılar kim Ebu'l-han tagı tive ökseli acaib yahşı yer turur tib. Bu sebebdin han otuz ivli sarban köçürüb yibardı. Aning içinda her urugdın bar iridi. Barçaga ma'lûm turur kim padişahlar hizmetinde her taifedin bolur. Anlar hem şundak irdiler. Canı Big Hanın bir kişisi Ebu'l-hayr Han Türkmenige kelib her yılda ala turgan mallarını alıb köb tiveni ayılğan ottuzlı tivecige tapşurub kitdi. Ta Canı Big Han ölünçe Ebu'l-handa olturdılar. Anlarga Tiveciler tidiler. Canı Big Han hem han rahmetine vardı ve oğlı Berdibig han boldı. Aning zamanında hem tiveciler hanlık tivelerni bakıb olturub irdiler. Bedri Big Han ölgendin song Özbekning içi bozuk boldı. Anı Ebuhayr Han

Türkmen işitib ming tivelərini tiledilər. Tivecileri çaptılar. Andın song Tiveciler açlık sebebindən balık avlarız tib su yakasığa barıb oturdılar. Bir niçe yıllardın song (90a) Tiveciler köb halk boldılar, çöpüsüne ki bazı nüshada mezkûr turur kim²²⁴ Çubine Yılduz Dib Bakuy Han nesldin turur. Dib Bakuy Han, Alınca Han oğlu ve Alınca Türk Han oğlu turur. Türk Han, Oğuz Han evlâdı ve Yafes zürriyetidin turur ve arz bu el-‘acayıb kıssas ve garâib ahhârdın berir kim kişi îmân-ı kudret Hakk-ı subhâne ve teâlâğa tefahhus kılsun. Anıng karhâne meşiyetdin bazı emri garib ve sureti nadir ve acib peydâ ve vâki olur kim müceb-i ‘itibâr ve intibâh ol ebsar olur. Ol cümledin birisi îcad beşeridür kim atamız Âdem safi aleyhisselam anasız ve atasız yedd-i kudret ilen peydâ kıldı ve andın song Hazret-i İsa-yı mesmâs-ı beşer halk kıldı. Kemaga Allahu teala inne mesele İsa kemesele Âdem ve bu emri dirkim mümkün lezzete turur ve biz cerâid-i kütüb-i tevârih ve müverrihlerning ahhârından menkûl turur kim kıssayı maşrıkdâ bir cezire var turur kim sakin-i ol cezire (90b) heme mevânis tururlar ve anların sebeb-i cümle bu turur kim her vaktığı kuvâ-yı şehvedi nefis anlara galib olsa bir çeşm-i gusli kılurlar ve gâyet dağdıgdan nutfe ol cema‘adin münfasıl ve rahîm bikrû‘l-nesanige münâkid olur, çün nutfe-i müzekker anga münzem ider ve ol sebebden ol tâife temâm-ı kız oğlan vaz-ı haml kılurlar ve bu kazaki muhakkak bu da‘vâ ve mısdak bu mânâ-yı vâkıa garib Alankova turur kim anıng batındır bu vâsıta-yı izdivaç ve rabita-i imtizaç üç olan vücuda keldi ve sûret-i ahvâl bu turur kim bir kiçe ol bânû kişver-i sabâhat ve Gülben bağ-ı melâhat hayırgahında yatıb irdi kim havadin nevâ-yı zâhir olub öznesidin körüb ol nevaning heybeti Arabi eşhel-i çeşm-i mübeddel olub hayırgahdın çıkdı ve Alankova ol

²²⁴ Eserde bu noktadan sonra Cengiz Han ve neslini anlatan yeni bir bölüme geçildiğini görüyoruz. Bu bölümde yazarın, Moğolların Gizli Tarihi, Şecere-i Türk, Şibanname ve Cengizname gibi Moğol rivayetlerini ayrıntısıyla anlatan yazmalardan yararlandığı şüphesizdir. Bu rivayetlere Sonuç kısmında değineceğiz.

suretge mütecaib olub begayet vaheme (91a) ketirdi ve izhâr ol vâkıanı kimesneye muslahatına kördi ve bir niçe vaktın song bildi kim ol nurdın abesten olub turur ve aning ve vaz-ı haml yok olundın song akrabaları ol ma'naya agâh olub tiyg-ı ta'arruz-ı niyâm kalırdın çıkarub ol vâkıadın sordılar ve Alankova vâkıa halini anlara beyân ve izhâr kıldı ve eller Alankova sözine yâver kılmadı. Ta yine bir kice yok karındaşları ol hayırgah tarafında ayak eydiler kim bu vakıanı közleri birle körüb kudret-i ilâhiye teeccüb kıldılar ve Alankova kavlige tasdîk kıldılar. El-kıssa üç oğul andın mütevellid boldı. Üçüncü oğlı Yüzsencer²²⁵ Han irdi kim şecer-i neseb Çingiz Han anga peyvend olur ve Yüzsencer Moğollar lugatında kurda müsemmi dururlar ve Yüzsencer Han bir nice yıl il ve ulus arasında hanlık kılındın song ulusat ve kabâil arasında bir niçe herc u merc ruy-ı dâd olub hiç biri kimse fermân berdar inkıyâd kıldılar ve ol asrda Yüzsencer hanning iki oğlı bar irdi. Uluk oğlıga Buka Han (91b) dirler ve atasındın song Mengay şehirlerine Bogud Han mütemekkin oldı ve aning oğlı Tümen Han irdi ve Tümen Hanning tokız oğlı bar irdi ve anlarning arasında sâhib-i rüşd-ü şeca'at tokuzuncı Kaydu Han irdi ve bir niçe vakt Kaydu Han ulusat arasında makâm-ı saltanatda müstakim oldı ve Kaydu Hanning üç oğul bar irdi ve Uluk oğlı Baysungur Han irdi ve anning Tumena diken bir oğlı bar irdi ve Tumena diken iki oğlan boldı. Uluk oğlı Kabul Han dirler ve Kîçik oğlı Kaçoli Bahadır irdi ve Kaçoli Bahadır bir kiçe uykusunda kördi kim Kabul Han akasının koynıdın bir yılduz tâli olub yana tarîk oldu ve andın song yine birisi tulu' kılub gayıb oldı ve üçüncü nevbet yine birisi zâhir olub gurub battı oldı ve törtüncü yılduz ki Kabul Han koyındın tulu' kıldı. Begayet nûrâni ve ziyâbahş âlem irdi ve andın song yine bir niçe Yılduz tâli' oldı. Kim Kabul Han anlarning her birisi bir vilâyet sarıga taşladı.

²²⁵ Moğol rivayetlerinde bu hanın adı Boduncar'dır.

Vaktike (92a) ol yılduz-ı nûrâni gayıb oldı. Âlem ol zât-ı nûranılığında ber karâr irdi. Ol halde Kaçoli uyandı ve uykuğa kitdi ve kördi kim öz koynıdın bir yılduz tâli olub gayıb oldı ve andın song yine bir yılduz tulu‘ kıldı ve gurub boldı. El-garez yetti keret ol hâli müşâhede kördide sekiz keretde bir ‘azîm yılduz dırahşan olub tamam-ı âlem-i ruşen ve nûrâni kıldı ve andın niçe yılduz münşa‘ab olub her biridin etraf ve cevânib-i Nûrâni bolur irdi. Vaktike ol yılduz ‘azîm gurûba yetişdi. Kaçoli Bahadır ukudın uyandı ve atsınıng öngine berib kören vakıasını izhâr eyledi ve ol haldin Tümena Han hoş hâl oldı ve Kabul Han oğlını çakırub ve Kaçoli Kabul Han akasına hem beyân-ı vâkıa eyledi ve andın song Tümena Han ol vakıanın tabirini aytdı kim Kabul Han neslidin üç kişi serîr hanlığında mustakim olur ve Kaçoli neslidin yetti kişi kişver-i kuşağı olur ve ekser-i rûb-ı meskûn anının (92b) taht-ı tasarrufunda olub çok yıl âlem-i irâdeye fermân sürdü ve Kabul hanning okuşunun ta‘biri han-ı saltanâtı nişan-ı Çingiz Han turur ve Kaçolining ta‘biri hüsrev-i sahibkıran sultân zemin-u zamân emir Timur Korgan turur. El-kıssa aka ve inisi ve il ve ulusu Kabul Han biat eyleyüb anga muti‘ ve minnettar oldı ve Moğol il arasında Kabul Han iktidâr ve itibâr çok irdi ve anıng oğlının adı Bertan Bahadır irdi ve Bertan Bahadırın oğlu çok irdi ve Uluk oğlu Yesuga Bahadır irdi ve anıng anasığa Alonelke dirler. Vaktike Yesuga Bahadır Ketm-i Batundur Serhâd-i zuhûra kadem koydı. Anıng elinde biraz kan misli ciğerpare tek var irdi ve bul ma‘na aklen ve deliline min yafsidu fiha ve yesfuke diyar oldı. El-arz Yesuga Bahadır ol oğlının adını Timuçin koydı. Vaktike Yesuga Bahadır sera-yı fânidin iklîm-i câvide kadem koydı. Kabail Timuçin Han ketürdiler ve Timuçin Han begâyet kavi heykel ve sâhib-i şeca‘at irdi (93a) ve ol asrda arifi bar irdi. Kim ona Bet Tengri dir iridler. Yani perestende ma‘bud kim ârif-i hiddetler zaviye hamun ve mugayeze-i cibâl ikrâr takıb ta‘at-i iz ve

mutala‘a meşğûl irdi ve her çend ki selâtin-i nasihe ve hevâkin-i salîfe ol ‘azîzin hızmatağ’a arzu kılur irdi. Tevessül müesser olmaz irdi ve hemşire vakt-ı sohbet ehl-i câhdin mütteneffir oldı. Vaktike Temuçin taht-ı şehriyarlıa ber karar oldı. Ol bözörgüvar Temuçin deryafit-ı sohbetige müteveccih oldı ve Temuçin bul merâtib-i mübârek bolub ol ‘ârif istikyâline çıkdı ve şeref-ı mülâkat-ı hâsıl kılândın song Timuçin bet Tengrining celâvında yörüb kârgahına dâhil kılub tahtında oturguzdu ve tarfka-i hizmet güzarlık birce ketürdi ve andın song ol ‘azîz buyur kim sening Çingiz müsemmi olsun ve Çingize du‘â-yı hayr kılub yine öz makâmına müraca‘at kıldı. Vaktike ikbâl-i cihangir Çingiz Han âlem ara şehûr tafiddı ve ol pâdişâh ve sipâh-ı betarik (93b) mülk kebirlik ve teshîr-i mülk ihtiyâr eyleyüb her memleket ve şehirlerge ki yüreş ketür ihtiyâc-ı muhâsâra ol min at üstinde eyler irdi. Vaktike Çingiz bilâd şarka ki taht-ı saltanatda müstakim oldı. Târih tese ve tesine himâyet irdi ve ol pâdişâh sipâh-ı halâyık penâh temâm-ı Moğol ve Türkistan Hanlarının yeryüzünden kotarıb âlemi ol tabakadın pâk eyledi ve memleket-i Hitay ve Maveraünnehir ve Horasan ve Irakeyn ve Rumat ve ekser-i bilâd-ı şark ve garb aning taht-ı tasrrufunda oldı ve Çingiz Hanning müddet-i ömrü yetmiş üç yıl irdi ve eyyam-ı saltanat yigirmi beş irdi. Eyyam-ı saltanatında çok çok katl ve gâret ve katl-i ‘âm kılur irdi ve Çingiz Han bu merâtib ilen dokuz arkada Alankovaga yetişür. Çingiz Han Yeruga Bahadır bin Bertan Bahadır bin Kabul Han bin Tümena Han bin Baysungur Han bin Kaydu Han bin Tuman bin Buka Han bin Yüzsencer Han bin Alankova ve Alankova mezkûr oldı kim niçe arkada pâdişâh-ı kişver guşa-yı hakan bin hakan bin hakan Oğuz Han (94a) Türkmen-i sâhib kırana yetüşüb ve Yafes nesilden turur. Keyumers Âdem zamânından beri tabka-yı Şezadiler ve Kiyaniler ve Sasaniler ve Eşganiler ve çok pâdişâhlar geçendir ve lâkin Çengiz gibi pâdişâh geçen

değildir ve serhâd-ı Hitaydın ta aksa-yı magribeçe anıng taht-ı tasarrufunda irdi ve Çingiz kim serîr-i ahrete yörüktürdü. Anıng oğlu Ögeday Kaan makâm-ı saltanata müstakim oldı ve Çağatay Han-ı magrib vilâyetine könderdi ve anıng bir kimse evlâd kalmadı ve Tuli Hanı Memleket-i Rum ve Irakeyn ve Horasana yibardı ve Hülagü Han hem Tuli Han birle ol memlekete mâmur oldı. Cuci Han ve anıng evlâdıǵı Deşt-i Kıpçaka merhamet itdi ve ol vakt-ı selâtin Kalmak nesebleri Ögeday Kaana ittisal kılurlar. El-arz bir kimse istesun kim Çingiz evlâd ve niyâsevi aşairi hasbü'l-vâki halâyık ve mâhiyet yetişsun. Anıng izhâr nesebi ala hazret hadiv ve zamân Cuci Han eyyamında biri mezkûr ve tahrîr ve beyân olunur ve Cuci Han mukaddimesi bu turur kim atası Çingiz Han vefatındın ong yigirmi (94b) yaşında vefât kıldı ve Cuci hanning dört oǵlı bar idi²²⁶. Törtinci oǵlı ki oǵlanlarının reşid ve şeca'atlıǵı Şiban Han irdi ve Şiban oǵlı Kabgay sultân ve anıng oǵlı Hızır Han ve anıng oǵlı Bahadır Kazan ve anıng oǵlı Nategul Sultân ve anıng oǵlu Hâce Buga Sultân ve anıng oǵlı Melik Timur Sultân ve anıng oǵlı Ulug Fulad sultân ve anıng oǵlı Ebni Sultân ve anıng oǵlı Devlet Şeyh Sultân ve anıng oǵlı Halef kitişan Ebu'l-Hayr Han irdi kim Dest-i Kıpçak ve Türkistan ve Çağatan anga müsellim irdi ve henüz Ebu'l Hayr Han bin yigirmiden aksu irdi kim evlâd-ı pâdişâh Firdevs-i mekân Emir Timur Gürkan Şahruh Mirzadın Harezmi vilâyetini istihlâs verub serîr-i hanlık ve öznün hakanlıkta müstakim oldı ve anıng kemâl-i derece-i ikbalcık büyük oldı kim ekser-i selâtin âlem andın isticdâ ve ilticâ eyleyüb çenançe Kara Yusuf Sultân Türkmen ki ferzendi kibâr Emir Timur Kürgan irdi ve Sultân Ebu Said Mirza ve Menuşehr Mirza ve Muhammed Culi Mirza (95a) ve Sultân Hüseyin Mirza ol han-ı 'alışan hizmetige

²²⁶ Eserde bu noktadan itibaren Cengiz evlatlarından Cuci neslinin ön plana çıkarıldığını görüyoruz. Bu durum elbetteki eserin kaleme alındığı coğrafya ve tarihle alakalı olmalıdır. Bu kısımda Cuci soyundan gelen Ebu'l Hayr Han, onun Timurlularla mücadelesi ve Özbek hanları hakkında kısım bilgiler verilmektedir.

kelüb ve anıng mülâzım-ı Türkab irdi ve imdât-ı devletindin fugaha temnalarına vâsıl olub makâm-ı saltanatda mustakim oldılar ve Ebu'l Hayr Han kırk yıl Deşt-i Kıpçak ve Diyâr-ı Urus ve Bulgar ve memâlik-i Türkistanda hanlık mesreddin mustakim irdi ve andın iki oğul kaldı. Şahbudak Sultân ve Mahmud Sultân ve Şahbudakdın iki oğul boldı. Uluk oğlı han-ı 'âlişan halifetü'r-rahmân Şibani Han ve küçük oğlı Mahmud Sultân ve Şibani Han betarihe sene hamse ve hamsine ve semane mâtiye mütevellid oldı ve Ebu'l Hayr Han anıng Muhammed Şibani müsemmi kıldı ve Şah baht lakab virdi. Vaktike Ebu'l Hayr Han vefât kıldı ve il ve ulus bircesi müteferrik balub çok rahmet çekdiler. Ta vaktike Sultân haddi temize yetişdi. Kabâil azm-ı tashîr vilâyet-i Maverâünnehir kıldı ve ol vakt devlet-i selâtin Emir Timurı muntehi bolub irdi. Anıng ekser-i evlâdı ecl mev'ûd ilen ahret yoluna tayy kıldı ve temâmı bilâd-ı Türkistan Sultân (95b) tasarrufunda oldı ve Belh hükümetin Harzemşahdın halife tafviz kıldı ve Horasan vilâyetin Timur Han diken âlige virub ve sultân-ı sahibkıran hemişe vakt-i Şah İsmail Safevige peyâm iverdi kim dîn-i cedîdin yüz kötürgil ve kadîm dîne ikdâm eyleğil veya inke meydân-ı harb âmâde bugıl ve ol sebebden leşker çekub Merve keldi ve bir niçe halk şehid olub füzelâ-yı istilâ-yı Kızılbaş külah sorh kıldı. El-arz Şibani Handın üç oğul kaldı. Timur Han Hürrem Şah Sultân ve Sunec Muhammed Sultân ve Mahmud Sultandın bir oğul kaldı. Abdullah Han ve Şibani Han vefat kıldandın song Buhara vilayeti hanlığı Abdullah Han muvaffaz oldı ve andın song vefat tafdı ve Canı Big Sultân Hâce Muhammed Sultânıng oğlı turur ve miyanka onasında ol sultân irdi ve andın üç oğul kaldı. Kisten Kara Sultân ve İskender (96a) Han Pir Muhammed Han ve hükümet-i Belh Kisten Kara Sultân mufavvaz irdi ve hükümet miyân-ı Kal İskender Han karar takıb irdi. Kisten Kara Sultândın song Belh hükümeti Pir Muhammed Hana mukarrer

oldı ve otuz iki yıl hanlık kılub Badahşan vilâyeti hem aning tasarrufunda irdi ve Buhara vilâyetige Abdullah Han hükümet kılur irdi. Vaktike Pir Muhammed Han dünyadın rihlet kıldı. Abdullah Han Abdülmümin Han diken oğlu Beremsi Kaal Hanı Belh vilâyetige Han kıldı. Abdullah han müddet-i kırk yıl mesred-i hilafetde müstakim irdi ve hicret tarih ming altı irdi kim Abdullah Han dünya-yı fânidin menzil-i ‘ukbaya sefer itdi ve andın song Abdülmümin atası tahtında oturub hanlık kıldı ve müddet-i hanlığı aning altı ay irdi. Altı aydın song şahâdet şerbetin içüb âlemdin köçti. Caniyan bin Yar Muhammed Han bin Bağışlad Han bin Cavak Han bin Muhammed Han bin Bahadır Han (96b) bin Alca Han bin Kutluk Buga Sultân bin Araş Han bin Cuci Han bin Çingiz Han Sultân Aştar Han mukadesi bu turur kim vaktike Araş Han, Emir Timur uruşunda katl tatdı. Kutluk Timur Han Kaçub Astarhan Şerige bardı ve Kutluk Timur Han Uruş halkı özlerinde sultân eylediler ve Kutluk Timur Han oğlanları ilen ta vaktike Yâr Muhammed Hanaça Astarhan vilâyetinde hükümet kılur idi ve Yar Muhammed Han eyyamında ol evlâd arasına husûmet duştdi. Yar Muhammed Han, Caniyan Han diken oğlu ilen Buhara vilateyge keldi ve ol vakt İskender Han Buhara şehrinde han irdi ve Abdullah Hannıng Zehra Hanım diken bir hemşire bar irdi ve Zehra Hanımı Caniyan Hana berdiler ve andın üç oğul boldı. Din Muhammed Han, Bâki Muhammed Han, Veli Muhammed Han ve Din Muhammed Handın iki oğul boldı İmamkulu Sultân ve Nadir Muhammed Sultân, Veli Muhammed Hanın iki oğlu boldı. Rüstem Sultân ve Muhammed Rahim Sultân ve Kâsım Sultân, Nadir Muhammed Hanıng ahtığı turur ve Nadir Muhammed Han atası Seyyid sahîhü’l gayb İmam Musa Ali Rıza (97a) evlâdın turur ve Nazır Muhammed hanı haç yolunda vefât tapdı ve andın niçe oğul kaldı. Abdülaziz Han ve Hüsrev Sultân ve Behram Sultân ve Sübhankulu Han ve Kutluk Sultân ve

Abdurrahman Sultân ve Allahkulu Sultân ve Abdülaziz Han müddet-i kırk yıl Buhara Vilâyetinde Hanlık kıldı ve anıng ömri yetmiş dört yılındın song Mekkeye barıb vefât tapdı ve Bağl gürsitanında medfûn oldı ve Sübhankulu Han, Abdülaziz Han akasındın Buhara vilâyetini alıb yigirmi üç yıl taht-ı saltanatda mukîm irdi ve Belh vilâyetinde İskender Muhammed Han diken uluk oğlını ka‘alhani eyleyüb koydı ve İskender Han üç yıl Belhde han irdi ve andın song Ebu’l-mansur Han ki ol hem Sübhankulu Hanning oğlı turur. Belhe Han oldı ve Ebu’l-mansur Handın song Sıddık Muhammed Han mesned-i hükümet-i Belhde müstakim irdi ve andın song Salih Muhammed Han han oldı ve Salih Hanı, Mahmud atalık mağrûl eyleyüb Hindustan (97b) şehrine yibardı ve andın song Sübhankulu Han, Din Muahmmmed Mukîm han eyleyüb anı han eylediler ve Muhammed Mukîm Han hem Mahmud bi Şehîd-i kari ve Mukim Han İskender Hanning oğlı ve Subhankulu Hanın ahtığı turur ve Abdullah Han kim Subhankulu Hanınng oğlı turur. Atası intikalidin song mesned-i hilâfetde Abdullah Han müsemmi oldu ve Abdullah Han şehîd olandın song sene ming yüz yigirmi irdi kim Ebulfeyz Han kim Subhankulu hanning oğlı turur. Mesned-i hilâfetden Eru’l-fâhire Buhara’da müstakîm oldı ve anıng müddet-i hanlığı otuz sekiz yıl irdi ve Tarîka-yı aba-yı kirâm ve islâf-ı azâm-ı ihtişâm-ı selâtin-i Astarhanı bu turur. Bir niçe yüz tahrir ve beyân oldı ve bu eyyamdan song her bul evlâd ‘âli makamdın bir kimse han ve sultân olmadı. İntihâ-yı alemçe bu silsile-i ‘âliye birle özini bürüye merziyedin islâf-ı kirâm ‘âli makamına ittisal virsün ve Allahu alem bissevâb.

**Bir Serlevh-i Kitâb-ı ‘İlmde Bulandı Kim Ruma Pâdişâh Bolan Sultânlarının
Suretleri Beyân Olsun²²⁷**

(98a) İrana Çingiz Han mutasarrıf oldu ve Hüseyin Han İrandın barıb bilâd-ı Şam ve Rum teferruk eyledi ve çok yıl ol memleketde hükümet ve pâdişâhlık eyledi ve anıng hırmen hayatını sarsar ecl-i berbâd verendin song anıng oğlu Ebu’l Hasan Han, Şam memleketinde hükümet ve pâdişâhlık eyledi ve andın song ol evlâd-ı ‘âliye Necâd-ı Pâk Nihad nesl be nesil ta vakt-ı Emir Timur Gürkan Şam memleketinde hükümet ve hanlık ve sultânlık kılur irdiler. Vaktike devlet gürkanı ki müşrik-i sa‘adet din tulu‘ kılub âlem üzere sayı oldu. Kahraman Han ki evlâd-ı Ebu’l Hasan Han irdi. Emir Timur Gürkan anıng kırk ming üyli Türkmen ili birlen keçürüb, Tebriz vilâyetige kondurdu ve Tebrizning hükümetini Kahraman Hana tefviz eyledi ve bir niçe yıl Kahraman Han hükümet eyleyib vefat tapdı. Oğlu Sultân Osman Gazi atasıning yerine keçib hükümet eyledi ve ol Sultân Osman Han Gazi (98b) Türkmen ki eyyam-ı Ferruh encâm-ı cihanbâni sahibkıranı Emir Timur Gürkanınıng vaktinde eyâlet-i Diyarbekire serefraz ile beragıb irdi ve çok yıllarında hükümet eyleyib şöyle adâlet iderdi kim kurd birle koyun bir yirde kütter irdi ve kuzıdın koyunga hiç noksan yetişmez irdi. Vaktike anıng ömr-i temâm bulandı song oğlu Ali Big kâim-makâm-ı atası olub bir niçe vakt zincir-i adalet kösterdi ve ol cihandın ötendin song anıng oğlu Emir Hasan Big mesned-i izzet ve hükümetde mütemekkin oldu ve çok yıl hanlık ve sultânlık idüb bilad-ı Irak ve Fars ve Azerbaycan ve Kirman ve İran ve Kürdistan ve Luristan ve Irak-ı Arab ve Irak-ı Acem ta serhâd-i Horasan anga teshîr ve musahher olub serîr-i saltanat ve cihanbanlıkda müstakim oldu. Ol esnada pâdişâh-ı Maverâünnehir (99a) Ebu Said körğeni irdi ve Sultân Sahibkıran Emir Hasan Big

²²⁷ Bu başlık altında Akkoyunlu - Safevi Devleti mücadeleleri ve bu devletlerin etkin bir unsuru olan Avşar sülalesi hakkında bilgiler verilmektedir.

Sultânıng yetti oğlı bar irdi. Uluk Uğurlu Han Big ve Zeynel Big ve Maksud Big ve Sultân Halil ve Yusuf Big ve Baba Big ve Sultân Yakub ve Alişan Sultân atasınıng hayatında hâkim pars irdi ve hükümet-i Diyarbekir Sultân Yakuba tafvîz eyledi ve ümerâ-yı Azerbaycan umûr hükümet ve saltanata Yakub Mirzayı ittifak eylediler ve Yakub Mirzanıng rayatcab ve celalleri ber karar olub makâm-ı saltanata şai ve müstakim oldı ve anıng aka inisini mutâba'ten ihtiyâr idüb Yakub Mirza taht-ı saltanatı Tebrizda ber karar oldı ve anıng eyyam-ı devlet-i müddet-i on yıl irdi ve temâmı bilad ve teva bini ma'mûr ve abâd eyledi ve ol vaktde Sultân Haydar Şirvan memleketina (99b) hareket eyledi ve Ferruşah hâkimi Şirvan Sultânı Haydarıng hareketing ittila' hâsıl idüb Yakub Mirzanıng hizmetine ilçi yolladı ve Peygam-ı mektub bul kim sultân Haydar pâdişâh-ı taife-i kızılbaş birle müteveccih Şirvan olub turur ve şek yokdur kim her gâh ki teshîr bul kavm anga müyesser olsa teshîr anga her memâliki hem ihtiyar ider. Savab did boldur kim Sultân Alişan huzzam-ı saltanata femâyiş eylesunlar kim ber ittifak leşker-i Kızılbaş sedd-i râh olanın kim bu diyâra yol tamasun ve Yakub Mirza bad anı istimâ bu haber Süleymanıng Türmening dört ming yegin atlı Türkmen cerrar namdar Cayek Suvar Şir şikâr birle Şirvan şahınıng imdâdına ve Sultân Haydarıng muharebesindin ötrü könderdi ve Süleymanıng Türkmen be ittifak Şirvan Şah Sultân (100a) Ya'kub Mirzanıng fermâşi birle müteveccihi-cenk ve Cidâl oldı ve ol hengâm-u girûdar-ı harb ve bir tîr-i gazâ Süleyman Big kemanhanedin çıkub, sebep-i inkita 'ömr-i Sultân Haydar öldi ve Sultân Haydar maktûl olandın song anıng oğlı Şah İsmail mukayyed bekayd buyurdu ve Süleyman Big Tarh kışlak Karabağ yerinde sükûnet eyledi ve ol haftada Yakub Mirza bişter navabanlıkda pehlü koyub âlem fânidin sarayı 'ukbaya rihlet kıldı ve Uğurlu Han oğlı Kunduz Biki pâdişâh eylediler. Lâkin umerâ-yı Bayındır

ning amuzadesi mirza Mesih pâdişâh köterdiler. Mevzii Karabağda mukaddema-i muhârebe ve mukâtele zuhûra yetişdi. Nesim-i feth u zafer Mirza Kündüz Big çeşm ve galamığa beyrân olub be sabh-ı muslatına sahîh çok ümera-yı izâm Bayındır birle katle yetiştirdi ve Kündüz Big (100b) Tebriz Vilâyetiğa müraca'at kılub mesned-i izzet ve hükümetde mukîm ve mustakim oldı ve Mahmud Big atlı amuzadesi leşker cem' idüb ya Kündüz Big ile muhârebe eyledi ve ol hem avâre-i dest-i edbar olub heklâk boldı ve aning umerâ-yı 'izâm Süleyman Big ve aning devlet dirmedarı künden küne müterakki oldı ve Ali Rüstem Big kala-yı Asancıka hâkim eyledi. İki umerâ-yı izâm ki Kırk Seyid Ali ve Ebi Sultân irdi. Pevâ-yı şeytaniyaga barıb maslahat eylediler kim Rüstem Biki pâdişâh kötersunlar ta Irak ve Azerbaycanı anlardın istihlâs virsünler ve Kırk Seyid Ali ve Ebi Sultân Rüstem Big birle ahd u peymân kıldılar ve anı pâdişâh köterdiler ve Şah Rüstem şirpençe-yi umerâ-yı leşker ki keşerhe heminan olub müteveccih-i mülk Tebriz boldılar ve çok sipah Rüstem Şahning zıll-ı rayâtında cem' oldı ve bu haberde Kündüz Big semige yetişdi (101a) kim ol cem' tarîk-i ** ve tuğyan eyleyüb turlar ve liken Kündüz Big fuvcı leşkeridin betarîk karavul yolitub irdi kim anlarının sülûk bi vefalğındın itla' tapıp oğlının katığa bursunlar ve Kündüz Big Hasan Ali Big Afşar ittifakı birle Necmeddin Big Köklen birle 'azîm-i Şirvan oldı. Süleyman Big Tebriz memleketine 'inân kizîri ma'tûf buyurdı ve Rüstem Big Tebriz tahtına çıkub Urus memleket-i Azerbaycan öz kenarına aldı ve mezkûr turur kim Şirvan Şah be sebab-i aning kâtil-i Sultân Haydar irdi. Rüstem Big birle olub hilâf-ı meftûh eyledi ve çok leşker Kündüz Bige virdi. Maksad-ı aning memleket-i mevrûsını Rüstem Bigdın istihlâs virsun ve bul haber Rüstem Big semiine yetişdi ve aning hatır-ı şerîfine hutûr oldı. Şahdın penâh Ali Mirza Safevî ve İbrahim Mirza-i Safevining (101b) kayd-ı giriftarlıkdın halas idüb

Ebi Sultân birle Şirvan tarafına yoldı. Ta ol vakt tabaka-yı Safeviye ve Karatepe ‘azileri tiğ-i hun aşamlarını niyâm-ı intikâmdın çekdiler takı Kunduz Big rüzgârdın dimâr çikarsunlar ve memleket-i Irak ve Azarbaycan anıng tasarrufundan zâil olsun ve bul haber be-taraf-ı bilâd ve imzâra yetiştı. Biraz fırsatsız çok cem‘iyyet-i mürîd ve mu‘takid-i hanedan-ı Safeviyedin zıll-ı râyât-ı sultân Ali mirzaya cem‘ oldılar ve ol hazret-i hemîdân-ı Ebi Sultân-ı mukâbele Mirza Sultân Kündüz Big oldu ve feth u zafer anlarınığ hiçbirine rû virmedi ve gâlib ve mağlub ma‘lûm olmadı. Ahirü'l emr Kündüz Big Şirvan şehrine kitdi ve Ebi Sultân ve Sultân Ali Mirza birle teveccüh ü Tebriz eyledi ve hem ol vaktde Köse Hacı Bayındır, hâkim-i İsfahan Rüstem Big birle ızhâr muhâlefet (102a) idüb hutbe benâm-ı nâmı ve ismi sâmi Kündüz Big okutdı ve ** Kündüz Big Şirvandı hareket idüb anlarınğ fitnesini teskîn eyledi. Vaktike Rüstem Big iki ciheddin hedef-i Sihâm yüz köterdi. Duyyumbâre Sultân Ali Mirzanıng dostluk ve musahebetin ihtiyâr idüb Allahkulu Sultânı anga yolladı ve müteveccih def‘ ve Kündüz Big eyledi ve Karaklı Tavacınınğ bir fevc birle Köse Hacı Bayındırınğ muharebesine yolladı ve ol Allahkulu Sultân, Mirza Kündüz Big ve leşkeri Şirvana zafer tafıtdı ve ol halde ve Kündüz Big katle yetiştı ve Karaklı Tavacı dere güzün tavacısında Köse Hacı muharebe birle eyledi ve devlet resmıyeti birle anga galib oldu ve Köse Hacı hem maktul oldu ve bu haber bir kiçe Tebrize yetiştı ve Mirza Rüstem ferehnak oldu ve temâmı gülzar memâlik Fars ve Irakeyn ve Azarbaycan ve İran muarızlar tıkanındın (102b) mesun kaldı. Rüstem Mirzanıng Ahmed Sultân diğen oğlı firar idüb Rum vilâyetine barıb irdi ve pâdişâh-ı Rum asarı şeca‘at ve şehriyarlık anınğ çehresinde müşâhede idüb anga kızını virdi ve Ahmed pâdişâh müddet-i on yıl ferağı ballık birle Kayser pâdişâh-ı Rumning atıfet-i devlet ve ikbalinde evkat keçürdi ve öz vilâyetin teshirini heves idüb cem‘-i

Terâkime birle Azarbaycan savbına hareket eyledi ve Rüstem Big bad-ı ez istima‘ ol haber ilm-i muhârebe ve mukâtele efraşte üdüb ağılının istiklâline kitdi ve ol halde ‘umera-yı Irak ve Azerbaycan tarîka bi-vefâlık meluk idüb Rüstem Bingi desgîr eyleyüb Ahmed Pâdişâha keltürdiler ve Ahmed Pâdişâh inhidâm Devlet-i Kayser-i Rum atası hayatın bolub öz devletini manzur idüb atasını derece-yi şehâdete yetiştirdü ve atasınıg urnında özi pâdişâh boldı. ** ** Rüstem Big-oğlı (103a) Ahmed Pâdişâh altı yıl saltanat eyledin song katle yetiştü ve Ebi Sultân aning oğlı Sultân Muradı tahtı saltanatda oturtdu ve bir niçe müddet hem pâdişâhlık eyledi. Anı hem geri bangir olub dünyadın ‘ukbaga rahleti çekdi. Aning oğlı Muhammed Mirzanı Murad Big Bayındır pâdişâh eyledi ve ol yine vefât tapdı. Oğlı Kasım Bigi pâdişâh eylediler ve aning intikal eylendin song oğlı Pir Muhammed Big Hâkim oldı. Ol hem bir niçe kündin song âhiret üyüne sefer eyledi. Oğlı Uğurlu Bigi anın urnına hâkim oldı ve andın song oğlı Mahmud Mirza pâdişâhlığa yetiştirdi ve bir niçe vaktın song ol behişt üyüning yerine dâhil oldı. Oğlı Yakub Han oldı ve Yakub Handın song oğlı İskender Han hâkim oldı ve ol Şah İsmail birle çok cenkler eyledi. Çün devlet-i âhire yetişib irdi. Fayda eylemedi. Oğlı Şahruh Big, ilât-ı Afşarya birle meşhed-i mukaddes (103b) yüzlendi ve andek vaktın mesned-i mukaddes-i feth eyleyib niçe yıl alar anda hükümet eyleyib öz ecl birle vefât tapdı ve oğlı Şahruh Big aning mesned-i izzetinde oturub temâm-ı memleket-i Horasanı öz tasarrufuna alıb ve Uluk Big atlı âlimin ve Merv Şah Cihanga Hâkim eyleyib, ömrü sebz keçirür irdi ve Şah İsmail Safevi Irak ve Fars ve Azerbaycanı alandın song iddia-yı Horasan eyledi ve Şahruh Big aning birle bir niçe uruşları ‘azîm eylendin song lâ ilaç bolub ağılını Mervdin hemrâh alıb ve tamam-ı vilâyet-i Afşarya ve gurre-yi Türkmeniye birle köçüb Esterabad ve Balkan tağığa barıb karar tapdı ve ta vakt-ı Şah Abbas huruç

idinçe anda o turur irdi ve Şahruh Big Balkan tağında vefat eyledi ve oğlu Uluk Big ile han bolub Şah Abbas Horasana kilen vaktde Ulug Big ilât-ı Afşarya ve bâki-yi Türkmenyeni başlab köçüb Ürgenç ve Merv ve Çarco bu üç yurt aralığında karar taptı ve Ulug Big anda intikâl eyledi (104a) ve andın üç oğul urnına kaldı. Büyük oğlınıg adı Ali Big irdi ve andın kiçikning adı Veli Big ve andın kiçikni adı Zuhur Big ve Ali Bigdin yedi oğlu bolub irdi. Büyükning adı Canı Big ve İmamkulu Big ve Arab Big ve Pir Kulu Big ve İvaz Big ve Yusuf Big ve Hasan Big ve Zuhûrkulu Bigdin, Nadirkulu Big boldı ve Veli Bigdin Pâdişâhkulu Big ve İmam Bedri Big boldı ve Ulug Big vefât kılandın song büyük oğlu Ali Big atasının urnına ilât-ı Han ve hâkim boldı ve ilât-ı Afşarya kim ol vakt Ali Big hanga tabii boldılar ve otuz ming üylü alurlardı ve ol vaktde Afşar ilining bir ucı Balkan tagında bir semt-i köhne Ürgençde ve bir tarafı Beş bölük ve Merv Şah Cihangaça irdi ve bir başı Carco vilâyetinde irdi ve hemişe on iki ming üylü koçak yiğitlerdin öz etrafında yakın sıhlar irdi ve (104b) rüzgâr çarvadarları öz behbudında kizer irdi ve Ali Big Han ‘umera-yı ‘azâmet ilen irdi ve anıng esbâb-ı devlet-i misâl-i pâdişâhlar dek irdi ve ilât-ı Afşariye anıng ta‘atin temâm ve kemâl özlerine vâcib bilib, misl-i abâ-yı ‘izâm ve ecdâd-ı kiramlarım anga hizmet kılurlar irdi ve Ali Big Han kilib ol makâmda karar taptı ve ol vaktde Türkistan pâdişâhı Abdullah Han irdi ve Ali Big Han ilât-ı Celilü’l-kadr Afşarya birle bu nevayihe kilgendi Abdullah Han fikrde bolub ve hâkim-i Merv hem arz eyledi kim Ali Big Han köb ilât birle Merv yakınına kilib turur ve Merv hem kadimü’l-eyyamdın pâ-yı taht-ı Sultân Sencer Türkmen ve Mülk-ü Miras Afşar turur. Mebâdâ rucu‘ eyleyib Mervşahiyyatını tasarrufuğa kirgizsun ve ol vaktde Mervning hâkimi Nur Muhammed Han Abdullah Haning kiyev irdi ve bu vaka‘lar iştigendi song Abdullah Han Ali Big Hanı tutmak fikrinde bolub ilçi-yi harb-i

zamân (105a) ve enam firâvan birle Ali Big yanığa yollayub Ali Big hanı huzuruna istedi ve Ali Big Han hem tuhfe ve hediye birle Nadirkulu Big inisining oğlını pâdişâh hizmetina yolladı ve Nadirkulu Big kelib Abdullah Hanı kördi. Abdullah anga Mmihribanlık bisyâr kılıb irdi kim niçün Ali Big bizning körmağmızga kilmediler ve Nadirkulu Big vesvese şeytanıga barıb aytdı kim Ali Big Hannıng özge o ‘âsi bar turur ve Abdullah Han bu sözni Nadirkulu Bigdin işiddin song anı halvetge çakrıb anıng ahvâlinde haber aldı kim anı hem iddia-yı uluklığı bar turur ve anga uluklık yetişmesindin bâtil endişelerge barıb Abdullah Hanga aytdı kim siz Ali Big Hannı öltürüb hükümetini menge birseniz ve anı alıb kile turur men ve han anga vade eyledi kim sen eger barıb Ali Big Hanı alıb kilseng anı öltürüb seni cânıma cân ve hâkim kılur men. Ol bi akl özbigning sözine kirib ketürmeklerine sai ile (105b) ve niçe sefer özbigni hem hemrâh Ali Big yanığa kiltürüb pâdişâh canındın mihribanlıklar firâvan eyledi diyüb Ali Big Han ferîb kılub, Abdullah Hannıng yanığa alıb, barganını kâil eyledi ve Ali Big Han emîr-i saf zamîr irdi. Endişe hatırına yetişdürmedi. Bir niçe nefer karındaş ve niçe nefer ilbegilerin hemrâh alıb dâhil-i Buhara oldı ve kilib Abdullah Hanga mülâkat eyledi ve Abdullah Han aytdı kim Ali Big sen Merv Şahcihanning almağniğa kilib iken turur sen diyüb anıng katline emr eyledi. Ali Big ve Veli Big ve İmamkulu Big bul üç kişini derce-yi şehâdete yetiştürdi ve Canı Big Mervşah cihanda Nur Muhammed Hana tapşurub mahbus eyledi ve Pir Kulu Bigi Carcoda kayd eyledi ve İvaz Big karşığa tapsurdı ve Arab Big, Yascı hâkimine tapşurdı ve Yusuf Big ve Hasan Big bu iki yaş oğlan il arasında kalıb irdiler ve Ali Big Hanı öltürgendin song (106a) özgelerini mahbûs kılândın song bir niçe nefer Nadirkulu Big birle hemrâh eyleyüb Abdullah Hanı il arasına berib hâkim eyledi ve ilât-ı Afşar bu vaka’dın haber tapandı song hanıng

yibargan kişilerini öltürüb ve Nadirkulu Bigni kollab köçüb temâm ve kemâl-i Nesa ve Abiverd ve Hisar Tag ila Esterabad ve Balkan kittiler ve bazı bi-kuvvet ve bi-külüksizikdin kaçıb leb-i ab semtinde her yana müteferrik boldılar ve olar kim Hisar Tag Nisa ve Abilverd bardılar. Ali Bigni küçük oğlu Yusuf Bigni özlerine hâkim eylediler ve onlar kim Esterabad ve Balkan haddına barıb irdi. Ali Bigni yine bir oğlu Hasan Bigni özlerine hâkim eyleyib ferâgat eylediler ve Nadirkulu Big öz kerderindin şermendeher ve serefekendeher bolub ilâtdın ayrılıb lâ ilâc Horasan Afşarın arasında barıb karar taptı ve Andın bir oğlu boldı. İmamkulu Big at koydı ve İmamkuludın bir oğlu mütevellid boldı ve anga babasının adını Nadirkulu Big koydılar (106b) ve Ali Big Hanning Uluk oğlu Canı Big Han, Mervşah cihanda koyub irdiler. Andın bir oğlu boldı. Adını Şahrüh Big koydı ve Şahrüh Bigdin bir oğlu boldı. Adını Azizkulu Big koydılar. Azizkulu Bigdin iki oğlu mütevellid boldılar. Büyüknin adı Geday Big ve Kçükning adın İmamkulu Big koydılar ve Abdullah Hanning amrining müddet-i dolandın song Şah Abbas kilib Mevr Şahcihanı aldı ve ol vakt Şahrüh Big ve Kuzey Big ve İmamkulu Big oğlu birle Corcoya yetişdi ve Azizkulu Big anda vefat taptı ve Geday Big etrafında bir niçe nefer ilâtdın cem' boldılar ve Geday Big hem intikâl eyledi ve andın bir oğul kaldı, Şahrüh Big adın anga koydılar ve Şahrüh Big atasındın yaş kalıb irdi ve ilât-ı Afşarya kim babası Ali Big vaktında Baymatıda ve Kölgesizlikdin her yan tefrika (107a) tapıp irdiler ve Şahrüh Bigning bolaganının hoş vakt bolub etrafında cem' bolub, özlerine big eyleyib, pâdişâh yanğa alıb bardılar ve pâdişâh vakt abga mihribanlık vilâyet ve in'âm berib, mihribanlık eyleyib yiberdi ve Şahrüh Big babasındın kalan illerin temâm ve kemâl siğıştırıp, andın song intikal eyledi ve andın sekiz oğlu yirinde kaldı. Azizkulu Big ve Sevenc Big ve Canı Big ve Niyaz Muhammed Big ve Muhammed

Emin Big ve Zuhur Big ve Pir Muhammed Big ve K çik Big ve Şahruh intikal idendin song Azizkulu Big ve Niyaz Muhammed Big hâkimi ilât boldılar. Vaktike Nadirkulu Big evlâdından Nadirkulu Şah hur ç kılıb T rksana keldi.  n b y klerning kavmindin irdi. Niyaz Muhammed Hanı Belh tahtında oturturub vâli ve pâdişâh eyledi ve Niyaz Muhammed Han misli-i  b -yı izâm felek-i ihtişâm Yulduz Han ve gayr-ı hu hanlar kim (107b) ki ib irdiler. Misl-i onlardın maksadına yetib temâm Türkistanı taht tasarrufuna kir g z b adl ve insaf ve ihs n eyledi ve müddet-i on iki yıl p diŐ hlik eyleyib ol hem intikâl eyledi ve aĝasının oĝlı Kuday Muhammed vâli-yi Belh boldı. Ol hem bir niçe vaktın song vefat tabdı ve  m 'l-bilâd Belh  zge cem 'atler iline d Őtdi ve anlarının evl dlarını Andhud k b halk bar tururlar ve Niyaz Muhammed Handın yetti oĝul bâki kaldı ve Ulug oĝlının adı Rahmetullah Han ve andın ki ikining adı Ataullah Sultân ve andın ki ikining adı Şahruh Sultân ve andın ki ikining adı  nayetullah Sultan ve andın ki ikining adı Nasrullah Sultân ve andın ki ikining adı Cihangir Sultân ve andın ki ikining adı  smetullah Sultân turur ve atası Niyaz Muhammed Hanning vef tdın song Rahmetullah Han ŐahınŐahan Nadir-i Sahib kıran yanıĝa barıb, aning umerâ-yı  iz mı bolub (108a) irdi. Nadir Şah vef tdın song Ahmed Şah yanında kalıb aning yanında hem emir-i  azamet ilen bolub irdi ve bir niçe vaktın song Ahmed Şahdın k ngli kalıb Andhud vilâyetinde kilib anda oturur irdi ve Ahmed Şah hem niçe kim memâlik-i T rkistanın tem m ve kemâl hükümetin anga berib irdi. Ol Han Alişan Ulug mekân ol man -yı kabul eylemeyib hizmet-i pâdişâh hak ki farz ve lâzım bilib ta'at-ı H davendige meşgul bolub Şükr-i vâcib te lanın beca getirir irdi ve anga inilerini hükümet kılğanın ve saltanat bulğanların her birini öz yirinde beyân ve livâ-yı mülk arası Andhud vilâyetinde kırk yıl hükümet sürdi ve ahsen-i hasleti tasavvuf

yollarına dâna ve tevârih sözlerine (108b) yine aytdi. Vaktında deşt-i nevâz ve Merv düşman güzâr asrıydı. Namdâr ferzendlileri sa‘adet yâr-ı ercümendleri togradı ve Ulug oğlu Ni‘metullah Han, ikinci Baba Han Sultân ve üçüncü Cihangir Sultân, төrtinçi Yulduz Sultân, beşinci Ebu’l Gazi Sultân, altınçı Zuhûr Sultân ve yettinçi Hakîm Sultân ve sekizinci Ak Han ve tokuzunçı Şehinşah Sultân hükümetindin kırk yıl ötübde ming İki yüz төrt yıl idi ki cemcah pâdişâhdın penâh Timurşah pâdişâh Gazidir. Anı muhâlif ve ‘adâ defî için darü’l-saltâna ve darü’l-kura Kabildin bi-aded-i koşun ve bi had leşker birlen ummu’l-bilâd-ı Belhge nemudâr bolub akça muhasarasığa keldi. Ekaribü’l-umerâ-yı azamü’l-berâya Rahmetullah Hanı itâb huzurığa yol birdi. (109a) ‘Avâtıf-ı husrevâne ve merâhim-i pâdişâhâne şâmil aytdı. Hasbü’l-fermân-ı pâdişâh-ı zicâh için hass-ı mülâzımları birle cenkgahga kelib uruş başladı. Kaza-yı kademi hükm birle menşûr şehadetni başığa sancı buruş meydanındın müteveccih urdı, ahret boldı. Felek mülk-i rikab girdaba tüşti. Asîb-i nîb hıdmet-i Hüdâvendi Ruy Bedri Hanning nusret-i şiar-ı birâderleri ve kamyâb-ı sa‘adetyâr ferzendleri Andhud akvâmı ittifak eyileb zât-ı ‘âli sıfat-ı sutûde sîmât-ı Nimetullah Hanı hâkimliğige mavsûf ve mevsûm kıldılar. Vaz‘ ve şerîf ve kebîr ve sagîr rüşte-i itâ‘at ve inkıyâdnı körenlerige hermâb kabul itdilar. Nimetullah Han ‘imâret-i mesnedinde Hüdâ-yı tebârek ve Teâlâ (109b) ning şükr güzarlıgını becâ keltürüb, bidat ve tabeiyyet yışlarını fukârâ hayrını için yatkur ve teler ümîd ki ‘âlicina bu kerdârığa âsâyış-i dünya ve âhiret taygay.

SONUÇ

Oğuznamenin Kazan nüshası üzerine yaptığımız çalışmada, bu nüshanın belli bir kısmının klasik Oğuzname varyantlarının bir tekrarı olduğu sonucuna vardık. Özellikle Oğuz Han'ın hayatını ve Oğuz Türkleri'nin tarihini konu alan bölüm, büyük oranda Ebu'l-gazi Bahadır Han'ın eseri, Şecere-i Terakime'den istinsah edilmiştir. Ancak genel çerçeveden baktığımızda Oğuz Han ve Oğuz Türkleri hakkında verilen bilgiler eserin sadece bir bölümünü kapsamaktadır. Eser, kendine özgü kısımlarıyla diğer Oğuzname varyantlarından daha fazla ayrıntı ve bilgiyi bizlere sunmaktadır.

Kazan Oğuznamesini genel itibariyle üç bölüm üzerinde değerlendirebiliriz.

Birinci bölüm Oğuz Kağan faslına kadar olan bölümdür ki, burada diğer varyantlardan farklı olarak İslami unsurlar çok daha ön plandadır. İnsanoğlunun yaratılışı ve Oğuz'un peygamber Hz. Nuh'a dayanan şeceresi oldukça ayrıntılı bilgilerle anlatılmaktadır. Öyle ki Ebu'l-gazi'nin Şecere-i Terakime'sinde bu kısım birkaç sayfayla özetlenirken, Kazan Oğuznamesi'nde 35 varaklık bir kısımda insanoğlunun yaratılışı, peygamberler tarihi ve Oğuz'un atası Yafes ve onun soyu hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler verilir.

Oğuz Kağanın dünyaya gelmesiyle klasik Oğuz destanı bölümü başlar. İkinci bölüm olarak adlandırabileceğimiz bu kısımda eser, Şecere-i Terâkime ve Farsça Oğuzname'nin tesirine girmektedir. Bu kısımda Oğuz Kağan'ın doğumu, fütühatı ve onun soyundan gelen Oğuz Türkleri'nin tarihi hakkındaki bilgiler Oğuzname geleneğine uygun biçimde anlatılmaktadır. Ancak yine bu bölümde, esere özgü farklı fasılların da açıldığını belirtmekte fayda vardır.

Eserde Oğuzname kısmı bittikten sonra üçüncü bölüm başlar. Burada Moğol destan geleneği ön plana çıkar. Moğol menşeli hanlıklar zamanında kaleme alınmış Şecere-i Türk, Şibanname, Çingizname ve Moğolların Gizli Tarihi gibi eserlerden alıntılar yapılarak, Çingiz Han'ın soyu Oğuz Kağan'a kadar dayandırılır ve Çingizli tarihinin kısa icmali verilir. Bu bölümün devamında 19. yüzyıla kadar varlıklarını sürdüren Türk-Moğol devletleri tarihinin kısa özeti verilir.

Bu noktadan baktığımızda eser, klasik Oğuzname varyantları dışında çok uzun bir tarihi süreçte Türk tarihi ve kültürü hakkında dikkate değer bilgiler vermektedir. Nitekim eserin mukaddimesinde, yazarın eseri kaleme alma sebebini açıklamasından da bunu anlamamız mümkündür. Yazar önsözünde insanoğlunun yaradılışından itibaren yaşanan hadiselerin, Oğuzname adı verilmiş bir kitapta toplandığını ve kendisinin de çağına kadar yaşanmış dikkate değer hadiseleri bu kitaba ekleyeceğini belirtmektedir. Ayrıca Oğuz neslinden gelen her şahsın kendi çağlarında vuku bulmuş hadiseleri bu nüshaya eklemek suretiyle, bu eseri zenginleştirilmesi gerektiğini ve ancak bu şekilde Oğuz neslinin kendi ecdadını tanıyabileceğini vurgulamıştır.

Bu kısa ön bilgidен sonra yazmanın muhtevasına geçebiliriz.

Eserde Oğuz Han'ın dünyaya gelişine kadarki bölümde İslami ananeler oldukça ön plandadır. Yazar mukaddimesini bitirdikten sonra birinci baba geçer. Burada Hz. Adem yaratılmadan önce yeryüzünde hangi unsurların yaratılmış olabileceğine dair bazı bilgiler verilir. Bu bilgilere göre Hz. Muhammed'in ruhunun ilk yaratılan unsur olduğu vurgulanır. İkinci babda Hz. Âdem'in yaratılışı, yeryüzüne indirilişi ve Hz. Nuh'a kadar gönderilmiş bazı peygamberler hakkında bilgiler yer almaktadır. Üçüncü babda ise Hz. Nuh'un kıssasına geçilir. Burada Nuh tufanı,

Nuh'un oğulları ile arasında geçen hadisler ve Nuh'un oğulları Ham, Sam ve Yafes'in yeryüzüne yayılışı hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Buraya kadar verilen bilgiler Kur'an'dan ayetlerle desteklenmektedir. Ayrıca yazar bu bilgileri aktarırken Muhammed bin Kab, Taberi, Abdullah bin Abbas gibi İslam âlimlerine ve bazı İslami Oğuzname varyantlarına da sık sık atıfta bulunarak bazı tarihi olaylara deliller göstermek gereği duymuştur.

Diğer Oğuzname varyantlarından farklı olarak eserde İslami unsurların bu kadar ön plana çıkarılması, aslında eserin kaleme alındığı tarihle ilişkilidir. Buna göre eserin yazıya döküldüğü tarihin 18. yüzyıl olması muhtemeldir. Zira bu yüzyılda eserin kaleme alındığı Türkistan coğrafyasında merkezi otorite giderek zayıflamış, İslami ananelerin egemen olduğu teokratik bir süreç başlamıştır. Nitelikli hükümdarların çıkmaması ve çevre güçlerin bu coğrafya üzerinde baskısını hissettirmesi, ruhani sınıfın halk ve yönetim üzerindeki tesirini giderek artırmıştır. Büyük bir ihtimalle de bu eser, bu ananenin kontrolü altında yazıya dökülmüş olmalıdır. Yazarın da vurguladığı gibi Türk neslinin tarihini unutmaması için bu eseri nesilden nesile aktarması gerekliliği, bir nevi topluma karışık süreçte şerri ve örfi ananeleri hatırlatmak ve manevi gücün korumasını sağlamak içindir.

Hız. Nuh faslından sonra Nuh'un oğulları, özellikle de büyük oğlu Yafes ve nesli hakkında oldukça ayrıntılı bilgilerin verilmekte olduğu bir fasıla geçilir. Bu kısım, Türk kültürüne ait vermiş olduğu özgün bilgilerle diğer Oğuzname varyantlarından bir adım öne çıkmaktadır. Sadece Türk halkları hakkında değil, Yafes neslinden gelen bazı Asya topluluklarına ait dikkate değer tarihsel ve kültürel bilgilere yine bu kısımda rastlamamız mümkündür. Bu bölümde Yafes'in en büyük oğlu Türk ve onun oğlu Tüdek hakkında verilen bilgiler Şecere-i Terâkime'den

alınmış olmalıdır. Türk'ün oldukça akıllı ve hünnerli olduğu ve Yafes'in veliahdı olarak onu tayin ettiği belirtilir. Tüdek'in bir av sırasında tuzu bulma hikâyesi de Şecere-i Terâkime'ye uygun usulle anlatılmıştır. Yafes oğulları hakkında verilen diğer bilgileri ise Oğuznamenin ana varyantlarında göremiyoruz. Mesela Hazar, kuzeye yerleşmiş ve hayvan kürklerini çıkarmakla ünlenmiştir. Rus ve nesli balı bulmuş, helva yapmayı öğrenmiştir. Kemariki, Bulgar coğrafyasında oturmuş avcılık ve balıkçılıkla uğraşmıştır. Sincap ve samur kürkü çıkartmak onun marifetleri arasındadır. Bulgarlar, Ermeniler, Uruslar O'nun soyundan gelmektedir. Çin ve oğlu Maçin ise yerleşik kültürün temsilcileridir. Çin'in oldukça akıllı ve yetenekli olduğu vurgulanır. Nakkaşlık, renkli elbiseler yapmak ve el tezgâhlarının hâkim olduğu küçük sınaî faaliyetler onun soyunda mevcuttur. Maçin de hoş kokulu parfümleri bulan kişidir. Türk halklarından Guz hakkında verilen bilgiler ise pek de olumlu mahiyette değildir. Guz'un hilekârlığı ön plandadır. O Nuh'un Yafes'e, Yafes'in de oğlu Türk'e emanet ettiği Yada taşını (Yağmur Taşı) hile ile ele geçirir. Bu hadise dolayısı ile çıkan husumette Türk, Guz'u mağlup ederek bu kutsal taşta tekrar sahip olur. Saklab ve soyu hakkında verilen bilgiler de oldukça dikkat çekicidir. O'nun çocuğu Beçene'yi, annesi doğum esnasında öldüğü için bir kurt emzirmiş, bu yüzden de bu çocuğa İt Beçene adı verilmiştir. İt Beçene soyu önce Rus, sonra da Hazar diyarına gitmiş, fakat onların bu coğrafyada yerleşme isteklerini ne Rus, ne de Hazar kabul etmiştir. Yersiz yurtsuz kalan bu kavim daha sonra dağları ve mağaraları mesken tutmuşlardır. Kazak, Kalmak Özbek ve Kırgızlar, İt Beçene soyundan gelmektedir.

Aslında burada bir tarihi gerçek vurgulanmaktadır: o da; Türk boyları içinde en şansızlarından biri olan Peçeneklerin (İt Beçene soyundan) yurtsuz ve devletsiz olarak tarihten silinip gitmeleridir.

Göçebe kültürün temsilcileri bu halklar hakkında benzer rivayetleri destanî mahiyetteki başka yazmalarda da görmemiz mümkündür. Örneğin Hanname'de de Özbeklerin menşei hakkında garip rivayetlere rastlamaktayız. Yafes soyundan gelen bu kavmin destanın bazı bölümlerinde bağımsız ve başına buyruk nitelendirilmesi, en azından bu iki yazmanın yazıldığı coğrafyada bu halkların menşei hakkındaki düşüncelerin benzer nitelikte olduğunun bir göstergesi olabilir.

Türk halkları hakkında verilen bu bilgilerden sonra Ham, Sam ve Yafes oğullarının, zamanla farklı diller konuşarak birbirlerini anlamadıklarına dair bir parantez açılır. Yafes oğulları arasında 36 dilin konuşulduğu ve Zulkarneyn'in onun soyundan geldiği söylenir. Sam hakkında verilen bilgilerde ise yazar, bir Oğuznameye atıfta bulunur. Burada ulema ve peygamberlerin Sam'ın soyundan geldiği söylenir. Aslında aşağı yukarı bütün peygamberlerin İbrani ve İsrailoğlu menşei olmaları da buna delildir.

Kazan Oğuznamesi gibi İslami tesirin oldukça yoğun hissedildiği Hanname'de de Sam hakkında verilen rivayetlerin buradaki bilgilerle benzer nitelikte olduğunu görürüz. Hanname'ye göre de peygamberler ve evliyalar Hz. Sam'ın soyuna bahşedilmiştir. Bu açıdan bakıldığında atıfta bulunulan Oğuznamenin Hanname olması muhtemeldir. Zira bugün ilim dünyasına sunulmuş pek az varyantta İslami unsurlar bu iki yazmadaki kadar ön plandadır.

Buradan sonra Türk ve onun Oğuz Kağana kadar uzanan soyu hakkında bilgiler verilir ve nihayet 36. varakta Oğuz Han faslına geçilir. Eserin asıl Oğuzname

kısmı diyebileceğimiz bu bölümünde, Şecere-i Terâkime'nin tesiri bütünüyle hissedilir. Biz, metin üzerinde Oğuznameler arasındaki farklılıklar ve benzerlikleri mukayese ettiğimiz için, burada daha çok Kazan Oğuznamesi'nde olup, diğer Oğuzname varyantlarında olmayan yeni bilgileri değerlendirmeye çalışacağız.

Oğuz Han faslında 36a varağından 39a varağına kadarki kısımda Oğuz Han'ın doğuşundan, babası Kara Han'ı öldürüp han olmasına kadarki olaylar anlatılır. Bu varaklar bire bir Şecere-i Terâkime'den istinsah edilmiştir.

Daha sonra Oğuz'un hükümdarlığı boyunca yaptığı bazı faaliyetler ve sahsına ait bazı özellikler üzerine bir parantez açılır. Bu bilgiler bu destana özgü olduğu için üzerinde durmanın faydalı olacağı görüşündeyiz.

Oğuz, babasının tahtına oturunca öncelikle âlimleri ve kâhinleri yanına toplayarak hanlığının geleceği hakkında bilgiler alır. Âlimler ve kâhinler O'nun hanedanlığının kıyamet gününe kadar devam edeceğinin müjdesini verir. Daha sonra bir şölen veren Oğuz, Mısırlı âlimlere insanlığın ortaya çıkışından kendi zamanına kadar gerçekleşen hadiselerin büyük bir kitapta toplanmasını buyurur. Bu buyruk doğrultusunda Mısır âlimleri büyük uğraşlar sonucunda bir büyük kitap hazırlar ve bunun adını da Oğuzname koyarlar. Tarihsel süreçte de emirler ve hanlar bu kitabı görmek isterler. Kitabın üzerine kendi çağlarında vuku bulmuş bazı tarihsel hadiselerden bir şeyler eklemek suretiyle de Oğuzname'yi zenginleştirirler.

Burada Oğuznamelerin bizzat Oğuz'un emriyle Mısır âlimleri tarafından yazıya döküldüğüne dair verilen bilgiler oldukça dikkat çekicidir. Buradan yola çıkarak yazarın Mısır'da yazılmış bir Oğuznameyi görmüş olabileceğini var sayabiliriz. Son kısımda ise yazar, bir nevi Oğuznamecilik geleneğinin oluşum süreci hakkında da bir bilgi vermiştir. Bu kısmın devamında da Oğuz Han'ın yaptığı

fetihlerin sahası hakkında bilgiler verilir. Ayrıca köle alma, vergi toplama, ordudaki onluk, yüzük ve binlik sistemin de O'ndan yadigâr kaldığı söylenir. Burada bozkır kültürüne ait bir takım önemli unsurların mucidi Oğuz olarak gösterilmiştir.

Bu özgün bilgilerden sonra Oğuz Kağan'ın sefer dizisine geçilir. 40a varağından 49b varağına kadarki kısmı kapsayan bu bölüm, yine Şecere-i Terâkime'den alınmıştır. Burada sadece iki yazmanın fasıl başlıklarında bazı farklılıklar vardır.

Oğuz'un yurduna dönerek oğullarını Boz Oklar ve Üç Oklar olarak ayırmasından sonra bir parantez açılarak Şecere-i Terâkime ve diğer varyantlarda olmayan başka yeni bilgilere geçilir.

Oğuz'un burada evlatlarına nasihatleri vardır. O, özellikle küçüklerin büyüklerine saygılı olmalarını ve Oğuz neslinin daima birlik ve beraberlik içinde yaşamasını emreder. Onların aralarında çıkacak bir husumetin bu hanlığın sonu olabileceğini vurgular ve kendisinden sonra Kün Han'ın yerini almasını ister. Sonra veziri İrkil Hoca'ya kendi hazırlamış olduğu vasiyetnameyi emanet ederek, ondan, mirasını bu vasiyetnameye uygun bir usulde paylaşılmasını ister. Burada dikkate değer bir başka bilgi de Oğuz'un hanlık makamında hüküm sürecek oğullarını Kün Han, Ay Han ve Yıldız Han olarak belirlemesidir.

Bu bilgilerden sonra yirmi dört Oğuz boyunun isimleri tek tek zikredilirken bir yandan da hanlık makamına sırasıyla hangi Oğuz evlâdının oturduğu açıklanır. Ancak Oğuz şeceresi bu noktada alışılmışın dışında oldukça karmaşık bir sıralamayla karşımıza çıkmaktadır. Destana göre Kün Han'dan sonra hanlık makamına sırasıyla Ay Han, Yıldız Han, Kün Han-oğlu Kayı Han ve ondan sonra da Yıldız Han-oğlu Afşar Han oturmuştur. Burada Afşar Han soyunun kıyamete kadar hanlık yapacağı

ile ilgili verilen bilgiler dikkat çekicidir. Avşarların bu denli ön plana çıkarılması eserin yazıya döküldüğü tarih ve coğrafyanın Avşar sülalesinin etki alanında olduğunun bir göstergesidir. Nitekim bunun etkisiyle eserde alışılmışın dışında Avşar Han üzerine bir hanlık şeceresi oluşturulmuştur. Ancak tüm bunlara rağmen eserin tekrar Şecere-i Terâkime'ye dönüş yapması ve Kayı Han üzerine kurulmuş şecerelele bağlantısını kesmemesi bazı çelişkilere sebebiyet vermiştir.

Kün Han'ın, Oğuz mirasını Oğuz'un yirmi dört torunu ve kumalarından olma çocuklarına dağıtması hakkında verilen bilgiler, yine küçük farklılıklar dışında Şecere-i Terâkime'de verilen bilgilerle aynıdır.

Bu fasıldan sonra yine Kazan Oğuznamesi'ne özgü yeni bilgiler karşımıza çıkmaktadır. Burada Moğol ve Türk menşeli Kanglı, Kalaç, Karluk, Hargun, Hıtay ve Nayman gibi bazı kabilelerin, Oğuz Han'la olan bazı hatıraları yer alır. Bu kabilelerin Oğuz Han'la daima müttefik oldukları vurgulanır. Ayrıca burada Oğuz'un Harhun ve Hıtay'a isimlerini verdiğine dair de bilgiler mevcuttur. Özellikle Oğuz'un Hıtay'a verdiği lakap sırasında yaşanan hadiseler Kalaçlar'a isimlerini verdiği sırada yaşanan hadiselerle çok büyük benzerlik gösterir.

Daha sonra Oğuz halklarının urun ve ülüşlerini almaları, tamga ve ongunlarının belirlenmesi ve and içmeleri hakkında verilen bilgiler, yine çok küçük farklılıklar dışında Şecere-i Terâkime ile aynıdır. 56. varakta ise Ay Han ve Yıldız Han'ın hanlıklarına dair bir parantez açılır. Burada Kün Han'ın vefatından sonra Ay Han'ın, ondan sonra da Yıldız Han'ın hanlık makamına çıktıkları söylenir. Ancak ilginçtir ki bir varak sonra tekrar Şecere-i Terâkime'ye dönüş yapılır ve Kün Han'dan sonra hanlık makamına onun oğlu Kayı Han'ın oturduğu söylenir. Kayı Han ve onun oğlu Dib Bakuy Han hakkında verilen bilgilerden sonra da 57b'den 63b'ye

kadar sürecek olan “Beyân-ı Afşar Han-ı Sahib Kıran” başlığı ile yeni bir fasıl açılır. Bu faslın içeriğinde oldukça ilgi çekici bilgiler mevcuttur.

Yıldız Han-oğlu Afşar Han, Yıldız Han’dan sonra hanlık makamına çıkmıştır. Onun tahta çıkmasıyla Yıldız Han’ın ölümünden sonraki buhran sona ermiş, halk refaha kavuşmuştur. Daha sonra Avşar Han’ın on oğlu olduğu söylenir ve bu han-oğulları hakkında kısa bilgiler verilir. Daha sonra Avşar Han’ın cihangirlik seferlerinin anlatımına geçilir. O Şam’dan Rum diyarına, İran’dan Turana kadarki bütün toprakları hâkimiyeti altına almıştır. Bu kadar büyük bir coğrafyanın Avşar Han’ın kontrolünde olması oldukça ilginç bir ayrıntıdır. Zira Oğuznamelerin geneline bakıldığında bu fetih sahasında Oğuz Kağan’ın faaliyetleri görülmektedir. Özellikle Avşar Han’ın Rum diyarına yaptığı fetih hareketi, Farsça Oğuzname’de Oğuz’un Rum ve Frenk diyarına yaptığı akınlara oldukça benzemektedir. Burada verilen bilgilere göre Avşar Han, Rum ordusuyla karşılaştığında kalabalık görünmek için çeşitli hileler yapar. Ordusunda naralar atılarak ve köslere vurularak Rum ordusu korkutulur. Olan bitenleri anlamak için Rum diyarının hükümdarı, Avşar Han’ın ordusu arasına casuslar sızdırarak bilgi edinmeye çalışır. Aldığı haberlerde kendi ordusunun Avşar Han’ın ordusuna göre çok daha az olduğu öğrenir. Bu yüzden Rum hükümdarı Avşar Han’la savaşmak yerine onunla uzlaşmaya yanaşır ve sonunda ona tabi olmayı kabul eder. Farsça destanda da Oğuz’un Frenkleri korkutmak için Ordusunu kalabalık gösterdiğine dair bilgiler mevcuttur. Aynı şekilde Frenkler de Oğuz’la başa çıkamayacaklarını anlamış ve ona tabi olmayı kabul etmişlerdir. Büyük bir ihtimalle yazar burada, Avşar soyunu ön plana çıkarmak için Oğuz’a ait bir fetih hareketini Avşar Han adına farklı bir versiyonla yeniden yazmıştır. Farklı olan tek şey şahsiyetlerin kimliğidir. Buradaki bir diğer ayrıntı da Avşar Han’ın Rum diyarına

geldiğinde burada Müslüman bir valinin bulunduğu dair verilen bilgidir. Ancak Alauddevle adındaki Rum valisinin kimliğine dair bir herhangi bir bilgi verilmemiştir. Alauddevle adına daha çok İran menşeli Samani Devleti'nde rastladığımızı varsayarsak, büyük bir ihtimalle yazarın burada bir Oğuz-Samani mücadelesine dair bir rivayetten yararlandığını düşünebiliriz.

Avşar Han'ın fetih faaliyetlerine dair verilen bilgilerden sonra Avşar Han hanedanlığının tarihi hakkında kısa bir bilgi verilir ve Oğuz'un altı oğlu Kün, Ay, Yıldız, Kök, Dağ ve Tengiz soyundan herkesin Avşar Han soyuna itaat ettikleri söylenir.

Avşar Han faslında dikkat çeken noktalardan biri de Kayı Han'ın Rum diyarına egemen olan soyu hakkında verilen rivayetlerdir. Destana göre, Avşar Han Rum diyarına hâkim olduktan sonra buranın yönetimini Kayı soyundan Kuzı Badı Han'a bırakmıştır. Rum halkı onun zamanında refah içerisinde yaşamıştır. Bir süre sonra Samani Hükümdarlığı Rum diyarında görülmüş ve Kuzı Badı Han, Samanili Keykubat'a yenilerek Rum diyarını terk etmiş ve bundan sonra Rum diyarında Samani egemenliği başlamıştır. Aslında burada Rum diyarı olarak hangi bölgenin kastedildiğini bilemiyoruz. Zira Samaniler ve Oğuzlar arasında vuku bulmuş böyle bir hadisenin bugün Rum diyarı olarak nitelediğimiz coğrafyada olması muhtemel değildir. Büyük bir ihtimalle olaylar karıştırılmış, Oğuzların, Samanilerle olan Türkistan'daki mücadeleleri yanlışlıkla Anadolu'da gösterilmiştir.

Kayı hanedanının daha sonra tekrar Rum diyarında görünmeleriyle ilgili verilen bilgilerse, Selçuklular ve Osmanlıların menşei hakkında verdiği değişik rivayetlerle dikkat çekmektedir.

Kayı boyundan olduğu vurgulanan Selçuk Bey, Rum padişahının çok sevdiği biridir ve padişah, veziri ölünce Selçuk Bey'i vezirlik makamına getirmiştir. Vezirliği sırasında hayırlı işler yapan Selçuk Bey, özellikle yoksul halk ve âlimler tarafından çok sevilmiş, padişah ölünce de halk, hükümdarlık makamına onu getirmiştir. O'nun Tuğrul ve Çağrı adında iki oğlu vardır. Büyük oğlu Tuğrul yiğit ve imanlı bir kişidir. Tevekkelü (Allaha sığınan, imanlı anlamında) halkı onun neslinden gelir. Moğol istilası sırasında da onlar bu isimle anılmışlardır. Sultan Osman, Sultan Murat, Sultan Melikşah, Yıldırım Bayezid ve Sultan Orhan Tevekkelü halkındandır. Çağrı evlâdından ise Sultan Süleyman Şah, Saru Bâki, Sultan Selim Han gibi şahsiyetler çıkmıştır. Bu Hanların hepsi Kayı evlâdındandır ve Rum şehrinde padişah olmuşlardır.

Yukarıda Selçuk Bey hakkında verilen bilgiler elbette ki tarihi kaynaklardan edindiğimiz bilgilerle bağdaşmaz. Verilen rivayetleri dikkatle incelediğimizde, Selçuk Bey hakkındaki bilgilerin, gerek bu destanda gerekse de Şecere-i Terâkime ve Farsça Oğuznamede adı geçen Tugurmuş-oğlu Tuğrul hakkında verilen bilgilerle büyük bir benzerlik içerisinde olduğunu görürüz. Yine Farsça destanda Selçuk Bey'in soyunun Tugurmuş'a dayandığını düşünürsek, burada yazarın iki şahsiyet arasında bir ilişki kurmaya çalıştığını varsayabiliriz. Büyük bir ihtimalle de Selçuk Bey'in Kayı neslinden geldiğinin söylenmesi, yine bu rivayetten alıntı yapılmasıyla alakalıdır. Zira Oğuznamelerde adı geçen Tugurmuş, Kayı neslindedir.

Afşar Han faslından sonra eser tekrar Şecere-i Terâkime'ye dönerek Kayı hanedanının tarihini kaldığı yerden anlatmaya devam eder. Bu noktadan itibaren Oğuz Türkleri tarihinin, yani Oğuzname faslının bitimine kadar da eser, Şecere-i Terâkime'nin kontrolünden çıkmaz. Nitekim 65a'dan 90a ya kadarki bilgiler, çok

ufak farklılıklar dışında Şecere-i Terâkime'deki bilgilerle aynıdır. Yazar bu kısımda Şecere-i Terâkime'yi istinsah ederken, bazen Ebu'l-gazi'nin kişisel görüşlerini dahi onun ağzından bire bir aktarmıştır.

90a'dan itibaren eserin Oğuzname varyantları ile bağlantısı tamamen kesilir ve artık Çingiz neslini ayrıntısıyla anlatan bir fasıl başlar. Yazarın burada Moğol şecere geleneğini yansıtan Çingizname, Şecere-i Türk, Şibanname ve Moğolların Gizli Tarihi gibi varyantlara müracaat ettiği şüphesizdir.

Bu kısım yine İslami geleneklere uygun bir girişle başlar. Öncelikle Türk-Moğol şecere geleneğine uygun olarak Yafes, Dib Bakuy Han, Alınca Han, Türk Han ve Oğuz Han'ın isimleri zikredilir. Daha sonra Hz. Âdem ve Hz. İsa'nın babasız dünyaya geldikleri vurgulanır ve bu durum Çingiz Moğollarının ilk atası Boduncar²²⁸'la ilişkilendir. Bilindiği üzere Moğol rivayetlerinde Çingiz Han'ın ana atası Alankova cinsi bir münasebet olmaksızın sarı bir ışığın çadırına girmesiyle garip bir şekilde gebe kalır. Bu sarı ışığın Moğollarca kutsal sayılan sarı tüylü bir hayvanın²²⁹ yansıması olduğu düşünülür. Alankova'nın bu hamilelikten üç çocuğu olur. Çingiz Han da, oğullarından en küçüğü Boduncar'ın soyundan gelir. Yazarın bu hadiseyi anlatmadan önce Hz. Âdem ve Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmelerini örnek göstermesi, büyük bir ihtimalle Çingiz soyunu İslami ananelere uygun bir şekilde kutsallaştırmaktır içindir. Burada dikkat çeken bir nokta da Boduncar'ın Moğol lughatında "Kurt" soyundan geldiğinin söylenmesidir. Yani klasik Moğol rivayetlerinde sarı tüylü hayvan olarak tasvir edilen ve bu doğrultuda köpek olduğu

²²⁸ Kazan Oğuznamesi'nde bu şahsın adı Yüzsencer'dir.

²²⁹ Bu hayvanın sarı tüylü olmasından yola çıkılarak, köpek olabileceğine dair bazı görüşler olsa da, biz bu hayvanın kurt olduğunu düşünmekteyiz.

düşünülen Moğollar'ın kutsal hayvanının, bu yazmaya göre kurt olduğu bir nevi kanıtlanmış olur.

Daha sonra Alankova'dan Çingiz Han'a kadarki Moğol soyu hakkında bilgiler verilir. Çingiz'in hükümdarlığı hakkındaki bilgilerden sonra da Çingiz Han'ın dokuzuncu kuşakta Alankova'ya yetiştiği söylenir ve bu dokuz kuşak sırasıyla sayılır. Ayrıca Alankova'nın büyük büyük atasının da Oğuz Kağan olduğu vurgulanır. Burada dikkat çeken nokta Türk kültürüne özgü "dokuz soy" kavramının bu kez de Çingiz şeceresi için kullanılmış olmasıdır.

Çingiz faslından sonra, onun dört oğlu Ögeday, Çağatay, Tuluy ve Cuci Han'ın hükümdarlık yılları hakkında bilgiler verilir. 94b. vараğından başlanarak eserin sonuna kadarki bölüm ise Çingiz-oğullarından Cuci soyu tarafından kurulmuş Türkistan Hanlıkları ve İran'da kurulmuş Türk menşeli devletlerin kısa tarihleri ve hanedan şecerelerini kapsamaktadır. Burada Şibaniler, Buhara Hanlığı, Safeviler ve Nadir Şah'ın hâkim oldukları coğrafyadaki faaliyetleri ve birbirleriyle olan mücadelelerinin kısa icmali verilir.

Bu kısımda öncelikle Cuci-oğlu Şiban Han'dan, Özbek hanı Ebu'l Hayr Han'a kadarki şecere sıralanır ve Ebu'l Hayr Han'ın Timurlularla olan mücadelelerine kısaca değinilir. Daha sonra Ebu'l Hayr Han soyundan gelen Şiban Han ve onun soyundan gelen şahsiyetlerce kurmuş olan Buhara Hanlığı hakkında bilgilere yer verilir. Buhara Hanlığı hakkında verilen bilgilerde, bu hanlığın iki önemli hanedanı olan Şibani Hanedanlığı ve Can Hanedanlığı'nın soy ağacı tarihi kaynaklara sadık kalınarak düzgün bir şekilde aktarılır.

Buhara Hanlığı hakkında verilen bilgilerden sonra, 97b. vараğında, "Bir Serlevh Kıtab-ı İlm bulandı Kim Ruma Padişah Bolan Sultanlarning Sureti Beyân

Olsun’’ başlığıyla, Safevi Devleti hakkında bilgiler içeren yeni bir fasıl açılır. Bu kısımda öncelikle Ak Koyunlu–Safevi ilişkileri ve Safevi Devleti’nin kuruluş süreci anlatılır. Daha sonra Safevi Devleti’nin kurulmasında etkin bir unsur olan Avşar aşiretinden ileri gelen şahsiyetlerin, Safevi mahalli idarelerindeki görev ve mevkileri ve Batı Türkistan’daki faaliyetleri ele alınır. Bu noktadan sonra da eser son bulur. Yazarın bu bilgileri aktarırken, dönemin önemli kaynakları “Ahsenü’t-tevarih’’ ve “Alam ara-yı Abbasi’’ gibi eserlerden yararlandığı şüphesizdir.

Bu kısımda Avşar sülalesinin tekrar ön plana çıkarıldığını görmekteyiz. Bu da eserin kaleme alındığı coğrafyanın, İran ve Türkistan arasında hüküm süren Avşar aşiretlerinin kontrolünde olduğunun bir göstergesidir. Bu bilgiler ışığında eserin yazıya döküldüğü sahanın Harezmi olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle yazarın bu coğrafyada kaleme alınmış olan Şecere-i Terâkime’yi ana kaynak olarak ele alması ve eserde kullanılan dilin de genel itibariyle bu coğrafyanın özelliklerini taşıması, bu görüşümüzü destekler niteliktedir.

Buraya kadar değerlendirmeye çalıştığımız bu yazma, genel olarak Oğuznamelerin bir tekrarı gibi görünse de kendine özgü kısımlarıyla da klasik Oğuz Destanlarının ötesinde dikkate değer bilgiler vermektedir. Özellikle Yafes-oğulları ve Oğuz Kağan’ın şahsına dair verilen bilgiler Türk tarihi, kültürü ve hukuku bakımından oldukça önemli içeriklere sahiptir. Ancak bazı noktalarda bir hanedanı ön plana çıkarmak için verilen bilgiler eserde bazı çelişkilere sebep olmuştur. Bu tezatlara özellikle Oğuz Kağan’ın şeceresi kurulurken hükümdarların sıralamasında göze çarpmaktadır. Mesela Kün Han’dan sonra hanlık makamına çıkan şahsiyetin Ay Han mı, yoksa Kayı Han mı olduğunu anlamamız mümkün değildir. Bunun dışında yine bir hükümdar soyunu ön plana çıkarmak için diğer Oğuznamelere özgü bazı

hadiselerin değişik versiyonlarla yeniden yorumlanması ve Şecere-i Terâkime'nin çoğu yerde harfiyen kopya edilmesi eserin mahiyetini biraz düşürmektedir.

ÖZET

Son dönem Oğuznamecilik geleneğinin bir ürünü olan Kazan Oğuzname'si üzerine yapmış olduğumuz bu çalışmada, eseri diğer Oğuzname nüshalarıyla karşılaştırmak suretiyle, eserin Oğuzname varyantları arasındaki yeri ve önemini belirlemeye çalıştık.

Öncelikle eserin son dönem İslami Oğuzname rivayetlerinin bir ürünü olduğunu tespit ettik. Müstensihini belli olmayan bu nüshanın, büyük oranda Hive Han'ı Ebu'l-gazi Bahadır Han'ın, Şecere-i Terâkime adlı Oğuznamesinden istinsah edildiğine şahit olduk. Ebu'l-gazi'den alınan rivayetlerin daha çok, Oğuz Kağan'ın kahramanlık hikâyeleri ve Oğuz Türkleri tarihinin anlatıldığı bölümlerde olduğunu gördük.

Oğuz Kağan ve Oğuz Türkleri'ne dair verilen rivayetlerin diğer Oğuzname nüshalarından kısmen farklı yönleri olduğunu da ortaya çıkardık. Oğuz Kağan'ın şahsiyetine dair verilen özgün bilgiler ve Oğuz evlatlarından Avşar Han ve onun soyuna dair verilen bilgilerin, eseri diğer Oğuzname varyantlarından farklılaştıran temel unsurlar olduğunu gördük. Eserin belli bölümlerinde Avşar sülalesinin sık sık ön plana çıkarılmasından yola çıkarak da, eserin bu Oğuz boyunun hâkimiyet bölgesinde kaleme alındığı sonucunu çıkardık.

Oğuz Kağan ve Oğuz Türkleri hakkında verilen rivayetler dışında, eserin baş ve son kısmında, diğer Oğuznamelerde pek rastlamadığımız farklı bölümlerin de olduğunu tespit ettik. Eserin başlangıcından, Oğuz Kağan'ın dünyaya gelişine kadarki kısımda İslami varyantların etkisiyle Hz. Adem'den başlanarak, Hz. Nuh'a kadar insanlığa gönderilmiş bazı peygamberlerin hikayelerini ve Oğuz Kağan'ın Hz.

Nuh'a dayanan şeceresini gördük. Eserin son kısmında ise Moğol şecere geleneğine bağlı kalınarak Çingiz Han ve onun halefleri tarafından kurulmuş bazı Türkistan hanlıkları hakkında bilgilere rastladık. Bu kısmın devamında Safevi Devletinin kuruluş süreci ve ünlü Avşar beylerinin, Safevi Devleti'nin yükseliş ve çöküş dönemlerinde bölgenin etkin unsurları olduklarına şahit olduk.

Eserin, Doğu İran ve Batı Türkistan'da hüküm sürmüş Avşar sülalesine dair verdiği ayrıntılı bilgilerden, çoğu bölümde Şecere-i Terakime'den istinsah edilmesinden ve dilsel yapısından yola çıkarak da, 18. yy'da Harezmi-Horasan sahasında yazılmış olduğunu tespit ettik.

ABSTRACT

In this study of Kazan Oghuzname, which is a product of last epoch of Oghuzname tradition, we compared this work with other variants of Oğuznames and tried to determine its place and importance among other variants of Oghuzname.

First of all, we found out that this work is a product of last epoch Islamic Oghuzname tradition. The scribe of this variant is unknown and it was mainly copied from Şecere-i Terâkime of Ebu'l-gazi Bahadır Khan, Khan of Khiva. We noted that stories copied from Ebu'l-gazi are mainly clustered in sections such as Oghuz Kagan's heroic narratives and history of Oghuz Turks.

We also found out that narratives about Oghuz Kagan and Oghuz Turks slightly differ from other variants of Oghuzname. The unique information that is given about Oghuz Kagan's personality and information given about Oghuz's son Avsar Khan and his lineage are the main components that differentiate it from the other variants of Oghuzname. We deduced that this work was written in dominion area of Avşar clan because its name is frequently featured in major parts of epic.

Aside from information about Oghuz Kagan and Oghuz Turks, we located some different episodes at the beginning and end parts of the work, which we won't encounter in other Oghuznames. Under the influence of Islamic variants, from the beginning of the epic till the birth of Oghuz Kagan, we read about prophets who were sent to mankind, starting from Adam and finishing by Noah and we also read the family tree of Oghuz Kagan, which is based on Noah. At the final chapter, we came upon information concerning some Turkistan khanates founded by Genghiz Khan and his successors. Furthermore, we witnessed the foundation of Safevids and

observed that the famous Avsar rulers were active factors of rise and fall periods in the history of Safevids.

From the fact that it gives detailed information about the Avşar clan which ruled in the Eastern Iran and Western Turkistan, it has borrowings from Şecere-i Terakime in many chapters and it's linguistic structure we came to conclusion that this work was written in the area of Harezmi-Horasan in 18th century.

KAYNAKÇA

A- KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR

- Bang, W.- Rahmeti R.R., **Oğuz Kağan Destanı**, İstanbul 1936
- Banarlı, Nihad Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, C. I., İstanbul 1971
- Bayat, Fuzuli, “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yeni Düşünceler”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. III, Ankara 2002
- Bayat, Fuzuli, **Oğuz Destan Dünyası**, İstanbul 2006
- Bulduk, Üçler, “Osmanlı Kroniklerinde Türk-Oğuz Şecereleleri ve Kayıllar” **Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirimleleri**, İzmir 2000
- Ebulgazi Bahadır Han, **Şecere-i Terâkime**, haz. Zuhâl Kargı Ölmez, Ankara 1996
- Eraslan, Kemal, “Manzum Oğuzname”, **Türkiyat Mecmuası**, C. XVIII, İstanbul 1976
- Eraslan, Kemal, “Yazıcızade'nin Oğuznamesi” **Türk Dili Araştırma Yıllığı**, Belleten 1992, Ankara 1999
- Ergin, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı**, İstanbul 2008
- Gökyay, Orhan Şaik, “Hanname”, **Necati Lugal Armağanı**, Ankara 1968
- Gömeç, Saadettin, “Altı Bağ Bodun”, **Türk Kültürü**, 31/358, Ankara 1993
- Gömeç, Saadettin, **Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü**, Ankara 1997
- Gömeç, Saadettin, “Oğuz Kağan'ın Kimliği, Oğuzlar ve Oğuz Kağan Destanları Üzerine Bir-İki Söz”, **D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 22, Sayı 35, Ankara 2004

- Gömeç, Saadettin, **Kök Türk Tarihi**, Ankara 2005
- Gömeç, Saadettin, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Ankara 2006
- Gömeç, Saadettin, **Türk Destanlarına Giriş**, Ankara 2009
- Grousset, Rene, **Bozkır İmparatorluğu**, çev. Reşat Uzmen, İstanbul 1980
- Gumilev, Lev Nikolayeviç, **Hunlar**, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2005
- İnan, Abdülkadir, "Türk Destanlarına Genel Bir Bakış", **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara 1968
- İnan, Abdülkadir, "Oğuz Destanındaki Irkıl Ata", **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara 1968
- Kafesoğlu, İbrahim, "Oğuzlar", **Türk Dünyası El Kitabı**, C. I, Ankara 1992
- Kaplan, Mehmet, "Oğuz Kağan-Oğuz Han Destanı", **Türkler Ansiklopedisi**, C. III, Ankara 2002
- Karasoy, Y.- Toker, M., **Türklerde Şecere Geleneği ve Anonim Şibannameler**, Konya 2005
- Köprülü, Fuat, **Türk Edebiyatındaki İlk Mutasavvıflar**, Ankara 1976
- Oğuzname Destanı, 1998
- Orkun, Hüseyin Namık, "Oğuz Destanına Dair", **Ülkü Halk Evleri Dergisi**, C. V, Sayı 30, Ankara 1935
- Orkun, Hüseyin Namık, "Bir Oğuz Efsanesi", **Ülkü**, 6/34, Ankara 1935
- Ögel, Bahaeddin, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, C. I, Ankara 1981
- Ögel, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, C. I, Ankara 2003
- Öğreten, Ahmet, "Türk Kültüründe Yada Taşı" **TTK Belleten**, C. LXIV, Sayı 241, Ankara 2000

- Sümer, Faruk, “Oğuzlara Dair Destanî Mahiyette Eserler”, **Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Dergisi**, C. XVII, Sayı 3–4, Ankara 1959
- Sümer, Faruk, **Oğuzlar**, Ankara 1967
- Togan, Zeki Velidi, **Oğuz Destanı**, İstanbul 1972
- Togan, Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, C. I, İstanbul 1981
- Türkmen, Fikret, “Kazan’da Bulunan Yeni Bri Oğuzname Nüshası Üzerine”, **E.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı 7, İzmir 1993

B-SÖZLÜKLER

- Caferoğlu, Ahmet; **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul 1968
- Çalım, İlhan; **Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügât**, İstanbul 1997
- Devellioğlu, Ferit; **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügât**, Ankara 2000
- Kanar, Mehmet; **Farsça – Türkçe Büyük Sözlük**, İstanbul 1998
- Kuban, İktil; **Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Ankara 1995
- Şemseddin Sami; **Kâmûs-ı Türki**, İstanbul 1989

EKLER

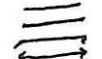

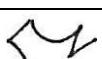

KAZAN OĞUZMANESİ'NE GÖRE OĞUZ BOYLARI

BOZ-OKLAR		ADININ MANASI	TAMGA	KUŞU
KÜN HAN OĞULLARI				
1	Kayı	Muhkem		Şahin (Şunkar)
2	Bayat	-	-	-
3	Ala-koyunlı	Muvafık		Çakır (Köykenek)
4	Kara-ivli	Nerede olursa çadırı ile oturan		Çaylak (Göbek Sarı)
AY HAN OĞULLARI				
1	Yazır	İller ağası		Turumtay (Torumtay)
2	Yafır	Neye rastlarsa yıkan, yıkıcı		Atmaca (Kırgu)
3	Dodurga	Yurt almak		Kızıl Kartal (Karçığay)
4	Bay dili	Çoğalmak		Atmaca (Köçgen)
YILDIZ HAN OĞULLARI				
1	Afşar	İşini sağlam yapan		Ak Doğan (Cürrelaçin)
2	Kızık	Kahraman, pehlivan		Sarıca
3	Big Dili	Sözü hürmetli		Karga (Bahri)
4	Karkın	Devletlik, sir nimet		Su Bürkütü
ÜÇ-OKLAR				
KÖK HAN OĞULLARI				
1	Bayındır	Mal sahibi		Şahin (Laçin)
2	Beçene	Her işini sıkı yapan		Ala Şahin (Ala Toğnak)
3	Çavuldur	Namuslu		Anka (Buğdayık)
4	Çepni	Kahraman, bahadır		Anka (Humay)
TAG HAN OĞULLARI				
1	Salur	Kılıçlı		Kartal (Bürküt)
2	Eymür	Beylik		Encarı
3	Ala yunthı	Ala atlı		Yağalbay
4	Üregir	İş yapan		Atmaca (Biku)
TENGİZ HAN OĞULLARI				
1	İğdir	Büyük		Kartal (Karçığay)
2	Bügdüz	Hizmetkâr		Şahin (İtalgu)
3	Ava	Mertebesi yüksek		Beyaz Şahin (Toygun)
4	Kunuk	Aziz, muhterem		Ak Kartal (Cürre Karçığay)

ŞECERE-İ TERAKİME'YE GÖRE OĞUZ BOYLARI

BOZ-OKLAR		ADININ MANASI	TAMGA	KUŞU
KÜN HAN OĞULLARI				
1	Kayı	Muhkem		Şahin (Şunkar)
2	Bayat	Devletli		Baykuş (Üki)
3	Alka-evli	Muvafik		Çakır (Köykenek)
4	Kara-evli	Nerede olursa çadırı ile oturan		Çaylak (Göbek Sarı)
AY HAN OĞULLARI				
1	Yazır	İller ağası		Turumtay (Torumtay)
2	Yasır	Neye rastlarsa yıkan, yıkıcı		Atmaca (Kırgu)
3	Dodurga	Yurt almayı ve onu tutmayı bilen		Kızıl Kartal (Karçığay)
4	Döğer	Çevre		Atmaca (Köçgen)
YILDIZ HAN OĞULLARI				
1	Avşar	İşi çabuk yapan		Ak Doğan (Cürrelaçin)
2	Kızık	Kahraman		Sarıca
3	Big Dili	Sözü hürmetli		Karga (Bahri)
4	Karkın	Aşlı		Su Bürkütü
ÜÇ-OKLAR				
KÖK HAN OĞULLARI				
1	Bayındır	Nimetli		Şahin (Laçin)
2	Beçene	Yapıcı		Ala Şahin (Ala Toğnak)
3	Çavuldur	Namuslu		Anka (Buğdayık)
4	Çepni	Bahadır, Kahraman		Anka (Humay)
TAG HAN OĞULLARI				
1	Salur	Kılıçlı		Kartal (Bürküt)
2	Eymür	Zenginlerin zengini		Encarı
3	Ala Yunth	Ala atlı		Yağalbay
4	Üregir	İyi iş yapan		Atmaca (Bıku)
TENGİZ HAN OĞULLARI				
1	İğdir	Büyük		Kartal (Karçığay)
2	Büğdüz	Hizmetkâr		Şahin (İtalgu)
3	Ava	Mertebesi yüksek		Beyaz Şahin (Toygun)
4	Kınık	Aziz		Ak Kartal (Cürre Karçığay)

REŞİDEDDİN'E GÖRE OĞUZ BOYLARI

BOZ-OKLAR		TAMGALARI	ÜÇ-OKLAR		TAMGALARI
KÜN HAN OĞULLARI			KÖK HAN OĞULLARI		
1	Kayı	191	1	Bayındır	
2	Bayat		2	Beçene	
3	Alka-evli	••••	3	Çavuldur	
4	Kara-evli		4	Çepni	
AY HAN OĞULLARI			TAG HAN OĞULLARI		
1	Yazır		1	Salur	
2	Döğer		2	Eymür	
3	Dodurga		3	Ala-yunthı	
4	Yaparlı		4	Üregir	
YILDIZ HAN OĞULLARI			TENĞİZ HAN OĞULLARI		
1	Avşar		1	Yigdir	
2	Kızık		2	Bügdüz	
3	Begdili		3	Yıva	
4	Karkın		4	Kınık	

YAZICIOĞLU'NA GÖRE OĞUZ BOYLARI

BOZ-OKLAR		TAMGA	ÜÇ-OKLAR		TAMGA
KÛN HAN OĞILLARI			KÖK HAN OĞULLARI		
1	Kayı		1	Bayındır	
2	Bayat		2	Bıçene	
3	Alka-evli		3	Çavındır	
4	Kara-evli		4	Çebni	
AY HAN OĞULLARI			TAG HAN OĞULLARI		
1	Yazır		1	Salur	
2	Döger		2	Eymür	
3	Dodorga		3	Ala-yuntlu	
4	Yaparlı		4	Üregir	
YILDIZ HAN OĞULLARI			TENĞİZ HAN OĞULLARI		
1	Avşar		1	İğdir	
2	Kızık		2	Bügdüz	
3	Begdili		3	Yıva	
4	Karkın		4	Kımık	